

ETO: 32+008+81+82

LÉTÜNK

TÁRSADALOM•TUDOMÁNY•KULTÚRA
SOCIETY•SCIENCE•CULTURE

XLIII. évfolyam, 2013. 3. szám
Year XLIII, issue 2013/3

FORUM KÖNYVKIADÓ, ÚJVIDÉK
FORUM PUBLISHING COMPANY, NOVI SAD

KIADJA A FORUM KÖNYVKIADÓ INTÉZET
Published by the Forum Publishing Company

Angol tartalommutató és rezümék:
Rakić-Ódri Kornélia

Szerb tartalommutató:
Pásztor Kicsi Mária

ETO-besorolás:
Kaszás Angéla

A folyóiratban megjelent tanulmányokat felkért szakemberek lektorálták.

All the contributions in the quarterly journal *Létünk* are refereed by external professionals from the relevant field.

A Szerb Köztársaság Oktatási, Tudományügyi és Technológiai Minisztériuma a *Létünk*-ket M52-es értékű tudományos folyóiratnak minősítette.

A *Létünk* e számának színes mellékleteit Balázs Lajos *Rituális szimbólumok a székely-magyar jelképkultúra világából* című könyvének (Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 2012) illusztrációi közül válogattuk: alkotójuk, Boér Lenk Ilona festőművész engedélyével közöljük színes, eredeti változataikat.

Weöres Sándor fényképe Zámbo Illés (1939–2009) hagyatékából származik.

A folyóirat az interneten:
www.letunk.rs

TARTALOM

	■ ■ <i>Elmélet – történet – kísérlet</i>	
Kiss Ernő–Kiss Ferenc	A termodinamika előfutára a közgazdaságban – Kosta Stojanović	9
	■ ■ <i>Emlékezet: Weöres Sándor (1913–1989)</i>	
Boros Oszkár	Zenei hagyomány és költői nyelv (Weöres Sándor: <i>Valse triste</i>)	23
Novák Anikó	Játékos Weöres-olvasatok	37
	■ ■ <i>Perspektíva</i>	
Mészáros Zoltán	Egy viharos évszázad közepén (I.)	44
Lovra Éva	Az 1950-es évek városépítészete és architektúrája Szabadkán (Az első rendezési terv a II. világháború után és más korai építkezések) . .	62
	■ ■ <i>Örökség</i>	
Balázs Lajos	Hiedelem és kultusz (Jézus képe a búzaszemen)	80
Rajslí Ilona	Esküszövegek Kórógyról	88
	■ ■ <i>Műhely</i>	
Véry Dalma	Dialógusban a nevetéssel (II.) (A nevetés és James Joyce <i>Ulysses</i> ének „Aiolosz”-fejezete) . .	101
	■ ■ <i>Szemle</i>	
Bene Annamária	Mi mindent jelképez a rózsza? (Géczi János: <i>The Rose and its Symbols in Mediterranean Antiquity</i>)	126
Bence Erika	Titkos kapuk felnyitása (Balázs Lajos: <i>Rituális szimbólumok</i>)	129
Barcsi Tamás	Az erőszak rendjétől a cselekvő szabadság hatalmáig (Balogh László Levente: <i>Az erőszak kritikája</i>)	137
Törteli Telek Márta	„A kommunikatív hatékonyság ismérvei” (Pásztor Kicsi Mária: <i>A mai vajdasági magyar napi sajtó és elektronikus média informatív szövegeinek szintaktikai, információs és kommunikatív jellemzői</i>)	142
Draginja Ramadanski	Tudományos tanácskozás mint a társadalom kulturális önfelismerése (<i>The Society, Communities, Personality: in Search of “the Eternal World”</i>) (Németh Ferenc fordítása) . . .	151

Gruber Enikő	Az egyén hat a közösségre vagy a közösség az egyénre? (<i>Egyén és közösség</i>)	157
Móra Regina	Nevelés a filozófiában vagy filozófia a nevelésben? (Karikó Sándor: <i>A nevelésfilozófia alapjairól; Középpontban a pedagógus</i>)	164
Damacsek L. Tamás	Pedagógusok értékek és kihívások között (<i>Középpontban a pedagógus</i>)	168
Roginer Oszkár	Kutyák könyve (Csányi Vilmos: <i>A kutyák szőrös gyerekek</i>)	172
*		
Tapodi Zsuzsa	Kulturális identitás és alteritás az időben	176
Németh Ferenc	Egy nemzetközi Bánát-konferencia tanulságai . . .	180
Lábadi Lénárd	A XVI. Erdélyi Tudományos Diákköri Konferenciáról	183
Bence Erika	Tudósképzés és kutatói műhelyek a felsőoktatásban (Felhívás konferenciára)	186
	E számunk szerzői	188
	Recenzensek	190

SADRŽAJ

	■ ■ <i>Teorija – istorija – eksperiment</i>	
Erne Kiš–Ferenc Kiš	Preteča termodinamike u ekonomiji – Kosta Stojanović	9
	■ ■ <i>Sećanje: Šandor Vereš (1913–1989)</i>	
Oskar Boroš	Muzičko predanje i pesnički jezik (Šandor Vereš: <i>Valse triste</i>)	23
Aniko Novak	Razigrana čitanja Vereša	37
	■ ■ <i>Perspektiva</i>	
Zoltan Mesaroš	Na sredini jednog olujnog veka (I)	44
Eva Lovra	Urbanizam i arhitektura 1950-ih godina u Subotici (Prvi urbanistički plan nakon Drugog svetskog rata i neke druge ranije gradnje)	62
	■ ■ <i>Nasleđe</i>	
Lajoš Balaž	Verovanje i kult (Isusov lik na pšeničnom zrnu)	80
Ilona Rajšli	Zavetni tekstovi iz Koroda	88
	■ ■ <i>Radionica</i>	
Dalma Veri	U dijalogu sa smejanjem (II) (Smejanje i poglavlje „Eol“ u romanu <i>Uliks</i> Džejmsa Džojlsa)	101
	■ ■ <i>Prikazi</i>	
Anamarija Bene	Šta sve simboliše ruža? (Janoš Geci: <i>The Rose and its Symbols in Mediterranean Antiquity/Ruža i njeni simboli u antici Sredozemlja</i>)	126
Erika Bence	Otvaranje tajnih dveri (Lajoš Balaž: <i>Rituális szimbólumok/Ritualni simboli</i>)	129
Tamaš Barči	Od poretka nasilja do vlasti aktivne slobode (Laslo Levente Balog: <i>Az erőszak kritikája/Kritika nasilja</i>)	137
Marta Terteli Telek	„Karakteristike komunikativne efikasnosti“ (Marija Pastor Kiči: <i>A mai vajdasági magyar napi sajtó és elektronikus média informatív szövegeinek szintaktikai, információs és kommunikatív jellemzői/Komunikativne osobine sintaktičke i intonacijske strukture informativnih tekstova u aktuelnoj vojvođanskoj dnevnoj štampi i elektronskim medijima</i>)	142

Draginja Ramadanski	Naučno savetovanje kao kulturna samospoznaja društva (<i>The Society, Communities, Personality: in Search of "the Eternal World"</i>)/Društvo, zajednice, ličnost: u potrazi za „večnim svetom“) (Prevod Ferenc Nemeta) 151
Enike Gruber	Da li pojedinac deluje na zajednicu, ili zajednica na pojedinca? (<i>Pojedinac i zajednica</i>) 157
Regina Mora	Vaspitanje u filozofiji, ili filozofija u vaspitanju? (Šandor Kariko: <i>A nevelésfilozófia alapjai; Középpontban a pedagógus/Osnovi filozofije vaspitanja; Pedagog u centru</i>) 164
L. Tamaš Damaček	Pedagozi između vrednosti i izazova (<i>Középpontban a pedagógus/ Pedagog u centru</i>) 168
Oskar Roginer	Knjiga o psima (Vilmoš Čanji: <i>A kutyák szörös gyerekek/Psi su dlakava deca</i>) 172
*	
Žuža Tapodi	Kulturni identitet i alteritet u vremenu 176
Ferenc Nemet	Naravoučenija jedne međunarodne konferencije o Banatu 180
Lenard Labadi	O 16. Naučnoj konferenciji studenata u Transilvaniji 183
Erika Bence	Obrazovanje naučnika i istraživačke radionice u visokoškolsstvu (Poziv na konferenciju) 186
	Autori ovog broja 188
	Recenzenti 190

CONTENTS

	■ ■ <i>Theory – History – Experiment</i>	
Kiss, Ernő–Kiss, Ferenc	The Forerunner of Thermodynamics in Economics – Kosta Stojanović	9
	■ ■ <i>Remembrance: Weöres Sándor (1913-1989)</i>	
Boros, Oszkár	Musical Heritage and Poetic Language (Weöres, Sándor: 'Valse triste')	23
Novák, Anikó	Playful Weöres Interpretations	37
	■ ■ <i>Perspectives</i>	
Mészáros, Zoltán	Amidst a Turbulent Century (I)	44
Lovra, Éva	Urbanism and Architecture of Subotica in the 1950s (The first Town Plan after World War II and other early buildings)	62
	■ ■ <i>Heritage</i>	
Balázs, Lajos	Belief and Cult (The Image of Jesus on a Grain of Wheat)	80
Rajslí, Ilona	Oaths from Kórógy	88
	■ ■ <i>Workshop</i>	
Véry, Dalma	In Dialogue with Laughter (II) (Laughter and the "Aeolus" chapter of James Joyce's <i>Ulysses</i>) . . .	101
	■ ■ <i>Review</i>	
Bene, Annamária	What Does the Rose Symbolize? (Géczi, János: <i>The Rose and its Symbols in Mediterranean Antiquity</i>)	126
Bence, Erika	Opening Secret Gates (Balázs, Lajos: <i>Rituális szimbólumok/Ritual Symbols</i>)	129
Barcsi, Tamás	From the Order of Violence to the Power of Active Freedom (Balogh, László Levente: <i>Az erőszak kritikája/The Criticism of Violence</i>)	137
Törteli Telek, Márta	"The Criteria of Communicative Effectiveness" (Pásztor Kicsi Mária: <i>A mai vajdasági magyar napi sajtó és elektronikus média informatív szövegeinek szintaktikai, információs és kommunikatív jellemzői/The syntactic, informational and communicative characteristics of informative texts in contemporary Hungarian daily press and electronic media in Vojvodina</i>) . . .	142

Ramadanski, Draginja	Scientific Conferences as Cultural Self-recognition of the Society (<i>The Society, Communities, Personality: in Search of “ the Eternal World”</i>) (Translated by Ferenc Németh)	151
Gruber, Enikő	Does the Individual Influence the Society or the Society Influences the Individual? (<i>Egyén és közösség/The Individual and the Society</i>)	157
Móra, Regina	Education in Philosophy or Philosophy in Education? (Karikó, Sándor: <i>A nevelésfilozófia alapjai; Középpontban a pedagógus/ The Foundation of Educational Philosophy; Focus on the Teacher</i>)	164
Damacsek, L. Tamás	The Teacher Amidst Values and Challenges (<i>Focus on the Teacher</i>)	168
Roginer, Oszkár	Book of Dogs (Csányi, Vilmos: <i>A kutyák szőrös gyerekek/ Dogs are hairy children</i>)	172
*		
Tapodi, Zsuzsa	Cultural Identity and Alterity in Time	176
Németh, Ferenc	Edifications of an International Conference on Banat	180
Lábadi, Lénárd	On the 16 th Students’ Scientific Conference in Erdély	183
Bence, Erika	Scientist Training and Research Workshops in Higher Education (Conference Announcement)	186
	Authors in this issue	188
	Reviewers	190

Kiss Ernő

: Nyugalmazott egyetemi tanár
: ekiss@tf.uns.ac.rs

Kiss Ferenc

: Újvidéki Egyetem, Technológiai Kar
: ferenc1980@gmail.com

A TERMODINAMIKA ELŐFUTÁRA A KÖZGAZDASÁGBAN – KOSTA STOJANOVIĆ

*The Forerunner of Thermodynamics in Economics –
Kosta Stojanović*

Kosta Stojanović matematikus, fizikus és közgazdász volt az első szerb értelmiségi, aki kísérletet tett a fizika és a termodinamika törvényeinek alkalmazására a szociológiában és a közgazdaságban. Ezen a téren világviszonylatban is pionír munkát végzett. Munkássága és észrevételei meghaladták korának és környezetének gondolkodásmódját. Sokoldalú érdeklődése a tudományok iránt óriási szellemi képességre vall. Viszonylagos korai halála, valamint társadalmi kötelezettségei miatt tudósként nem bontakozhatott ki teljes nagyságában. Érdemei mégis nagyobbak, mint ahogyan az utókor viszonyul iránta.

Kulcsszavak: Kosta Stojanović, termodinamika, közgazdaság, társadalom, entrópia

BEVEZETŐ

Kosta Stojanović tudományos szemlélete megegyezett a francia pozitivizmus bölcselőinek elképzeléseivel, tehát hitt a természet- és társadalomtudományok egységében. Mint ahogyan a matéria (szubsztancia) atomokból, úgy a társadalom emberekből épül fel. A matériában az atomok közötti erőviszonyok pontosan leírhatók a fizika megfelelő törvényeivel. A társadalomban uralkodó viszonyok is meghatározhatók az emberek között fennálló viszonyokkal. Elképzeléseiben ezeket a viszonyokat matematikailag is megkísérelte leírni, a matematikai fenomenológia módszereinek alapján. A matematikai fenomenológia módszere az egyes fizikai vagy társadalmi jelenségek csoportosítását jelenti. Meghatározza a csoportok legfontosabb tényezőit (változókat és paramétereket), majd matematikai függőségekbe állítja azokat. Ezt a módszert ma már egy kis általánosítással matematikai modellezésnek is lehet nevezni. Az eljárás lehetővé teszi a

meghatározott analógiák tesztelését, tárgyilagos képet lehet kapni arról, hogy a számításokban felhasznált analógiák mennyire voltak megalapozottak.

Kosta Stojanović véleménye szerint a közgazdaságtan nem volt elég tudományos korábban, mert főleg a jelenségek leírására alapozott. Ő viszont törvényszerűségeket keresett. Mi az, ami nem változik mindannak ellenére, hogy a gazdaságban állandó változások vannak? Hogyan lehetne a közgazdasági dolgok velejét fizikai alapokra helyezni, és azt valamiféle módon matematikailag leírni? Kosta Stojanović tudatában volt annak, hogy a fizikai jelenségeket meglehetősen könnyű kísérletekkel megismételni, és a kapott eredményeket matematikailag leírni. A fizikában alkalmazott kísérletekhez hasonlóan a közgazdaságban nem lehet kísérletezni. Ezért valamiféle „segédeszközökhöz” kell folyamodni. Be kell érni akár valamiféle helyes spekulációval. Az elképzelések/hipotézisek helyességéről reális képet kapunk, ha a kapott eredményeket a statisztika módszereivel feldolgozzuk (STOJANOVIĆ 1910a).

TERMODINAMIKA A KÖZGAZDASÁGBAN – ALAPFOGALMAK

Kosta Stojanović a javak elosztását és a lakosság növekedése között fennálló viszonyokat tartotta a közgazdaság legfontosabb kérdéseinek. Tisztában volt azal, hogy ez összetett és bonyolult kérdés. A nagyszámú egyén és azok aktivitása és léte között szinte kaotikus viszonyok vannak. Mégis szükséges megállapítani, hogyan működik a gazdaság teljes egészében. Ezért meg kell ismerni a legfontosabb tényezőket, amelyek irányítják a gazdaságot. Ismerni kell a gazdasági tényezők közötti viszonyokat, és azt, hogy milyen egyensúly fog beállni a legfontosabb gazdasági tényezők következtében (STOJANOVIĆ 1910b).

Kosta Stojanović idejében a klasszikus termodinamika alaptörvényei már ismertek voltak. Ha a kutatásunk tárgyát a kiegyensúlyozott gazdasági viszonyok jelentik, a termodinamika törvényei segítségünkre lehetnek. Ugyanis a termodinamika a fizikai mennyiségek változását (munka, hő, entalpia, entrópia, szabad energiák...) tanulmányozza a különböző egyensúlyi helyzetek beálltával.

Kosta Stojanović szerint a közgazdaságban az emberi munka és a tőke között olyan hasonlatosság van, mint a termodinamikában a munka és a hő között. Ha elvetjük a társadalom intézményeit, akkor az értéktöbbletet az emberi munka és a tőke teremti meg. A közgazdaságban az emberi munkát lehetne kiegyenlíteni a fizikai értelemben vett munkával. A természetben ami képes hő, villamos vagy egyéb energia előállítására, azt a közgazdaságban a tőke fogalmaként lehet értelmezni. A tőkét a társadalom különböző intézményekbe fekteti (gazdasági, kulturális, szociális), ami nemcsak a tőke fogyasztását, hanem annak megújulását is jelenti. A tőke „kisugároz”, akárcsak egy hőforrás, „felmelegíti”

a gazdaságot, és ezzel kihat a gazdasági folyamatokra. A tőke szerepe a gazdasági folyamatokban, valamint a hő szerepe a termodinamikai folyamatokban a legfontosabb analógia a két különböző (társadalmi és fizikai) rendszer között. Kosta Stojanović – mint okleveles fizikus – jól ismerte a termodinamikai fogalmakat. A termodinamikában három állapothatározó ismeretes: a térfogat (V), a nyomás (p) és a hőmérséklet (T). Ezek az állapothatározók egymással függő viszonyban vannak, és viszonyukat a fizika törvényei határozzák meg. Ezek a törvények matematikai képletekkel könnyen leírhatók, konkrét esetben a munkát végző gáz állapotfüggvényével (STOJANOVIĆ 1910a). Az állapotfüggvénynek köszönhetően, bármely két állapothatározó ismeretében, a harmadik értéke az állapotfüggvényből kiszámítható. Ideális gázok esetében ez az összefüggés a következő képlettel írható fel:

$$pV = RT \quad (1)$$

ahol az R az univerzális/egyetemes gázállandót jelenti, vagyis azt a munkát, amelyet 1 mol gáz végez, ha annak hőmérséklete egy Kelvin/Celsius-fokkal megemelkedik. Reális gázok esetében R értéke változó, attól függően, mennyire különbözik a reális gáz viselkedése az ideális gáz viselkedéséhez viszonyítva (VUČIĆ 1965).

A későbbiekben, hogy a közgazdasági analógiák könnyebben megmagyarázhatók legyenek, célszerű bemutatni, hogyan függ a térfogat a hőmérséklettől. Gay-Lussac törvénye értelmében állandó nyomásnál, ha a gáz hőmérséklete 1 °C-kal növekszik, a gáz térfogata a kiinduló térfogat 1/273-ával nő. Hasonlóképpen, ha a hőmérséklet 1 °C-kal csökken, akkor a gáz térfogata is csökken a kiinduló térfogat 1/273-ával. Ha a törvényszerűséget grafikusán ábrázoljuk, akkor láthatóvá válik, hogy – 273 °C-on a gáz térfogata gyakorlatilag nulla lesz. Ez a hőmérséklet az abszolút nulla, vagyis 0 K (abszolút hőmérsékleti skála).

Kosta Stojanović a termodinamikában használatos állapotmeghatározók helyett a közgazdaságban bevezette a p , *Kínálat* (szerbül: *ponuda*); T , *Kereslet* (szerbül: *tražnja*) és a V , *Érték* (szerbül: *vrednost*) fogalmakat. A kereslet a társadalmi környezet milyenségétől függ. Minél fejlettebb a társadalom, annál nagyobbak a társadalom igényei a különböző termékek és a különböző szolgáltatások iránt. Ilyen megfontolásokból kiindulva Kosta Stojanović a gazdasági rendszerek működését próbálta bemutatni és tanulmányozni. A felsorolt termodinamikai mennyiségek megfelelőit a közgazdaságban az 1. táblázatban tüntetjük fel.

1. táblázat: Termodinamikai és közgazdasági fogalmak

Termodinamika	Jelölés	Közgazdaság	Jelölés
Nyomás	p	Kínálat	p
Hőmérséklet	T	Kereslet	T
Térfogat	V	Érték	V
Hőmennyiség	Q	Tőke	Q
Energia	E	Vagyon	E
Termodinamikai munka	W	Gazdasági munka	$R (W)$

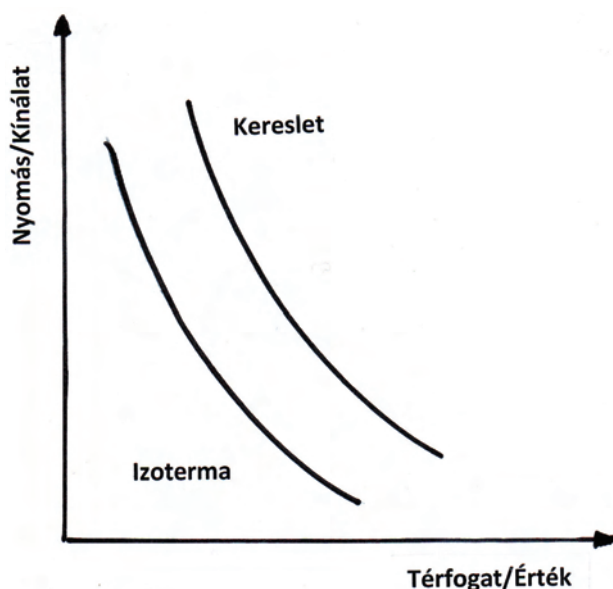
A fent említett egyetemes gázegyenlethez hasonlóan Kosta Stojanović felírta a közgazdaságban elképzelhető egyenlet analógiáját.

$$pV = KT \quad (2)$$

ahol a p , V és T már a megfelelő közgazdasági fogalmakat jelentik, a K pedig egy gazdasági állandót, melynek az értéke a szóban forgó gazdasági objektum milyenségétől függ, tehát a *Közgazdasági állandó*, K értéke az *Érték*, V függvénye, vagyis az „*Érték*”-től változó.

Gay-Lussac törvényéhez hasonlóan, mely szerint a térfogat értékét a hőmérséklet határozza meg, a közgazdaságban a *Kereslet*, T (közgazdasági hőmérséklet) a *Tőke*, Q függvényének tekinthető. A termodinamikában használatos abszolút hőmérsékleti skálához hasonlóan meg lehet szerkeszteni egy konvencionális közgazdasági skálát, amelynek a kiindulópontja annak a gazdasági állapotnak felelne meg, ahol megszűnne minden gazdasági csereforgalom (STOJANOVIC 2006).

Az 1. ábra Boyle-Mariotte törvényét ($pV=const$) mutatja be a termodinamika, illetve a közgazdaság világában. A termodinamika világában ez azt jelenti, hogy zárt rendszerekben állandó hőmérsékleten a nyomás szükségszerűen csökken, ha a térfogat nő. A közgazdaság világában pedig azt, hogy állandó *Kereslet*, T esetében a *Kínálat*, p csökken, ha az áru *Értéke*, V növekszik.

1. ábra: Boyle-Mariotte törvénye a termodinamika, illetve a közgazdaság világában

Kosta Stojanović szerint a gazdaság helyes működését a *kínálat-kereslet törvénye* kell hogy megszabja, amit annak idején „konkurenciatörvénynek” neveztek (STOJANOVIĆ 1910b). A konkurencia törvénye szerint az áru relatív értékét a kínálat és a kereslet viszonya határozza meg. Ez a (2) számú egyenletből is jól látható.

$$V = KT/p \quad (3)$$

Az áru *Értéke*, V egyenesen arányos a *Kereslettel*, T és fordítottan arányos a *Kínálattal*, p . Az egyenletben a K a megfelelő *Közgazdasági állandót* jelenti (konstans érték). Mikor a kereslet mértéke kiegyenlítődik a kínálatával, akkor az áru abszolút értéke kiegyenlítődik annak relatív értékével. A „konkurencia törvénye” nemcsak az áru értékét szabja meg, hanem a kamatok, valamint a bérek értékét is (STOJANOVIĆ 1910b).

A TERMODINAMIKA ELSŐ FŐTÉTELE

A közgazdaságban Stojanović szerint a klasszikus termodinamika törvényei is jól alkalmazhatóak. A termodinamika első főtétele az energia megmaradásának a törvénye. Az első főtétel szerint az energia a termodinamikai folyamatok során átalakulhat, de semmiből nem keletkezhet, és nem is veszt el.

$$E \text{ (energia)} = Q \text{ (hőmennyiség)} + W \text{ (munka)} \quad (4)$$

Kosta Stojanović szerint a közgazdaságban a (4) számú egyenletet a következőképpen kell értelmezni:

$$E \text{ (Vagyont)} = Q \text{ (Tőke)} + W \text{ (Munka)} \quad (5)$$

Tehát a közgazdaságban a *Vagyont*, *E* a társadalom energiájaként kell értelmezni, de ettől a *Tőkét*, *Q* meg kell különböztetni, akárcsak a termodinamikában, ahol az energia tágabb fogalom mint a hőmennyiség, noha mindkét esetben energiáról van szó.

A *Munka*, *W* és a *Tőke*, *Q* idővel periodikusan változó függvények, tehát a függvények minimumai és maximumai is periodikusan váltakoznak. A *Munka*, *W* és a *Tőke*, *Q* az idő múlásával elhasználódnak, majd különböző alakban újra megjelennek. Mikor egy társadalom elvész, illetve kihal, akkor a *Munka*, *W* értéke nullával lesz egyenlő, de a társadalom *Tőkéje*, *Q* megmarad. A társadalom gazdagságát a *Tőke*, *Q* és a közgazdasági *Munka*, *W* határozza meg. A társadalom gazdagsága a felhalmozott *Tőkével*, *Q* és a társadalomba fektetett közgazdasági *Munkával*, *W* gyarapodik. A gazdaságosság elvének alapja a racionalizmus, vagyis a gazdasági célt minél kevesebb erőbefektetéssel kell megteremteni.

Kosta Stojanović a termodinamika első főtételét a közgazdaságban „első gazdasági-dinamikus törvénynek” (*prvi ekonomo-dinamički zakon*) nevezte. E törvény értelmében minden pillanatban a *Tőke*, *Q*, ami a közgazdasági *Munkával*, *W* megteremtődik, a környezetből ered, és a kettő összegét ki lehet egyenlíteni az energiával, ami a fentiek alapján a *Vagyont*, *E* jelenti (STOJANOVIĆ 1910a). Tehát a termodinamika első főtétele ugyanazt jelenti a közgazdaságban, mint a hőtanban.

A TERMODINAMIKA MÁSODIK FŐTÉTELE

A termodinamika második főtétele a spontán folyamatok irányát szabja meg, mégpedig egy új fogalommal, az *entrópiával*, *S*. Az entrópia a termodinamikai rendszer rendezetlensége fokának a mércéje. A visszafordítható (reverzibilis)

folyamatokban az entrópia értéke egyenlő nullával, $S=0$. A visszafordíthatatlan (irreverzibilis) folyamatokban az entrópia értéke növekszik, $S>0$. Tehát a természetben spontán lejátszódó folyamatok növelik a termodinamikai rendszer rendezetlenségét. A rendezetlenség foka az egyensúlyi helyzetben a legnagyobb. Kosta Stojanović az entrópia elméletének központi szerepet adott a szociológiában és a közgazdaságban, de az élővilágot is tanulmányozta az entrópia szemszögéből. A modern termodinamikások az élőlényekre úgy tekintenek, hogy azok képesek lassú ellenállást mutatni a leépülésnek (degradációnak), de az öregedés és az elhalálozás valójában egy visszafordíthatatlan folyamat.

Kosta Stojanović ismerte Rudolf Clausius munkásságát. Rudolf Clausius már 1850-ben a következőképpen fogalmazta meg a termodinamika második főtételét: „A természetben nincs és egyetlen géppel sem hozható létre olyan folyamat, amelyben a hő önként, külső munkavégzés nélkül hidegebb testről melegebbre menne át.” A közgazdaságtan részére sokkal többet jelent az úgynevezett Clausius integrális, amit a tudós matematikailag jóval később, 1865-ben fogalmazott meg.

$$\oint \frac{\delta Q}{T} = 0 \quad (6)$$

Az egyenletben a Q a megfigyelt körfolyamatban kicserélődött hőmennyiséget jelenti, a T pedig azt az abszolút hőmérsékletet, amelyen a folyamat lejátszódott. Ennek az integrálisnak így megfogalmazott entrópiaértéke a lassú, visszafordítható folyamatokban nullával lesz egyenlő. Ellenben ha a folyamat gyorsan játszódik le (mint minden folyamat a természetben), akkor a folyamat visszafordíthatatlanná válik, és emiatt a rendszer/természet rendezetlensége megnövekszik, tehát az entrópia nagyobb lesz nullánál. Valójában ilyen esetben a hőmennyiség egy része látszólag eltűnik. Lényegében ez a hőmennyiség munkát végzett a termodinamikai rendszeren, és ezzel növelte a rendszer/természet rendezetlenségének a fokát.

Ha az energia a *Vagyont*, E , a hőmennyiség a *Tőkét*, Q , a hőmérséklet pedig a *Keresletet*, T jelenti a közgazdaságban, akkor Kosta Stojanović szerint ezeket a mennyiségeket számszerűsíteni kell, hogy alkalmazhatók legyenek a társadalmi, illetve a közgazdasági entrópia kiszámításában. Ez a feladat felettébb bonyolult, hiszen meg kell találni a megfelelő paramétereket a kérdéses mennyiségek kiszámításához, mégpedig úgy, hogy azok a megfigyelt társadalom/gazdaság két különböző állapotát hűen leírják. Továbbá, folytatja Kosta Stojanović, nem könnyebb feladat megtalálni a megfelelő paramétert a *Keresletre*, T sem, hiszen a *Kereslet*, T nemcsak a *Kínálattól*, p (amit a társadalom termelőképessége határoz meg) függ, hanem a megfigyelt társadalom kulturális szintjétől is (STOJANOVIĆ 1910a). Kosta Stojanović szerint az entrópia a közgazdaságban

a termelési tényezők leépülését jelenti. Ez a leépülés feltétel nélkül lejátszódik a társadalomban a gazdasági fejlődés folyamán. Tehát az entrópia közvetlen kapcsolatban áll a gazdasági folyamatok fejlődésével. A közgazdaságban Kosta Stojanović az entrópiánövekedést a *Tőke*, *Q*, illetve *Vagyon*, *E* növekedésével magyarázza az elvégzett *Munka*, *W* következményeként. Az entrópia a társadalom megismerése céljából azért fontos, mert rámutat, hogy a megfigyelt társadalom aktivitása által a *Tőkéből*, *Q* mennyit képes átruházni a *Vagyonba*, *E*, illetve, hogy a lejátszódó folyamatban mekkora veszteségek keletkeznek. Az így megfogalmazott entrópia átveszi a „transzformáció tényezőjének” a szerepét a gazdasági folyamatokban. Az entrópia valójában megfelelne egyfajta transzformációs együtthatónak, mikor a *Tőke*, *Q* a *Munka*, *W* következtében megteremti a *Vagyont*, *E*. Ugyanakkor tudatában kell lenni annak, hogy mindezt végső sorban a természetben rejlő energiák fedezik.

Kosta Stojanović munkájában (STOJANOVIĆ 1910b) azt állítja, hogy az erkölcsi, intellektuális és szociális társadalmi környezet a fent tárgyalt folyamatokban degradálódik, és átalakul gazdasági és végső sorban fizikai környezetté, mikor már megszűntek a lehetőségek, hogy a társadalom fennmaradjon. E folyamatokban a minőségesebb energiák átalakulnak kevésbé minőséges energiákká. A heterogén rendszerek homogén rendszerekké válnak, beáll a teljes egyensúlyi állapot, amiből már befektetett *Munka*, *W* nélkül nem lehet visszatérni az előző állapotba. A homogén rendszer spontán többé már nem heterogenizálódhat, beáll a tökéletes káosz.

A szerzők érdemesnek tartják kiemelni Kosta Stojanović érdemeit, amikor az energia minőségéről beszél. Az energiák minőségéről komolyabban a fejlődésben kezdtek beszélni. Howard Thomas Odum az 1970-es években a termodinamika egy újabb törvényének a megfogalmazását kezdeményezte (<http://www.eoht.info/page/Howard+Odum>). Szerinte az az energia jobb minőségű, amely könnyebben átalakítható.

A TERMODINAMIKA HARMADIK FŐTÉTELE

A *termodinamika harmadik főtétele*nek közgazdaságba való alkalmazásáról Kosta Stojanović részéről a dolgozat szerzői nem értesültek. Talán ez azzal magyarázható, hogy Kosta Stojanović az idevonatkozó műveit 1910-ben adta ki (STOJANOVIĆ 1910a és 1910b), míg Walther Nernst a *termodinamika harmadik főtétele*t csak 1906-ban fogalmazta meg. Tehát ha Kosta Stojanović értesült is könyveinek kiadása előtt Nernst munkásságáról, azt már könyveibe nem építette be. Ellenben hangsúlyozni kell, hogy Kosta Stojanović már kereste az abszolút hőmérsékleti skála közgazdasági megfelelőjét (STOJANOVIĆ 2006).

A TERMODINAMIKAI ÉS A KÖZGAZDASÁGI EGYENSÚLYOK BEÁLLÁSA

A termodinamikai megfontolások alapján az egyensúlyi állapotban az entrópia eléri maximális értékét. Ez leegyszerűsítve azt jelenti, hogy a termodinamikai egyensúly beálltával ugyanannyi gázmolekula száguld a tér minden irányába ugyanolyan sebességgel (energiával). A rendszerben beáll a tökéletes káosz, és a rendszer képtelenné válik bármilyen munkát végezni. Hogy ez mit jelent a társadalom számára vagy a közgazdaságban, az mindenki számára teljesen világos. De lássuk, hogyan elmélkedett Kosta Stojanović. Az emberek nem egyformák, hanem egymástól különböznek. Az emberek természetétől függően az életcéljaik is különböznek, ez az, ami meghatározza a társadalmi folyamatok dinamikáját. Ha a társadalmat fizikai közegnek tekintenénk, akkor az emberek a társadalomban az atomok és a molekulák szerepét töltenék be, a társadalmakban jelentkező kulturális különbségek pedig a materiális világban a halmazállapotokat jelentenék. A társadalom energiája meg van határozva a társadalomban élő emberek számával és minőségével. A társadalomban beálló egyensúly sohasem stabil, mert az emberi társadalom heterogén (STOJANOVIĆ 1910a és 1910b).

A TERMODINAMIKA JELENLÉTE A MODERN KÖZGAZDASÁGI TANULMÁNYOKBAN

A tudósok nagy érdeklődést mutattak a termodinamika mint egzakt és egyetemes/univerzális tudomány alkalmazása iránt a társadalomtudományokban. A közgazdasági elméletek fejlődésére a fizika, de különösen a termodinamika törvényei voltak nagy hatással (AYRES 1998). A közgazdaságban az áttörést Nicholas Georgescu-Roegen *The Entropy Law and the Economic Process* című műve jelentette (GEORGESCU-ROEGEN 1971). Georgescu-Roegen munkájában kihangsúlyozta, hogy az összes természeti törvény közül az entrópia törvénye felel meg legjobban a gazdasági törvényeknek. Az entrópia törvényének értelmében (*a termodinamika második főtétele*) az anyag¹, valamint az entrópia értéke a gazdasági folyamatokban növekszik, vagyis a gazdasági folyamatokban alacsony entrópiájú anyagokból magasabb entrópiájú termékek kerülnek ki. Tehát az anyag, illetve az energia értéke degradálódik. Mivel a Földnek mint bolygónak az anyagi és az energiatartalékai végesek, ezek a tartalékok a túlnépesezés és a túlzott emberi aktivitás miatt kimerülnek (GEORGESCU-ROEGEN

¹ Az értékes cseppfolyós kőolajból az égés folyamán értéktelenebb gáznemű termékeket kapunk, szén-dioxidot és vizet. Ismeretes, hogy a cseppfolyós anyagok entrópiája kisebb mint a gáznemű anyagoké, vagyis a cseppfolyós anyagok rendezetlenségi foka kisebb mint a gázneműeké.

1975). Ugyanis a *termodinamika első főtétele* szerint az anyag és az energia mennyisége zárt rendszerekben állandó, tehát korlátozott. A Gibbs-féle szabadenergia (szintén a folyamatok irányának a meghatározására szolgál) helyett az ökológiában és a közgazdaságban ma már gyakran jelen van egy újabb termodinamikai fogalom, az exergia. Az exergia megmutatja, hogy milyen távol van a megfigyelt termodinamikai, illetve társadalmi rendszer az egyensúlyi helyzettől, azaz az exergia az adott kiinduló és az egyensúlyi állapot közötti maximális hasznos munkavégző képességet jelenti. Egyes kutatók az ökológiai és közgazdasági folyamatok tanulmányozására az exergiát alkalmasabb mennyiségnek tartják, mint az entrópiát (HAMMOND 2009). Hasonlóképpen, a vegyészek az önként lejátszódó változások mértékéül szívesebben alkalmazzák a Gibbs-féle szabadenergia-változást az entrópia helyett.

Ma a közgazdaságban munkálkodó kutatók a termodinamikát gyakorta alkalmazzák, nemcsak a közgazdaságtan elméleti kutatásaiban, hanem az alkalmazott kutatásokban is. Hogy mikor jutnak el ezek a kutatások arra a szintre, mint annak idején John Couch Adams és Urban Le Verrier kutatásai, akik Johannes Kepler és Isaac Newton törvényeit alkalmazva, tisztán a matematikai számítások alapján megjósolták egy újabb, hatalmas bolygó létezését az Uránusz térségében, és ezzel megkönnyítették Johann Gottfried Galle berlini csillagász munkáját a Neptunusz felfedezésében (http://en.wikipedia.org/wiki/John_Couch_Adams), még a jövő titka. Lehet, hogy a közgazdaság területén a tudomány már sokkal előrehaladottabb, mint a látszat mutatja. Ugyanis a különböző társadalmi és politikai gyakorlatok a gazdasági törvények spontán kibontakozását ha nem is tudják teljes egészében eltakarni, legalább álcázni próbálják.

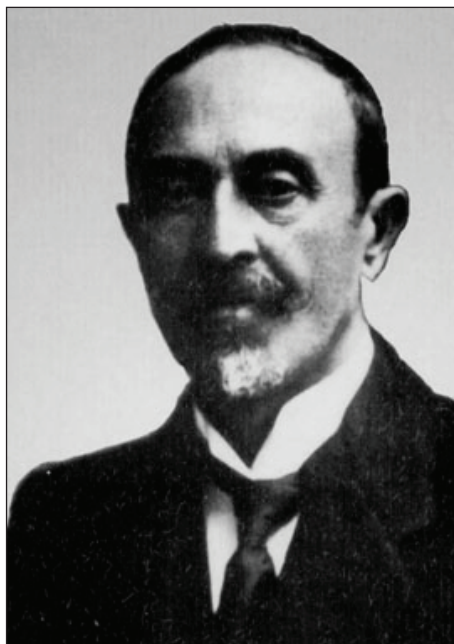
AMIT KOSTA STOJANOVIĆRÓL TUDNUNK KELL

Kosta Stojanović 1867-ben született Aleksinacon, a Szerb Királyságban. Miután szülővárosában befejezte a gimnáziumot, beiratkozott a belgrádi Főiskolára (Велика Школа/Grande École). A Főiskola volt a legmagasabb szintű oktatási intézmény az akkori Szerb Királyságban, ugyanis a Belgrádi Egyetem csak 1905-ben alakult meg. Kosta Stojanović a Főiskolán matematikát és fizikát tanult, 1889-ben szerzett oklevelet, mégpedig mint osztályának legjobb tanulója. Kosta Stojanović, noha természettudományokat tanult, már egyetemista korában élénk érdeklődést tanúsított a társadalomtudományok, de különösen a szociológia iránt. Szociológiai tanulmányaiban alkalmazta a matematikát és az elméleti fizikát. Elképzelhető, hogy Kosta Stojanović tudományos kibontakozására kortársa és osztálytársa, Mihailo Petrović-Alas, a későbbi nagy matematikus is jelentős hatással lehetett. Miután 1890-ben eredményesen letette a professzori vizsgát, munkát kapott a niši gimnáziumban. 1893-tól egy évet Pá-

rizban töltött, ahol szorgalmasan hallgatta a matematikai, fizikai, csillagászati, történelmi és irodalmi előadásokat. Kétségtelen, hogy sokoldalúságát meghatározta a francia pozitivizmus. A fiatal tehetség Párizsban a pozitivistá eszméikkel úgyszólván emberközelből ismerkedhetett meg. A pozitivizmus szerint a tudományok alapját a természettudományok alkotják, így a társadalomtudományokat is a természettudományok alapozzák meg. A tudományok osztályozása azok egyszerűségén, általánosságán és egzaktságán alapult. E kritériumok szerint Auguste Comte (http://en.wikipedia.org/wiki/Auguste_Comte) a tudományokat a következő sorrendbe állította: matematika, csillagászat, fizika, kémia, biológia és szociológia. Ez a sorrend történelmi sorrendnek is mondható. A pozitivistá bölcselek érdeme, hogy rámutattak arra: minden egyes tudomány a rákövetkezőnek az előfeltétele, az előző nélkül pedig egyik tudomány sem létezhet. Kosta Stojanović is megteszi ezt az utat a legáltalánosabb tudományoktól (matematika, fizika), a legbonyolultabb tudományokig, a társadalomtudományokig. Miután Párizsból hazatér, matematikatanárként dolgozik a belgrádi Második Gimnáziumban. A lipcsei tanulmányútról (1897) betegsége miatt idő előtt hazatér. Kosta Stojanović 1903-ban a belgrádi Főiskola docense lett. Az 1903/04. és az 1906/07. tanévekben mechanikát és matematikai fizikát adott elő. Noha 1919-ben a Szerb Királyi Akadémia tagjává jelölték, megválasztására nem került sor. Stojanović aktív politikai életet élt. Tagja volt a Radikális Pártnak, de ezzel a párttal szakított, és a Demokrata Párt tagja lett. Belgrádban hunyt el 54 éves korában, 1921-ben (STOJANOVIĆ 2006).

Kosta Stojanović érdemeit nem méltatja eléggé a szerb társadalom. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint a Szerbiai Rádió és Televízió (RTS) sorozata, az *Elfelejtett szerb értelmiségiek* (Zaboravljeni umovi Srbije), amelyben 2008. január 10-én emlékeztek meg Kosta Stojanovićról. A sorozatban a nézők megismerkedhettek legfontosabb műveivel: a) A fizikai és a társadalmi jelenségek magyarázata (Tumačenje fizičkih i socijalnih pojava), b) A közgazdasági értékek elméletének alapjai (Osnovi teorije ekonomskih vrednosti) és c) Szerbia bukása és feltámadása (Slom i vaskrs Srbije).

Kosta Stojanović munkásságáról a közgazdaság-tudományokban egy doktori disszertáció is született (PEŠIĆ 1988). Talán ez a disszertáció ébresztette fel az érdeklődést Kosta Stojanović munkássága iránt, legalábbis Szerbiában. Munkásságáról PEŠIĆ (1991) és MATIĆ (2011) írt dolgozatot. Stojanovićról mint közgazdászról, valamint a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság első pénzügyminiszteréről az érdeklődők az idézett irodalomból (MATIĆ 2011) tájékozódhatnak. Fényképét is ebből a dolgozatból kölcsönöztük.

2. ábra: Kosta Stojanović (1867–1921) matematikus és fizikus. Szerbiában ő fogalmazta meg elsőként a társadalmi és közgazdasági jelenségeket a matematika és a fizika törvényszerűségeivel

IRODALOM

- AYRES, Robert U. 1998. *Analysis, Eco-thermodynamics: economics and the second law*. Ecological Economics, 26, 189–209.
- GEORGESCU-ROEGEN, Nicholas 1971. *The Entropy Law and the Economic Process*. Harvard University Press, Cambridge, MA
- GEORGESCU-ROEGEN, Nicholas 1975. *Energy and Economic Myths*. Souther Economic Journal, 41, (3), 347–381.
- HAMMOND, Geoffrey P., WINNETT, Adrian B. 2009. *The Influence of Thermodynamic Ideas on Ecological Economics: An Interdisciplinary Critique*, Sustainability, 1, 1195–1225.
- MATIĆ, Vesna 2011. *Vizija i misija jednog naučnika – Dr Kosta Stojanović (1867–1921)*, Bankarstvo, 7–8, 122–129.
- PEŠIĆ, Radmilo 1988. *Ekonomsko delo Koste Stojanovića*. Doktorska disertacija, Ekonomski fakultet, Beograd
- PEŠIĆ, Radmilo 1991. *Ekonomski spisi Koste Stojanovića*. Prisutna prošlost, 167–175, Matematički institut, Beograd

- STOJANOVIĆ, Božo 2006. *Ekonomija i termodinamika: primena matematičke fenomenologije u ekonomskoj analizi u Srbiji početkom 20. veka*. Istorija 20. veka, 24, (1), 177–192.
- STOJANOVIĆ, Kosta 1910a. *Tumačenje fizičkih i socijalnih pojava*. Štampano u Državnoj štampariji Kraljevine Srbije u Beogradu
- STOJANOVIĆ, Kosta 1910b. *Osnovi teorije ekonomskih vrednosti*. Štampano u Državnoj štampariji Kraljevine Srbije u Beogradu
- STOJANOVIĆ, Kosta 2008. *Slom i vaskrs Srbije* (az eredeti mű sohasem lett befejezve), RTS, Beograd
- VUČIĆ, Vlastimir M., IVANOVIĆ, Dragiša M. 1965. *Fizika 1*. Naučna knjiga, Beograd

The Forerunner of Thermodynamics in Economy – Kosta Stojanović

Kosta Stojanović, mathematician, physicist and economist, was the first Serbian educated person who attempted to introduce laws of physics and thermodynamics in sociology and economics. In this field, no doubt exercised a pioneering work. His deeds and observations significantly exceed the way of thinking of his time. A multifaceted interest in different types of knowledge indicates his enormous mental capacity. His relatively short life span as well as his very important social obligations did not allow him to achieve his true scientific significance. In the field of sciences his services are significantly greater than acknowledged by the modern society.

Keywords: Kosta Stojanović, thermodynamics, economics, society, entropy

Beérkezés időpontja: 2013. 05. 18.

Közlésre elfogadva: 2013. 07. 19.

* A *Létünk* – hagyományainak megfelelően – a továbbiakban is igen tág teret biztosít mind a természettudományi, mind a társadalmi/humán tudományos kutatások eredményeinek magyar nyelven történő bemutatásához, prezentációjához. Elsősorban a vajdasági (regionális) tudományos diskurzusokra figyel és reflektál, de az európai tudományos irányzatokat és mozgásokat is követve az interdiszciplináris, multikulturális és művészeti közti törekvésekben lát folytatható és alkalmas diskurzuslehetőséget. Aktuális számának valamennyi cikke, publikációja e gondolatkörben jött létre; ilyen komplex kérdésfeltevésre épül Kiss Ernő és Kiss Ferenc tanulmánya is.

Amikor az elmúlt év őszén – pályázati követelmények miatt – egy évre előre megterveztük a folyóirat számainak témáit, igyekeztünk a lehető legtágabb fogalmi vonzatokat címként megnevezni. Természetesen egy évvel korábban nem láthattuk át, merre vezetnek

a térségünkben (és a világban) működő doktori iskolák és felsőoktatási szerveződések kutatói irányvonalai, hogyan alakulnak oktatási és tudománystratégiai mozgásai, s miként reflektálnak erre a megszólított hazai és külföldi tudósok, szakírók. Ilyen meggondolásból jelöltük meg e számunk céltémájának a bolognai folyamat felsőoktatási kérdéseit. Amint majd látni fogják, a *Létünk* 2013/3-as számának tanulmányai és cikkei közvetve reflektálnak ezekre a kérdésekre: a hagyományközvetítés és a tudásátsajátítás történeti és kulturális antropológiai aspektusaival foglalkoznak, a közelmúlt térségi társadalmi létformáinak újraértékelését tűzik ki célul, az irodalomtudomány újabb szempontjait érvényesítve tekintenek vissza a Weöres-opusra a költői centenárium alkalmából, a tudományos és ismeretterjesztő kiadványok prezentálta legújabb kutatásokat és eredményeiket értékelik. A folyóirat e száma „bevezetője” lehet annak a felsőoktatásról (tehát a bolognai folyamatról is), a tudósképzésről és a kutatói műhelyekről szóló diskurzusnak, amelyet a *Létünk* 2013 októberében megrendezésre kerülő tudományos tanácskozása és idei negyedik, decemberben megjelenő száma is központi témájává emelt. (B. E.)

Boros Oszkár

· Pannon Egyetem, Veszprém, Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar,
· Irodalom- és Kultúratudományi Intézet
· oszkrbrs@gmail.com

ZENEI HAGYOMÁNY ÉS KÖLTŐI NYELV¹

Weöres Sándor: *Valse triste*²

Musical Heritage and Poetic Language

Weöres, Sándor: 'Valse triste'

A Weöres Sándor-korpuszon belül a *Valse triste* című vers abba a meglehetősen sok szöveget felölelő lírai paradigmába tartozik, amelynek egyes darabjai címükkel valamely zenei formát rendelnek a szöveg primer szemantikuma mellé. Ez az eljárás egyfajta feszültség elkerülhetetlen érzékelőjévé teszi meg az olvasót, hiszen a zenei folyamat beszélt nyelvvel szembeni rendkívül nehéz értelmezhetősége, valamint a szó közvetlen, a referencia szintjén fellépő jelentése között látszólag áthidalhatatlan szakadék feszül. Dolgozatomban arra teszek kísérletet, hogy a *Valse triste* ritmikai felépítését – miközben relációba hozom egy jelentős zenei szerkezettel és saját szintaktikai-grammatikai szerveződésével – olyan poétikai eszközként értelmezsem, amelynek révén a versszöveg szemantikuma kimozdítható abból a széles körben elfogadott receptív státusból, miszerint Weöres a keringőforma lágyágával, a fülbemászó akusztikum becsempészésével igyekszik tompítani a halál elkerülhetetlenségének és tragikumának tapasztalatát, azaz valamiféle átesztétizált elmúlásélményt ölt szemléletes formába.

Kulcsszavak: zenei hagyomány, textualitás, költészetfilozófia, Weöres Sándor

¹ Disszertációm 2013 májusában védtem a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karán *Versritmus, textualitás és költészetfilozófia Weöres Sándor lírájában, valamint annak egyes pre- és poszttextusaiban* címmel (Irodalomtudományi Doktori Iskola, Modern magyar irodalom és irodalomelmélet műhely). Témavezetőm Dr. habil. Horváth Kornélia volt.

² A kutatás az Európai Unió és Magyarország támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú *Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program* című kiemelt projekt keretei között valósult meg.

Weöres Sándor

Valse triste³

– U | – U | U U | – U
 Húvös és || öreg az || este.
 U U | U U | U U | – U
 Remeg a || venyige || teste.
 – – | U U | U U | – U
 Elhull a || szüreti || ének.
 – – | U – | U U | – U
 Kuckóba || bújnak a || vének.
 – U U – | – – | U
 Ködben a || templom || dombja,
 – U | U U | – – | U
 villog a || torony || gombja,
 – – | U – | U – | U
 gyors zápo || rok ső || téten (4 || 3)
 U – | U – | U – | U
 szaladnak || át a || réten.
 – – | U – | U – | U
 Elhull a || nyári || ének,
 – – | – – | U – | U
 elbújnak || már a || vének,
 – U U – | U – | U
 húvös az || árny, az || este,
 U U | U – | U – | U
 csörög a || cserje || teste.
 U – | – – | U U | – U
 Az ember || szíve ki || vásik. (3 || 2 || 3)
 U – | – U | – U | – U
 Egyik nyár, || akár a || másik.
 – – | – – | – – | – –
 Mindegy, hogy || rég volt, vagy || nem rég.
 U U | – U | U U | – –
 Lyukas és || fagyos az || emlék.

³ Weöres Sándor: *Valse triste = Egybegyűjtött írások I–III.* Szerk. Steinert Ágota, Argumentum – Weöres Sándor örököse, Budapest, 2003. I. 119. (A jelölések értelemszerűen az időmértékes és az ütemhangsúlyos szerveződést szemléltetik. Ahol szükséges, zárójelben jeleztem a sor eltérő ütemezhetőségét.)

U – | – U | – – | U
 A fákon || piros || láz van.
 – – | – U U – | U
 Lányok sír || nak a || házban. (2 || 3 || 2)
 U U | – – | U – | –
 Hol a szád || ról a || festék? (2 || 3 || 3)
 – U | – U U – | –
 kékre csí || pik az || esték. (2 || 3 || 2)
 – – | – – | – – | –
 Mindegy, hogy || rég, vagy || nem rég,
 – U | – – | U – | –
 nem marad || semmi || emlék,
 U – | – – | U – | U
 az ember || szíve || vásik,
 U – | – – | U – | U
 egyik nyár, || mint a || másik.
 – – | U U | – U | – U
 Megcsörren || a cserje || kontya.
 U – | U U | – U | – U
 Kolompol || az ősz ko || lompja. (3 || 2 || 3)
 U – | U U | – U | – U
 A dér a || kökényt meg || este (3 || 2 || 3)
 – U | – U | U U | – U
 Hűvös és || öreg az || este.

„A költészetben csak egy igazi metafizikai elemet ismerek: a nyelvet; ahogy a zenében csak a hangot, a képzőművészetben csak a színt, vonalat és felületet, vagyis a legfizikaibb egyúttal a legmetafizikaibb is.

Hogy ugyanazokkal a szavakkal, melyekkel egy doboz cigarettát kérhetek, vagy egy vigyázatlan utcai járókelőt összeszidhatok; s tán nem is bonyolultabb mondanivalót kifejezve: oly remekművet lehet létrehozni, melyről az olvasóra delejes sugárzás árad, és egész lénye más erőviszonyok szerint rendeződik, ez olyan csoda, mintha egy tündér testet öltene előttünk. Ez a költészet egyetlen igazi metafizikája, nem pedig az, hogy tartalmilag milyen világképet öltöztetünk szavakba.

Arany János, aki két-három szót akárhányszor úgy bír egymás mellé rakni, hogy a verssor csaknem felrobban a feszültségtől, és mégis tökéletes egyensúlyban van – bár tartalmilag nála alig fordul elő metafizikus mondanivaló, ezáltal mégis metafizikaibb, mint minden asztrológus és spiritisza együttléve. Amiről ezek beszélnek, amiben ezek hisznek, amire ezek esküsznek: az őrajta kereszt-

tül, magától-értetődően jelenik meg. Ha beszélünk róla: babona és sötétség; ha létrehozuk: csoda.”⁴

1. A ZENEI SZERKEZET ÉS A KÖLTŐI FORMA KÖZÖTTI ANALÓGIÁK KUTATÁSÁNAK RECEPCIÓTÖRTÉNETÉRŐL

A Weöres Sándor-korpuszon belül a *Valse triste* című vers abba a meglehetősen sok szöveget felölelő lírai paradigmába tartozik, amelynek egyes darabjai címükkel valamely zenei formát rendelnek a szöveg primer szemantikuma mellé.⁵ Ez az eljárás egyfajta feszültség már-már elkerülhetetlen érzékelőjévé teszi meg az olvasót⁶, hiszen a zenei folyamat beszélt nyelvvel szembeni rendkívül nehéz értelmezhetősége, valamint a szó közvetlen, a referencia szintjén fellépő jelentése között látszólag áthidalhatatlan szakadék feszül. Az életmű *befogadását* illetően eme sokszor reflektálatlan receptív korlátozottság három igen komoly következményt vont maga után: egyrészt 1) a megidézett zenei kompozíció és a realizált költői forma közötti szerkezeti vizsgálódások felé terelte az irodalomtörténeti érdeklődést, másrészt 2) arra ösztönözte a kritikát, hogy a szöveg közvetlenül és közvetetten jelentéseselemeiből kihüvelykezhessen „mondanivaló”-t az emocionalitás és az expresszivitás pszichologizáló, esztétizáló fogalmi apparátusával írja le⁷, illetve 3) a ritmusból eredeztethető zeneiségtől mindenféle szemantikumot elvitasson.⁸ Az előbbi befogadói attitűd tetőpontja

⁴ Weöres Sándor: *[A költészet metafizikája] = Egybegyűjtött prózai írások*. Szerk. Steinert Ágota. Helikon, Budapest, 2011. 182.

⁵ A teljesség igénye nélkül: *Cantabile, Cantata, Cantilena, Canzone, Fuga, Fughetta, Pavane, Rondo, Szonatina, Szonett, Toccata*.

⁶ Vö. „[...] Weöres Sándor egész költészete zenei jellegű. A zeneiségnek azonban az ő esetében csupán egyik, s talán nem is a legfontosabb tényezője a szűk értelemben vett muzikalitás. Verseit és ciklusait olyan átfogó formakoncepciók hatják át, amelyek egyfelől erős rendszer-szerűséget mutatnak, másfelől e rendszeren belül szinte korlátlanul érvényesítik a pluralitás és változékonyság játékát [...]”. Schein Gábor: *Weöres Sándor*. Elektra, Budapest, 2001. 6.

⁷ „Az Egyesülés (korábban *Téli reggel*) »bíbor, lila, sárga, kék ragyogásból«-ból s puhább »fény-gomolyag«-ból szövődő színpompázata s ujjongva iramló anapesztusai is magas és mély, férfi és asszony, sugárzás és völgyi világ egymásba-átcsapását ünneplik; a menyasszony érzéken szerelmes éneke egyszerre szólaltatja meg a testi gyönyörök mámorát és a lét-egészbe oldódás átszellemültségét.” Tamás Attila: *Weöres Sándor*. Akadémiai, Budapest, 1978. 119. Kiemelés tőlem: B. O.

⁸ „Nem érdemes őt [Weörest] (mint ahogy más igazi poétát sem) a kész kategóriák felől megközelíteni, vagy éppen a meglévő rendszerek valamelyikét ráerőszakolni; szinte az élet tarkaságával, a természet változatosságával színpompázó verseket dogmák vagy ritmusképletek felől megközelíteni.” Varga Imre: *A Mester természete prózából = Egyedül mindenkivel. Weöres Sándor beszélgetései, nyilatkozatai, vallomásai*. Összeáll., szerk., s. a. r. Domokos Mátyás. Szépirodalmi, Budapest, 1993. 224.

az 1970-es és 80-as évek fordulójára, azaz Kenyeres Zoltán, Tamás Attila, Bata Imre monográfiáinak kiadási idejére tehető, s legnagyobb eredményeit is ekkor érte el, míg az utóbbiaké – bár a strukturális irányzattal együtt is léteztek – a 80-as évek második felére. A fent említett olvasási stratégiák közül mindenképp előtérbe kell hozni a zenei szerkezet és a költői szöveg között meglévő strukturális analógiák kutatása érdemelt különös figyelmet, hiszen a Weöres-költészet muzikális jellegének expresszióba való visszavezetése, s ezen eljárás végletes szubjektívizmusa, valamint adott textus értelemegészének zenei kifejezőerő felől való megkérdőjelezése az irodalomtudomány jelen elméleti és metodológiai pozíciója felől kevésbé bizonyul produktívnak.

A zene és a lírai megnyilatkozás közötti strukturális hasonlóságok kutatói a legtöbb esetben a szavak és a motívumok elrendezése mentén igyekeztek legitimálni álláspontjukat: „Mégsem álomról van szó! Nem egy szürrealista, álmot mintázó struktúráról, hanem zenei szerkezetről. Így lett később a *Háromrészes énekből* a *Harmadik szimfónia*. Tételek és motívumok ismétlődésében rend bontakozik ki. A szimfóniának itt és most három tétele van. Az első tétel ismétlődő motívumai: 1. »Madárka sír, madárka örül, / míg piros gerendái közül / néz a hatalmas.« 2. »magad vagy a vadász, meg a vad, / nem szűnhet kerge futásod.« 3. »Kinyílik a táj, / lehúnyódik a táj –« 4. »Az élettelen avar is röptül...« Ezek a motívumok – a, b, c, d – ismétlődnek a következő sorrendben az első tételben:

$$\begin{array}{c} A - B - C - D \\ B - A - C - D - A''^9 \end{array}$$

A fent ismertetett szerkezetorientált receptív attitűd képviselői – nehezen érthető, miért – alig-alig vetették fel a költői szöveg ritmusa és zenei felépítmény lehetséges összefüggésének lehetőségét. Holott például a *Fuga* részletes ritmikai elemzése arról győzt meg, hogy a versszöveg ütemhangsúlyos szerkezete és a zenei fuga kompozíciós eljárásai között meglehetősen nagy számban mutathatók ki strukturális egyezések: a háromütemű 12-es különböző realizációi a té-

⁹ Bata Imre: *Weöres Sándor közelében*. Magvető, Budapest, 1979. 71. Ugyancsak Bata szerint *A reménytelenség* könyvében a zenei tagolás bizonyos motívumok ismétlődésével azonos. Uo. 102. Vö. még Tüskés Tibor *Száncsengő*-értelmezésével. „A vers csupa zeneiség. A hangutánzó szavak – a száncsengő szava (csing-ling-ling), valamint a két ló nyolc patkójának a dobogása (kop-kop-kop) – négyszer, illetve kétszer ismétlődnek meg, s az előbbi hangja mintegy keretbe foglalja az utóbbit. Ezek a szavak a négysoros versszakok középső két-két sorát töltik meg. Új közlés csak a strófák első és negyedik soraiban található. A vers egy térbeli és egy időbeli utazást, egy zenei folyamatot »ábrázol«. [...] Csönd – hang – csönd: ez a vers zenei »képlete«, melyet az ismert zenei kifejezésekkel és jelekkel is megnevezhetünk és ábrázolhatunk: crescendo–decrescendo: $p < f > p$.” Tüskés Tibor: *A határtalan éneke*. Masszi, Budapest, 2003. 12.

mával s annak variációival, a két- és háromütemű sorok szabályos rendben való visszatérte pedig a zenei témát kidomborító különböző (A-B-C stb.) anyagokkal, valamint azok kombinációival hozhatók kapcsolatba. Eme nagyobb összefüggő egységeket rövidebb, ritmikailag kevésbé összetett sorok kötik össze, amelyek funkciója a zenei fűgában is megfigyelhető modulációval azonos értékű.

Az interpretáció természetesen nem állhat meg a szerkezeti analógiák kimutatásának szintjén, hiszen így kizárólag az adott vers felszíni rétegét érintené; azaz annak a bizonyos „szőlőkaró”-nak a mibenlétét tárná fel, amelynek elégtelenségét, féloldalasságát (vö. formai bravúr) maga Weöres is érzékelte.¹⁰ A dolgozat tárgyát képező lírai paradigma esetében mindenképpen megkerülhetetlen zenei szerkezet jelentéskutatásának igénye miatt a recepció érdeklődése a hang- és dallamanalógia feltárásának irányába fordult. Ezzel a lépéssel azonban paradox módon éppen a primer szemantikai (nyelvi) elemek kifejtett értelemhez való jutásának lehetősége előtt záródott el az út. Másképpen: a lírai szó és struktúra zenei hanghoz és dallamoz való közelítése a szemantikaorientált olvasásmód kényszerű feladását eredményezte: „Kétségtelen, hogy alig ismerek költőt, aki a szavak gondolati összefüggésének feláldozása árán is ilyen mértékben közeledne a zene alapelemeihez: [...] a dallamhoz és a hangszínhez” – írja Zathureczky Ede.¹¹ Adódik a kérdés, alakítható-e oly módon az interpretáció, hogy annak folyamatában egyszerre jelzett a fenti kritikai stratégiáktól való távolságtartás, ugyanakkor azok eredményei sem esnek áldozatául a mindenáron való újraértelmezés szándékának? Az alábbiakban arra teszek kísérletet, hogy a *Valse triste* ritmikái felépítését, miközben relációba hozom több jelentős zenei szerkezettel és saját szintaktikai-grammatikai szerveződésével, olyan poétikai eszközként értelmezsem, amelynek révén a versszöveg szemantikuma kimozdítható abból a széles körben elfogadott receptív státusból, mely szerint Weöres a keringőforma lágyágával, a fűlbemászó akusztikum becsempészésével igyekszik tompítani a halál elkerülhetetlenségének és tragikumának tapasztalatát, azaz valamiféle átesztétizált elműlás-élményt ölt szemléletes formába.

¹⁰ „A forma mellé megjelent nálam a tartalom, de minden eddiginél eltérő módon. [...] Eddig azért volt nálam a tartalom mindig satnyább a formánál, mert valahogy visszásnak éreztem, hogy versben mondjam el azt, amit prózában is elmondhatnék. Így aztán a forma lett a fő és a tartalom csak mint a forma szőlőkarója szerepelt. Most végre megtaláltam a csak versben közölhető tartalmat, mely a formától el sem választható [...]”. Weöres Sándor *levele Várkonyi Nándornak (1943. július 5.) = Öröklét. In memoriam Weöres Sándor*. Szerk. Domokos Mátyás. Nap, Budapest, 2003. 89.

¹¹ *Irodalmi vihar egy pohár Eidolonban. A magyar szellemi élet kiválóságai nyilatkoznak Weöres Sándor kísérletéről = Egyedül mindenkivel*, 24.

2. A *VALSE TRISTE* ÉS A ZENEI HAGYOMÁNY A SZÖVEGSZERKEZET TÜKRÉBEN

Ha lefordítjuk Weöres versének címét, a 'szomorú keringő' jelentéshez jutunk. A *Valse triste* mint szintagma tehát egyrészt alátámasztja a textus elsődleges referenciáját, másrészt kettős beágyazottságú zenei formát sejtet a szöveg mögött: Weöres költeményének megnevezése a társastáncként értett polgári keringőn túl a haláltánc tematikáját is az olvasói elváráshorizont részeként képes működtetni, amennyiben Sibelius azonos című keringőjére utal, azaz egy haldokló anya látomásának kerettörténetével lépteti a befogadót intermediális kapcsolatba. Utóbbi formai hagyomány megidézése természetesen nem felel meg mindenben a klasszikus irodalmi haláltánc-tematikának, hiszen a *Valse triste* szövegében felsorolásszerűen nincsenek jelen a sírba szálló különböző társadalmi rétegek képviselőinek intelmei, megnyilatkozásai, nem azonosítható az élők és a holtak párbeszéde, sőt, expressis verbis sem a halál, sem az elmúlás nem kerül kimondásra: a két mű közötti kapcsolat pusztán paratextuális és a téma általános szintjén értelmezhető. A textusbeli utalásrendszert azonban tovább bonyolítja Weöres egy rádióinterjúban elhangzott megjegyzése, amely szerint a *Valse triste* valódi szerkezeti felépítménye nem a keringőben, hanem a zenei rondóban keresendő.¹² Utóbbit – mint az az alábbiakból is kiviláglik – nem szabad összekeverni a rondó versformával: „Elsősorban a zene kompozíciós formái, amiket szívesen használok. A szonátaforma, a rondóforma, mármint a zenei rondó. Ennek semmi köze, vagy csak nagyon kevés köze van a rondó nevű versformához. Szóval a zenei értelemben vett rondó, a kiszélesedett dalforma, a szonátaforma olyan, amit állandóan használok, ugyanígy ezeknek a tágabb alakját, a szimfónia-formát is.”¹³

A vers címében hordozott formai hagyomány (keringő, haláltánc) és a megvalósult formai tradíció között (zenei rondó) tehát diszkrepancia figyelhető meg, vagyis Weöres lírai kompozíciója „egyértelműen a félrevezetés architextuális feszültségét hívja elő”.¹⁴ Mielőtt azonban eme feszültség értelmezésére, s annak versszöveghez való viszonyára rátérnék, röviden szólok a tárgyalt textus ritmu-

¹² *Költészet és zene. Czigány György rádióbeszélgetése Weöres Sándorral = Egyedül mindenkivel*, 76.

¹³ *Beszélgetés Weöres Sándorral. Beszélgetőtárs: Székér Endre = Uo.* 324.

¹⁴ Kulcsár-Szabó Zoltán: *Intertextualitás: létmód és/vagy funkció = Uő: Hagyomány és kontextus*. Universitas, Budapest, 1998. 8. Számos jel mutat arra, hogy a formával való ilyen játék a Weöres-poétika egyik lényegi összetevője. Vö. Béres Bernadett: „Áthallások” Weöres Sándor Rondo című versében = *Vers – ritmus – szubjektum. Műértelmezések a XX. századi magyar líra köréből*. Szerk. Horváth Kornélia–Szitár Katalin. Kijárat, Budapest, 2006. 421–433.

sáról, s megpróbálom azonosítani, e ritmus mennyiben feleltethető meg a zenei rondó szerkezeti sajátosságainak.

A *Valse triste* három négysoros és két nyolcsoros egységből áll, amelyeket betűvel jelölve az *ababa* szerkezeti kombináció rajzolódik ki. A kettősség az időmértékes lejtés szintjén is megfigyelhető, s ezt a szöveg tipográfiai elrendezése ki is emeli: míg a négysoros egységek lazított (sok helyettesítő lábbal konstruált) négyes trocheusokból építkeznek, addig a nyolcsorosak szintén szabadon kezelt negyedfeles jambusokból. Mindez tulajdonképpen a zenei rondó legegyszerűbb felépítésének feleltethető meg, amennyiben utóbbit egy fő téma és különböző epizódok (couplet-k) váltakozása jellemzi. A szótagok hosszúságára alapozott ritmust a zenei rondó struktúrájával összevetve kijelenthető, hogy a *Valse triste* ekképpen egy téma és egy epizód váltakozása mentén írható le, s eme munkahipotézis – ahogy az egy Weöres-interjúban el is hangzott – az ütemhangsúlyos verselés felől is megerősíthető: „A *Valse triste*[ben] [...] az »A« elem [...] három, három, kettő tagolású ritmus. *Hűvös és öreg az este, remeg a venyige teste*. A »B« elem egy szótaggal rövidebb. *Ködben a templom dombja, villog a torony gombja*. Vagyis három, kettő, kettő metszés. Az »A« elemben megírt dolgok aztán mindig visszatérnek a három, kettő, kettőben némileg más szöveggel. Például ahol az »A«-ban az van: *az ember szive kívásik, egyik nyár akár a másik* – ez a »B«-ben így jelenik meg: *az ember szive vásik, egyik nyár mint a másik*.”¹⁵

Jóval bonyolultabb ennél a helyzet, ha a textus tematikus organizációja képezi a strukturális elemzés tárgyát. A fentiekben az időmértékes lejtés szerint témának nevezett négy sor ugyanis (vagyis az ütemhangsúly 3 || 3 || 2-es realizációja) ezen a szinten bonyolultabbá válik, és az epizódokban variatív alakban tér vissza, ami a relatíve egyszerű – zenéből átemelt – formát megkettőzötté teszi. Érdeemes megfigyelni, hogy miközben a kiinduló adinamikus zenei rondó felépítményének lebontása, dinamizálása zajlik, a téma szintjén az ének elhullásáról van szó, hovatovább ennek a szemantikai mezőnek a rekurrenciája más ritmikai környezetbe ágyazottan is megtörténik (négyes trocheus → negyedfeles jambus; 3 || 3 || 2 → 3 || 2 || 2). Mindennek az értelmezése előtt tekintsük át a *Valse triste* fentiekben definiált szerkezeti vázát:

¹⁵ Idézi: Kenyeres Zoltán: *Tündérsíp. Weöres Sándorról*. Szépirodalmi, Budapest, 1983. 69. [Az idézetek Kenyeres Zoltán könyvében dőlttel szedettek, s nem tartalmazzák a vers lineáris írása esetében alkalmazott sorolválasztó jelölést (/) sem.]

1. téma (felütés, négyes trocheus)	1. epizód (negyedfeles jambus)
Hűvös és öreg az este. Remeg a venyige teste. Elhull a szüreti ének. Kuckóba bújnak a vének.	[...] hűvös az árny, az este. [...] csörög a cserje teste. Elhull a nyári ének [...] [...] elbújnak már a vének [...]
2. téma (centrum, négyes trocheus)	2. epizód (negyedfeles jambus)
Az ember szíve kivásik. Egyik nyár, akár a másik. Mindegy, hogy rég volt, vagy nem rég. Lyukas és fagyos az emlék.	[...] az ember szíve vásik [...] [...] egyik nyár, mint a másik. Mindegy, hogy rég, vagy nem rég. [...] nem marad semmi emlék [...]
1. téma (felütés, négyes trocheus)	3. téma (zárlat, négyes trocheus)
Hűvös és öreg az este. Remeg a venyige teste. Elhull a szüreti ének. Kuckóba bújnak a vének.	Hűvös és öreg az este. Megcsörren a cserje kontya. Kolompol az ősz kolompja. Azonos szerkezeti egységben nincs megelőzője. Azonos szerkezeti egységben nincs megelőzője.
Jól látható, hogy lineáris olvasatban a felütés két sorának a zárlatban nincsen megelőzője, azaz a kiépülő formai automatizmusból eredeztethető olvasói elvárás nem teljesedik be. A vers záró négy sorának esetében tehát – Tinyanovot parafrázálva – a progresszív tematikus előkészítés regresszív tematikus feloldásba fordul, amennyiben a zárlat rekurzív szétszóródik az első téma (csonka keretes szerkezet) és a két epizód között:	
3. téma (zárlat, négyes trocheus)	Szétszóródó regresszív tematikus feloldás
Megcsörren a cserje kontya. Kolompol az ősz kolompja. A dér a kökényt megeste. Hűvös és öreg az este.	[...] csörög a cserje teste. (1. epizód) Elhull a szüreti / nyári ének. (1. téma, 1. epizód) [...] kékre csipik az esték (2. epizód) Hűvös és öreg az este. (1. téma)

A vers két nagy szerkezeti blokkja mellett (1. téma, 1. epizód → 12 sor; 2. téma, 2. epizód → szintén 12 sor) a szöveg vége viszonylagos önállóságra tesz szert, azaz a *Valse triste* zárata nagy valószínűséggel a szemantikai innováció létesülésének helyeként interpretálható. Mindennek több – a fentiekben azonosított – formai jele is van: Weöres versében kétféle időmértékes ritmus váltakozó realizációja (négyes trocheus, negyedfeles jambus), kétfajta ütemhangsúlyos szerveződés (3 || 3 || 2; 3 || 2 || 2), kétfajta zenei hagyomány szakadatlan dialógusba állítása (keringő/haláltánc; illetve zenei rondó) figyelhető meg, azaz valamely tapasztalat egy textuson belüli újramondásával, ártértelemezésével van dolgunk. Az interpretáció következő lépcsőjében eme egyelőre csak elővételezett refiguratív megnyilatkozás gyökérmetaforáját igyekszem feltárni.

3. GRAMMATIKAI ÉS SZÖVEGÁGENS: AZ ESTE SZÓ STÁTUSVÁLTÁSA

Ha megfigyeljük, melyik az a jelentésem elem, amely a textus teljes szemantikai ívét átfogja, akkor mindenekelőtt az *este* szó említendő: a vers kezdő és zárósora megegyezik („Hűvös és öreg az este.”), az említett szójel mindkét szer rímhelyzeti pozíciót vesz fel, vagyis a környező világunkat alkotó egyik objektív jelenség (napnyugta utáni napszak) többszörösen hangsúlyos pozícióba kerül.¹⁶ Mindezen túl a szóban forgó elem a centrumot kivéve a *Valse triste* minden szerkezeti egységében feltűnik, összes előfordulásának száma ennek következtében pontosan nyolcra tehető. Sorrendben: *este, teste, este, teste, festék, esték, megeste, este*. Az alaplexémán túl tehát három az *este* szóval rímpárt alkotó szóalakkal kell számolni: *teste, festék, megeste*. Ezek közül az utolsó rekurrencia kettős mondattani státusú, azaz a vers zárlatában az *este* lexéma állítmányi kategóriáján túl a cselekvés alanyává is válik: „A dér a kökényt *megeste*.” (’Az *este* *megeste* a kökényt.’) Másképpen: miközben a referencia és a mondattan szintjén csak a *dér* tartható úgy számon, mint a cselekvés ágense, a kiemelt rímpozíciók egész textuson átívelő sorozatának eredményeképpen az *este* hasonló pozícióba kerül. A státusváltás nyomán a tárgyra (kökény) irányuló referenciális cselekvést (a fagy megcsípi a bogyót) az *este* egészen másfajta, megtermékenyítő cselekvése váltja fel. Nem véletlen, hogy a *Valse triste*-ben az *este* főnévvel rokon tövű *esik* ige szexualitáshoz köthető negatív jelentése nem fedeztető fel (vö. a *megesett lány* szintagmával, illetve a ’teherbe esése miatt bajba jut’¹⁷ jelentéssel), s az sem, hogy a *megeste* szóalak nem szerepel a magyar nyelv semmilyen szótárában,

¹⁶ Vö.: „Néha a rím hívja elő a szót, s a zenei egybecsengés gondolati párhuzamot teremt a fogalmak között [...]”. Tüskés, i. m., 102.

¹⁷ *Magyar szókincstár. Rokont értelmű szavak, szólások és ellentétek szótára*. Főszerk. Kiss Gábor. Tinta, Budapest, 1999. 561.

azaz egyszeri költői szóalkotásnak tekinthető. Az említett nyelvi innováció versszövegbeli pozíciója éppen a szerkezeti elemzésben is kiemeltként értelmezett zárlatra esik. A fentiek során leírt folyamatot – ahogy már említettem – a mondas eddigi módjának ellehetetlenülése kíséri („Elhull a szüreti ének.”; „Elhull a nyári ének.”), s az emlék(ezés) is – függetlenül az időtől – hasonló kontextusba ágyazódik.¹⁸ (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy az *esik* ige egyik alapjelentése a *Magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* szerint a ’valamit hullat, elejt’ volt.¹⁹ A történeti jelentéskomplexum egyik fontos összetevője Weöres versében úgy aktivizálódik, mint az elhulló, automatizált forma és megnyilatkozásmód diakrón/szinkrón-váltáson áteső nyelvi-szemantikai támasza.) Az emlékezés annullálódását bevezető sorok ritmikailag kiemelve, tisztán spondeusból állnak, a ritmustörés tehát ebben az esetben sem csak formai/leíró szempontból közelítendő meg, s nem szabad pusztán „döccenő”-ként sem tekinteni rá: funkciója a szemantikailag többletjelentéssel bíró szöveghelyek kiemelése.²⁰

¹⁸ Vö. „A *Valse triste* (eredeti címén: *Őszi melódia*, az *Egybegyűjtött írásokban* pedig az *Első szimfónia* harmadik tételeként szerepel), rondó formájával nagyszerűen beteljesítette mindazt, amit Weöres a zenei szerkezetek poétikai átértelmezéséről Babitsnak írt. Ugyanakkor megnyilvánul benne a zenei gondolkodás másik oldala is: Weöres számára a morális, humanista tartalmakat magába foglaló emlékezet iróniába és nevetségességbe fordul át, vele szemben a nyelvben és a versformában, játékosan elkülönülő, őrzött idő a múlt egyedül érvényes létmódja.” Schein, i. m., 34–35. Természetesen – egyetértve Schein Gáborral – nem azt szeretném exponálni, hogy a vers szövege negatív kontextusba állítja az emlékezést mint olyat. Izgalmas értelmezési utat nyithatna meg a *Valse triste* textusának és a *Vallomások* alábbi részletének dialógusba állítása és az epizodikusból szemantikusból átforduló emlékezet versszövegbeli kutatása. Vö.: „Ha példának okáért valamely költeményt akarok betéve elmondani, mielőtt belekezdnék, várakozásom az egészre kiterjed; a belekezdés után pedig mindazt, amit már elmondtam belőle, mint múltat az emlékezet vonja szárnyai alá. E cselekvésem folyamat, tehát két irányhoz tartozik: az emlékezéshez, mert egy részt már elmondtam, és a várakozáshoz, mert a többi még ezután mondom; – figyelmem ellenben állandóan ott örködik; őrajta halad át a múltba az, ami jövő volt. Minél előbbre halad a cselekvés, annál inkább rövidül a várakozás, növekedik az emlékezés, míg végre a várakozás teljesen megszűnik, mert az egész cselekvés befejeződik és átmegy az emlékezetbe. Itt egész költeményről volt szó, de ugyanez érvényes a költemény bármelyik részére és szótagjára, sőt akár hosszabb tartalmú cselekvésre is, amelynek ez a költemény csak kicsi része lehetne. – Sőt érvényes az egész emberi életre is, amely számtalan rész szerint való cselekedetből tevődik össze [...]”. Szent Ágoston *vallomásai*. Szent István Társulat, Budapest, 1999. 336–337.

¹⁹ *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–III*. Főszerk. Benkő Loránd. Akadémiai, Budapest, 1967, 1970, 1976, I. 795.

²⁰ Vö.: „Úgy tűnik, a ritmus, s elsősorban a mértékes ritmus eltéréseit azon szóformá(k)-ra vonatkoztatva tudjuk interpretálni, amelye(ke)t a ritmikailag elhajlás a szöveg folytonosságából kiemel, megtörve és lerombolva ezáltal a ritmikus versbeszéd kontinuitásában megképződő jelentést.” Horváth Kornélia: *A versértelmezés ritmikailag aspektusáról = Vers – ritmus – szubjektum*, 28. Kiemelés a szerzőtől: H. K.

– – | – – | – – | – –
Mindegy, hogy rég volt, vagy nem rég.
 U U | – U | U U | – –
 Lyukas és fagyos az emlék.

– – | – – | – – | – –
Mindegy, hogy rég, vagy nem rég,
 – U | – – | U – | –
 nem marad semmi emlék [...].

Összefoglalva az eddigieket: a *Valse triste* című textusban a mondás (ének) és az emlék elhullása fokozott mértékben tematizálódik, s ezt a vers központi fogalmának (*este*) egyik történeti jelentése is megerősíti ('hullik').²¹ Mindezzel a cselekvés ágensének szerepét magához ragadó *megeste* költői szóalak állítható szembe, amit fentebb az *esik* ige 'megtermékenyít' jelentéséhez kötöttem. Befejezésül ennek a megtermékenyítő cselekvésnek a mibenlétét igyekszem megragadni.

4. „KOLOMPOL AZ ŐSZ KOLOMPJA.” AZ ESTE SZÓBÓL KIFEJLŐ NYELVI INNOVÁCIÓ

Weöres textusát szinte át- meg átszövik azok a sornyi terjedelmű kijelentő modalitású szemantikai egységek, amelyekben valamilyen remegés, rezgés, megcsörrenés, kolompolás tematizálódik („*Remeg a venyige teste.*”; „[...] *csörög a cserje teste.*”).²² Feltűnő azonban, hogy ezek a hanghatások éppen ott fordulnak elő a legnagyobb számban, ahol az *este* szó státuszváltása nyomán felborulnak a szintaktikai-grammatikai, illetve szemantikai viszonyok, s az említett szó – kilépve állítmányi szerepéből (mindemellett ismét csak ritmikailag hangsúlyos pozícióban) – a cselekvés ágensévé válik:

Megcsörren || a cserje || kontya.
Kolompol || az ősz ko || lompja. (3 || 2 || 3)
 A dér a || kökényt *meg* || *este*. (3 || 2 || 3)
 Hűvös és || öreg az || *este*.²³

²¹ Uo.

²² Kiemelések tőlem: B. O.

²³ Kiemelések tőlem: B. O. A sorok akkor is kiemelték, ha a szóbelsőre eső ütemhatár lehetőségét elvetjük.

Talán nem túlzás, ha az eddigiek fényében a remegés és megcsörrenés hanghatásait a költői nyelv működésbe lendülésével azonosítom, a kökényt, azaz a cselekvés tárgyát pedig az olvasó metaforájaként értelmezem. Az állításnak a *Valse triste* esetében csak indirekt bizonyítékai vannak, ám az számomra mégis valószínűnek tűnik, hogy az esés és a hullás folyamatos textusbeli jelenléte a magyar nyelvi tudattal rendelkező olvasóban a *lomb* (vö. „Kolompol az ősz kolompja.”) és a *levél* szavakat idézi fel, s ezek Aranytól Pilinszkyn át Petriig és tovább az írásaktus metaforái.²⁴ Weöres versében mindezen túl maximálisan kihasználta a kökény megérésének processzusát hangsúlyozó jelentésréteg: ez a bogyó akkor érik meg, amikor a fagy megcsípi. Ha parafrázálni akarjuk a tárgyalt lírai megnyilatkozás előző bekezdésekben kifejtett szemantikáját, akkor azt mondhatjuk, hogy az olvasó akkor érik vagy termékenyül meg, ha megérti, hogy az esés, a hullás, a fagy és indirekt módon az ősz nem a halál és az elmúlás metaforasorát képezi meg, hanem a szöveg másodlagos referenciáját, azaz a költői nyelv értelmezőjére visszaható működésmódját. Ennek megfelelően a *Valse triste* beszélője az értelmezés intenciójával a szöveg világába belépni szándékozó interpretátort látszólag fölényesen, ám inkább a kierkegaard-i értelemben vett iróniát működtetve meg is szólítja. Érdemes megfigyelni, hogy az alábbiakban idézendő részlet ritmikailag szintén kiemelt, amennyiben a Weöres által említett 3 || 3 || 2-es alapmetszés eme helyen következetesen szóbelőre esik, illetve – másik értelmezésben – törlik:

Hol a szád || ról a || festék? (2 || 3 || 2)
kékre csí || pik az || esték. (2 || 3 || 2)

Az idézett részletben éppen azt a viszonyrendszert látjuk, ami a *dér*, a *kökény* és az *este* hármasánál is megfigyelhető. Az olvasó tehát a *dér* és az *este* mellett a cselekvés harmadik ágense, s cselekvése tulajdonképpen az eddigiekben tárgyalt metaforikus jelentésképzés megértése. A régi jelentés újba való átfordulását kétfajta zenei hagyomány (keringő/haláltánc; illetve zenei rondó) és ütemhangsúlyos metszésrend formai szembenállása anticipálja, s mindeközben a zene sugallta forma megújítása is lezajlik, vagyis az egyszerű zenei rondó az írás- és olvasásaktusban konstituálódik: „A fejlett rondó jellemző tulajdonságai közé tartozik a *coda*, a főtéma utolsó visszatérésének módosítása, kibővítése

²⁴ Vö. pl. Németh Regina: *Az ikon: Pilinszky emberképének egy metaforája* (Az Introitusz értelmezése alapján) = *Vers – ritmus – szubjektum*, 355–376; Horváth Kornélia: *Versritmus és szövegtradíció (Egy őszi levélre)* = Uő: *Petri György költői nyelvéről. Poétikai monográfia*. Ráció, Budapest, 2012. 111–121.

nyomatékos lezárásá.”²⁵ A Dalhaus–Eggenbrecht-féle zenei lexikon szerint „Schubert után a rondó mint önálló kompozíció szinte csak a divatos szalonzene-komponisták körében maradt kedvelt”.²⁶ Érdekes, hogy utóbbiak eleven cáfolata a Weöres-vers ritmikai szerkezetének és szövegének fokozott és fentiekben remélhetőleg meggyőzően tárgyalt szimbiózisában érhető tetten.²⁷

Musical Heritage and Poetic Language
Weöres, Sándor: 'Valse triste'

Among the works of Sándor Weöres, the poem ‘Valse triste’ belongs to the rather voluminous poetic paradigm, some of which, by their titles and the primary semantics of the texts, require a certain musical form. This procedure makes the reader an unavoidable recipient of a certain tension, since there is a seemingly unbridgeable void between the exceptionally difficult verbal interpretation of a musical process, and the direct meaning of the word on referential level. This study is an attempt to interpret the rhythmic structure of ‘Valse triste’ – while relating it to a significant musical structure and its own syntactic-grammatical organization – as such a poetic tool by which the semantics of the lyrical text can be moved out of the widely accepted receptive status according to which Weöres, smuggling in the mellow waltz form and melodious acoustics, tries to alleviate the inevitability and tragedy of death; in other words, he puts a kind of new aesthetic experience of mortality into expressive form.

Keywords: musical heritage, textuality, philosophy of poetry, Weöres Sándor

Beérkezés időpontja: 2013. 07. 29.

Közlésre elfogadva: 2013. 08. 20.

²⁵ *Zenei lexikon I–III.* Szerk. Szabolcsi Bence–Tóth Aladár. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest, 1965, III. 248.

²⁶ *Zenei lexikon I–III.* Szerk. Carl Dalhaus–Hans Heinrich Eggenbrecht. Zeneműkiadó, Budapest, 1983, III. 257.

²⁷ Vö. „[Weöres] a nyelv zenéjének és a nyelvvel kifejezett értelemnek teljes összhangját teremti meg ezekben a versekben, melyek igénytelen témákból (kutya, szobalégy) íródtak nagy igényű írásokká [...]”. Szabó Zoltánt idézi: Kenyeres, i. m., 62.

Novák Anikó

∴ SZTE, BTK, Irodalomtudományi Doktori Iskola
∴ uneco84@gmail.com

JÁTEKOS WEÖRES-OLVASATOK

Playful Weöres Interpretations

Melyek egy életmű súlypontjai? Hogyan tehető népszerűvé egy költő? Hogyan vonható be a befogadó a játékba? Hogyan viszonyul egymáshoz a szakirodalom és az író életművét bemutató irodalmi kiállítás? A tanulmány apropóját és aktualitását a Petőfi Irodalmi Múzeum *A megmozdult szótár – Weöres Sándor 100 éves* című időszaki kiállítása nyújtja. A dolgozat célja a kiállítás és a Weöres-recepció összehasonlító elemzése, az életmű esetleges új megközelítésmódjainak felvillantása az irodalmi múzeumok elméleti szakirodalmára, valamint a kultusz kutatás eredményeire támaszkodva.

Kulcsszavak: Weöres Sándor, magyar irodalom, Petőfi Irodalmi Múzeum, összehasonlító elemzés, Weöres-recepció, irodalmi múzeum, múzeumelmélet, kultusz kutatás

Mindnyájan Weöres Sándor *Bóbitáján* nevelkedtünk, mondhatnánk Dosztojevszkij elhíresült mondata után szabadon. A kultikus gyermekverskötet 1955-ben látott napvilágot, s az én könyvespolcomon már a nyolcadik kiadás egyik elnyűtt, megviselt példánya bújik meg. Fellapozva a könyvet a felejthetetlen rajzok és a még most is fülemben csengő ropogós rigmusok a gyermekkoromat varázsolták elém. Bár egy tanulmányhoz kevésbé illik ez a személyes kezdés, ezzel szinte akaratlanul is Határ Győző és Esterházy Péter megállapításait támasztottam alá. Határ Győző a magyar kultúra napján elhunyt Weöres Sándor temetésén elhangzott beszédében hangsúlyozza: „az óvodástól az aggastyánig mind az ő korosztálya és immár, az itt kezdődő időtlenségben magának vallja minden nemzedék” (HATÁR 1990: 631). Ugyanez a gondolat olvasható ki Esterházy Péter *Más így* című búcsúbeszédéből is: „Gazdagok vagyunk általa, és gazdagok a gyerekeink is, és a gyerekeink gyereke is gazdag lesz. Nem nagyon szoktuk azt érezni, és erre sok okunk van, hogy magyarnak könnyű vagy jó lenni. Weöressel könnyebb ez, ennyivel könnyebb. Más így minden, más így magyar írónak is lenni, megtisztelőbb és nagyobb dolog. Talán az utolsó igazi, nagy nemzeti költő, első az egyenlők közt; akit soha senki nem tudott kisajátítani. Mindenkié ő, minden olvasójáé, és senki másé” (ESTERHÁZY 1990: 632).

A 2013. június 20-án hivatalosan megnyitott Weöres Sándor Centenárium Év széles körű és gazdag programkínálatával valóban mindenkihez közel viszi a költőt. Az emlékév idején különféle rendezvények hívják fel a figyelmet a Weröes Sándor életére és munkásságára erősítve kultuszát elsősorban az életrajzi szempontból fontos helyszíneken, sőt a Weöres Sándor mozdony révén egész Magyarországon. A Weöres-év remélhetőleg az irodalomtudományra is termékenyítőleg fog hatni, s új szempontokkal gazdagodik Weöres-olvasatunk.

E sokszólamú, bonyolult művész életműve nagysága és népszerűsége ellenére nehezen közelíthető meg. A szakirodalom szemlészéséből kitűnik, hogy a kutatók inkább egy-egy aspektust dolgoznak ki, és a hangsúlyok szerzőnként eltolódnak. Jelen tanulmány keretében nem vállalkozom a teljes recepció áttekintésére, az egészből Kenyeres Zoltán 1983-ban megjelent *Tündérsíp* című monográfiáját és Schein Gábor *Weöres Sándor* című, 2001-ben kiadott kötetét emelem ki, s vetem össze a Petőfi Irodalmi Múzeum *A megmozdult szótár – Weöres Sándor 100 éves* című időszaki kiállításával, hogy választ kapjak arra, hol helyezkednek el az életmű súlypontjai, hol észlelhetőek eltérések, hogyan viszonyul egymáshoz a szakirodalom és a költő életművét bemutató irodalmi tárlat. A kiállítás elemzésekor az irodalom és a múzeum kapcsolatát középpontba állító múzeumelméleti munkákra, elsősorban Christian Metz és Uwe Wirth írásaira támaszkodom.

Kenyeres Zoltán *Tündérsíp* című monográfiája (KENYERES 1983) a még alakuló opus áttekintésére vállalkozott. A gazdag elméleti és történeti anyagot feldolgozó, magába olvasztó munka a felfedezés pillanatával, Bónyi Adorján „*Mint csillag az égen*” című cikkének idézésével indul, mely 1929. április 14-én jelent meg a *Pesti Hírlap* hasábjain. Csak ezután kezdődik a hagyományos családtörténeti bevezető, a gyermek Weöres Sándor bemutatása. Kenyeres „időrendi sorrendben mutatja be a pályaszakaszokat a kezdetektől a közelmúltig, az életrajzi adatokkal párhuzamosan, a világnézeti és a társadalmi környezet egyénre gyakorolt hatásától sem függetlenül. Legalábbis a könyv első fejezete erről az írói szándékról győz meg bennünket. A gyermekköltő családi hagyományairól, neveltetésének szellemi közegéről, első ritmusos gügyögéseiről. Fiatalkori művészeti témájú levelezéséig az információk tömkelegét sorakoztatja fel: korabeli levelek, újságcikkek egybemontázsolásával mozgósítja az olvasó szintetizáló készségét” (TOLDI 1984: 1408). Az első kötetek bemutatása után egyre inkább elsikkadnak az életrajzi magyarázatok, a konkrét verselemzések, irodalomtörténeti, irodalomelméleti, verstani eszmefuttatások, műfaji kérdések kerülnek előtérbe. Ahogyan Toldi Éva is rávilágít, a monográfia legbehatóbban a negyvenes és hatvanas évek között keletkezett művekkel foglalkozik (TOLDI 1984: 1409). Kenyeres ismerteti a költő versfelfogásának alakulását, az alkotás módszertanát, majd a mitikus hosszúverseket, a játékverseket és a szonetteket

taglalja részletesen. Kiemelten kezeli a költő keleti, misztikus filozófiák iránti érdeklődését, idézi is Weöres azon kijelentését, miszerint ifjúsága misztikus olvasmányok jegyében telt el, részletesen bemutatja az ifjúra ható antropozófiai kört és nézeteit.

Míg a *Tündérsíp* inkább az alkotásokat, az alkotófolyamatot, a verstani, műfajtani kérdéseket világítja meg behatóbban, és egyes életrajzi eseményekről szinte egyáltalán nem ad hírt, addig Schein Gábor Weöres-monográfiája következetesen kitart célkitűzése mellett, életrajz és életmű párhuzamosan halad egymás mellett paradox módon a végtelen variabilitás játékában elbeszélve: „Amíg Weöres Sándorról beszélünk, semmit sem mondunk verseiről, de aligha mondhatnánk róluk bármit, ha függetlenül tőlük őket attól a helyzettől, amelyben megszülettek. A mű elég önmagának, így sosem vezethető vissza az életrajzi tényekre, mint ahogyan más előzetes feltételre sem, ezek ismerete mégis szolgálhat olyan mozzanatokkal és kérdésekkel, amelyek utakat nyithatnak a megértéshez” (SCHEIN 2001: 7).

A monográfiát két Weöres-vers fogja keretbe, az *Önéletrajz* című szonett és a távolról rá válaszoló *Ha kérdezik ki vagy: ezt mondd*, bár a kötet valódi záróverse Károlyi Amy *Közel és távol* című költeménye. Schein 1638-tól indítja a családtörténetet, de néhány oldal után máris eljut 1913. június 22-éig, a költő születéséig. A gyermek- és ifjúkor, a költői indulás elbeszélése nagyjából meg egyezik a *Tündérsíp* vonatkozó részeivel, azokhoz képest új elemként jelennek meg a gyermek betegségei, öngyilkossági kísérletei, konfliktusai az apával, valamint a későbbi élet- és pályaszakasz tekintetében Kenyeresnél teljesen hiányzik Weöres 1937-es távol-keleti utazása és az ezt őrző verstermés (*Fű, fa, füst, Maláj ábránd, A Bab el Mandeb-en*).

A pályakezdés eseményei közül Schein monográfiájában az *Öreg*ek című költemény és az első *Nyugat*-beli közlés, a *Hajnal* (később *Cseléd lányok*) jelenik meg szövegszerűen. Az első kötet, a *Hideg van* fogadtatásából Kenyeres közli a kritikákat, Schein csupán felsorolja a szerzőket és a megjelenés helyét Szabó Zoltán legértőbbnek tartott véleményét kiemelve. Szabó „a tekintélyes *Válaszban* mindenekelőtt a fiatal költő humorát emelte ki, majd Weöres törekvéseinek lényegére tapintva megjegyezte, hogy az ifjú költő »a nyelv zenéjének és a nyelvvel kifejezett értelemnek a teljes összhangját teremti meg ezekben a versekben, melyek igénytelen témákból (kutya, szobalégy) íródtak nagy igényű írásokká«” (SCHEIN 2001: 29–30).

Schein Gábor könyve terjedelmét tekintve nagyjából egyharmada Kenyeres monográfiájának, annak szerkezetével ellentétben az egész élet és életmű tömör áttekintésére törekszik, nem időzik el hosszasan egy-egy kérdéskörnél. Már a két mű tartalomjegyzékének összevetése is megmutatja a szemléletbeli különbségeket. A *Tündérsíp* három nagy egységből áll: *Csöngétől Pécsig, Az*

„*Elysium*”-tól a „*Tűzkút*”-ig, *Pillantás a Psychére*. Az első résznek már a címe is utal az életrajz erőteljesebb jelenlétére, a továbbiakban pedig a hangsúly látványosan áttolódik a költészetre. Schein Gábor nyolc fejezetre osztja írását: „*Élet, mi holt. Halál, mi eleven*”, *Csöngé*, „*Te, drága csodagyermek*”, *A pécsi évek*, *A megtalált eszmény*, „*De a cinke, ha leröppen*”, *Tűzkút*, „*Életnél teljesebb*”. Az életrajz kultikus helyei, Csöngé és Pécs a költő életének egy-egy korszakát, a gyermekkort és az egyetemi éveket jelölik itt is, mint a *Tündérsípban*. A *Tűzkút* című kötetet mindkét szerző a költő legátgondoltabb, legnagyobb szabású kötetkompozíciójának tartja, így nem véletlen, hogy éppen ez jelenik meg mindkét tartalomjegyzékben külön kiemelve.

Toldi Éva szerint Kenyeres monográfiájának célja két hipotézis bizonyítása: „Az egyik, hogy Weöres költészetének központi esztétikai kategóriája a derű, a másik, hogy ő a nem reflexív líra létrehozója, s a kettő együtt, Weöres egész pályáját meghatározta” (TOLDI 1984: 1409).

Schein inkább a zeneiséget tartja Weöres költészete legfontosabb jellegzetességének, a keleti filozófiák hatását nem hangsúlyozza annyira, mint Kenyeres.

A tanulmány összevető vizsgálatának harmadik eleme a budapesti Petőfi Irodalmi Múzeum 2013. június 19-étől 2014. június 1-jéig látogatható *A megmozdult szótár* című Weöres-tárlata, melynek kurátora Hegyi Katalin irodalmi muzeológus, látványtervezője Mihalkov György, a tizenegy interaktív installáció pedig a Moholy Nagy Művészeti Egyetem Kreatív Technológia Laborjának közreműködésével készült Bartal Mária irodalmi szakértő segítségével.

Mit képes egy kiállítás bemutatni az irodalmi műből, hogyan közelítheti meg az irodalmat, hogyan gazdagíthatja az olvasó-néző olvasmányélményeit? Uwe Wirth is felteszi a kérdést, „hogyan az irodalom – akár könyv formájában, akár a könyvvé válás előtti, utáni vagy melletti bármilyen más szöveg formájában létezik – hogyan vihető színre a múzeum keretein belül: hogyan lehet a múzeum az irodalom »színtere«?” (WIRTH 2012: 276). Elsőre minden bizonnyal a különféle kultusztárgyakra, nagy írók, költők használati tárgyaira, kézírataira gondolunk, ám szerencsére az irodalmi muzeológusok ennél sokkal árnyaltabb, gazdagabb lehetőségek közül válogathatnak. Wirth az előbbi kérdés megválaszolására Genette epitéxtus fogalmát használja, mely a paratextus különleges formája, a könyvön kívül elhelyezkedő dolgokat jelenti. „Genette a levél- és naplórészletek mellett példaként a szerzővel készült *eredeti* interjúkat említi” (WIRTH 2012: 278). A megmutatás aktusa, a kiállítás gesztusa fenomenális változást eredményez a kiállított tárgyakon: „már nem gondolatok írásos kifejezésformáinak látszanak, amelyek anyagságától el tudok vonatkoztatni, hanem anyagságukban megmutatásra érdemes jelhordozókká válnak, az irodalom anyagi »környezeteként«, »filológiai dolgokként« jelennek meg” (WIRTH 2012: 279–280). A kiállítás kompozíciójában a bemutatott, máshonnan kiragadott tárgyak új jelentéssel

gazdagodnak, új kapcsolatokat létesítenek egymással, s Christian Metz szerint minden kiállítás lényege éppen az a narratíva, amely kibontakozik a múzeumi térben. „Hogy milyen új történetek elbeszélésének lehetősége rejlik a bemutatás általunk vizsgált műfajában, arra azokról a mellékutakból következtethetünk, melyek az irodalomtól a legkülönbözőbb témák irányába vezetnek. E kívülről jött témák bolyongását az irodalom világában elvileg semmi sem korlátozza. Abban, ahogyan a kiállítások az irodalomról beszélnek, ugyancsak hatalmas kreatív lehetőségek rejlenek.” Az irodalmi kiállítások saját retorikával és grammatikával rendelkeznek, különféle trükköket és fortélyokat vethetnek be, hogy elbeszéljék az irodalom megragadó történeteit (METZ 2012: 270–271).

A kiállítások – és ez különösen igaz a Petőfi Irodalmi Múzeum tárlataira – a többi elbeszélési formánál sokkal intenzívebben igénybe vehetik a különböző médiumokat a polifónia sajátos szintjeit produkálva. „A bennük megszólaltatott hangok sokfélesége révén a kiállítások a polifón regények szerkezetére emlékeztetnek. Így jön létre az a sokhangú tér, amelybe a látogató behallgathat. Az irodalmi kiállításoknak rendeltetésük, hogy merész kísérletekbe vágjanak bele, ahogyan a romantika elvadult regényei is tették. Az efféle bemutatási mód, mely az irodalomhoz hasonlóan a megismerés határmezsgyéjén mozog és felteszi a kérdést, hogy képes az olvasás aporiáinak leleplezésére, illetve arra, hogy ezeket koncepcionálisan a maga hasznára fordítsa, élvezeteli olvasatok megalkotására indít” (METZ 2012: 271–272).

Metz a merész kísérleteket említi az irodalmi kiállítások fő rendeltetéseként, s ez *A megmozdult szótár* esetében különösen releváns, ugyanis a három terem egyfajta kísérleti laboratóriumként tünteti fel a Weöres-opust az alkotó lényéhez hűen, aki önmagát egy idősebb kori televízióbeszélgetésben kísérletezőként identifikálta a nagy elődökhöz képest, akiket költőknek tekintett (SCHEIN 2001: 41). Kenyeres a *Psyché* kapcsán írja, hogy az író tesztrendszerként, lélektani próbaként tekintett e könyvére, „ahol mindenki tudatállapotának megfelelően rakja össze az elé tett ábrákat és képeket. Ez a negyedik réteg, a könyv mindent elfogadó és mindent relativizáló mozzanata, ami föloldja a történetiséget, és ami ellen határozottan tiltakozni kellene. De ennek a mozzanatnak ezúttal szerepe és értéke van, mert még egy szállal a játék áramkörébe kapcsolja az olvasót, és meggyőzi arról, hogy érte szól a harang, hozzá beszél ez a különös történet, és az ő tekintetét irányítja szabadabb, tágasabb vidékekre” (KENYERES 1983: 341). A kiállításon az egész életmű tölti be ezt a feladatot, játékra, kísérletezésre hívja a befogadót. Mindenki a saját útját járja be, s az újabbnál újabb összekapcsolódások révén valami újat hív életre. A játékban mindenki gyermekké válik, hasonulva a költőhöz, akinek monográfusai éppen jellegzetes gyermeki lelkéről értekeztek.

A tapintható, sőt tapintandó kiállítási tárgyak mellett hagyományos tematikus elbeszéléssel, a mű alakulását befolyásoló életrajzzal is találkozhatunk. A

családról, mesterekről, tanárokról, barátokról, az irodalmi életről, történelmi, politikai eseményekről szóló tematikus részeket a kurátor a szerző levelezéséből, vallomásaiból, versrészleteiből állította össze, rávilágítva a figyelmet olyan kevésbé ismert költeményekre is, amelyek egyik vizsgált monográfiában sem szerepelnek.

A kísérleti laboratórium elemei közül a hagyományosabb irodalomszemlélethez az Utazások és a Galaxis névvel ellátott installációk állnak. Az előbbi egy érintőképernyős térkép, amelyen végigkövethetjük a költő életét térben és időben egyaránt, megtekintve az egyes utazásokhoz kapcsolódó dokumentumokat. Az utóbbi pedig Weöres költészetét reprezentáló nyolcvan költemény adatvizualizációja, melyben különböző szempontok (tematika, műfaj, sorfajta, ritmus, mitológiai elemek stb.) alapján kereshetünk a versek között, s hasonlíthatjuk össze őket.

A kísérleti laboratórium Weöres *Nagyság* című versének kívánságát igyekszik megtestesíteni, miszerint „[m]unkámat használni lehessen, ne szájtátva csodálni”. A néző valóban nem feledkezhet bele a csodálkozásba, szó szerint kézbe kell vennie, használnia kell a verseket, igénybe kell vennie a látását, hallását és a tapintását egyaránt. A Verstepintóban a speciális technikával térbeli objektumokká alakított, 3D nyomtatóval kinyomtatott, megfogható költemények mintázatát a ritmus, a hosszú és a rövid szótagok, valamint a hangrend határozza meg. A Versrajzban nekünk kell megrajzolnunk a költeményt, csak akkor halljuk a kiválasztott Weöres-művet, ha kezünket végighúzzuk az üres érintőképernyőn, ahol érintésünktől megjelennek a verssorok. A Gondolatfűjón szánkkal, leheletünkkel varázsoljuk elő az alkotásokat, s ha kezünkbe vesszük a gyümölcsöket, egy-egy olyan verset, mondókát hallunk tőlük, melyben szerepelnek. A galagonya Weöres Sándor hangján szól hozzánk.

Izgalmas játékra invitál a Keresztöltés, melyben a költő azonos című verséből a keresztzsemes hímzés technikájához hasonlóan szóról szóra öltögetve minél több értelmes olvasatot kell találnunk. A látogatók által versnek tartott szóláncokból egy folyamatosan bővülő hímzés minta-gyűjtemény jön létre. A legkülönlegesebb játék talán a Versfoltozó, melynek az a lényege, hogy a kivetített állatversekből elkóborolt fényszavakat tenyerünkbe véve visszategyük a helyükre.

„Weöres Sándor egész élete a versírás, a nyelv zeneisége – hangzása, ritmusa – körüli kísérletezésről szólt, a gondolat megjelenítéséhez kereste a tökéletes formát, s virtuóz módon használta ki a magyar nyelv adta lehetőségeket” – olvasható katalógus híján a Petőfi Irodalmi Múzeum weboldalán, meghatározva a kiállítás fő szempontjait. Kísérlet, játék, zeneiség, ritmus, e kulcsszavak köré szerveződik a tárlat a két vizsgált monográfiával összhangban, egyedül a keleti filozófiák iránti érdeklődés dokumentumai, rekvizitumai hiányoznak.

A kiállítás, miközben tökéletes formát, virtuóz megnyilvánulási módot keres és kínál a gondolat megjelenítésének tökéletes formát kereső Weöres Sándor bemutatására, két párhuzamos történetet beszél el mindenkinek, az óvodástól az aggastyánig, azt, hogyan élt a költő, mindannyiunk költője, és azt, hogyan él a műalkotás, mindannyiunk műalkotása.

IRODALOM

- ESTERHÁZY Péter 1990. *Más így = Domokos Mátyás (szerk.): Magyar Orpheus. Weöres Sándor emlékezete.* Budapest, 632–633.
- HATÁR Győző 1990. *Weöres Sándor gyászkoszorú-szalagjára = Domokos Mátyás (szerk.): Magyar Orpheus. Weöres Sándor emlékezete.* Budapest, 630–632.
- KENYERES Zoltán 1983. *Tündérsíp.* Budapest
- METZ, Christian 2012: *Élvezeteli olvasatok. Adalékok az irodalmi kiállítás szemiotológiájához és narratológiájához = Palkó Gábor (szerk.): Múzeumelmélet. A képzeletbeli múzeumtól a hálózati múzeumig.* Budapest, 255–272.
- SCHEIN Gábor 2001. *Weöres Sándor.* Budapest
- TOLDI Éva 1984. *Weöres-monográfia = Híd 10.* 1408–1410.
- WIRTH, Uwe 2012. *Mi mutatkozik meg, amikor irodalmat mutatunk be? Palkó Gábor (szerk.): Múzeumelmélet. A képzeletbeli múzeumtól a hálózati múzeumig.* Budapest, 273–288.

Playful Weöres Interpretations

What are the landmarks of a poet's oeuvre? How can a poet become popular? How can a recipient be taken into a play? What is the relation between literary criticism and a literary exhibition presenting the life work of a writer? The point and topicality of the paper is provided by the periodical exhibition *The Moving Dictionary –Sándor Weöres's Centenary* in the Petőfi Literary Museum. The aim of the paper is the comparative analysis of the exhibition and the reception of Weöres's works, the presentation of possible ways of approach to his life work based on the theoretical literature of literary museums as well as on the results of culture research.

Keywords: Sándor Weöres, Hungarian literature, Petőfi Literary Museum, comparative analysis, Weöres reception, literary museum, museum theory, culture research

Beérkezés időpontja: 2013. 07. 29.

Közlésre elfogadva: 2013. 08. 20.

Mészáros Zoltán

... Szabadkai Történelmi Levéltár
 ... mzolta@gmail.com

EGY VIHAROS ÉVSZÁZAD KÖZEPÉN (I.)

Amidst a Turbulent Century (I)

A huszadik századot meghatározó világháborúk befejeztével kontinensünk életében új, viszonylag békés, gyarapodó korszak következett. A második világháború vége a délszláv térségben is stabilitást teremtett, visszaállították a régi államhatárokat, s eközben Jugoszlávia a korábbihoz képest kis mértékben területileg is gyarapodott. Az európai és a jugoszláviai folyamatok impulzusai tovább alakították azt a struktúrát, amiben a vajdasági, közelebbről az észak-bácskai lakosság élt.

Kulcsszavak: Jugoszlávia, Tito, II. világháború, békerendszer, külpolitika, belpolitika, Európa

BEVEZETŐ

„A totalitarizmus gyökere a lelkesedés és a meggyőződés; csak később sarjadnak belőle szervezetek, hatóság, karrierizmus.”
 (Milovan Đilas) (JUDT 1. 280)

A huszadik század, különösen a közepe, rendkívül sok megpróbáltatást hozott Közép-Európának. Nemzetünk egészét, így a délvidéki/vajdasági magyarságot is hatalmas veszteségek érték. Mindkettőnek immár könyvtárnyi irodalma van, az utóbbi témakörben az első nagyobb visszhangot kiváltott feltáró munka szerzője Matuska Márton (MATUSKA 1991). A vajdasági magyarokhoz hasonlóan Jugoszlávia más nemzeti közösségei is rendkívül fordulatos, szenvedésekkel teli történelmet éltek meg.¹

A nagypolitika felől érkező, a korszakban sokszor kizárólagosan érvényesülő agresszivitás és gyűlöletkeltés akadálytalanul éreztette hatását a mindenna-

¹ Ezeket látszólag rendkívül aprólékosan – de korántsem mindig tárgyilagosan – rögzítették a *Zločini okupatora u Vojvodini 1941–1944. Knjiga 1: Zločini okupatora u Bačkoj i Baranji. Knjiga 2: Zločini okupatora u Sremu – Sveska I. Knjiga 3: Zločini okupatora u Sremu – Sveska II. Knjiga 4: Zločini okupatora u Banatu*. Novi Sad, 1946. Hasonló köteteket más térségekre vonatkozóan is kiadtak, pl. a Drina mentére.

pok mikrotörténeiseiben. Egyének, családok, kisközösségek, tájegységek sorsa, népesedési viszonyai, gazdasági élete változott meg egy-egy politikai döntés hatására. A változások gyakran tragikusak voltak, és az ún. „kisemberek” életét is átalakították – sokszor hirtelen és visszavonhatatlanul. Ám nem felejthetjük el azt sem, hogy az agresszív ideológiák is az ún. „kisembereket” célozták meg, és minden a konfliktusban részt vevő oldalon a fegyver az ún. „kisemberek” kezében volt, ugyanúgy, ahogy a besúgástól és a kedvező alkalmak kihasználásától sem volt mentes a korszak. És ezt már nem csak a nagypolitikából érkező impulzusok számlájára írhatjuk.

A délszláv államban egy soktényezős, több törésvonallal jellemezhető háború zajlott, ennek eredményeképpen minden nemzet és nemzetiség és minden egyház alkalmassá vált arra, hogy az új hatalom negatív propagandájának célpontja legyen. Kulturális antropológiai értelemben a Vajdaságban ún. etnikus, illetve akként funkcionáló felekezetek voltak, bár ez, elsősorban a római katolikus egyház esetében, csak megszorításokkal érvényes, hiszen tevékenységét, akár egy-egy plébánián belül is, a kettős vagy többes nyelvi és etnikai kötődés jellemezte (PAPP 2003). Úgy vélem, ez a szemléletmód kiterjeszthető az egész volt Jugoszlávia területére. A háború végén nem csak magyar papokat (F. CIRKL 1998) ért bántalmazás. Magyar papokat súlyos diszkriminációk értek, emellett az eddigi publikációk szerint több mint harminc magyar pap áldozatról vannak adatok, noha a vezetéknevek nem mindig adnak támpontot a nemzetiség meghatározásában, ráadásul többen több nyelven is szolgáltak. A pogromok során meggyilkolt és a gyűjtőtáborokban elpusztult német lelkészek száma is jelentős. A kommunista hatalom minden egyházat igyekezett megrendíteni, később pedig nevetségessé tenni, bigottnak nyilvánítani.

1944 őszén a szovjet csapatok és velük a partizánok elérték a Tisza mente térségét, amit a magyar honvédség lényegében nagyobb ellenállás nélkül adott fel a túlerővel szemben. Az addig ismeretlen hatalom – amely a polgári délszláv államhoz viszonyítva is új volt – a lehető leggyorsabban rendezkedett be társadalmi, gazdasági, politikai és közigazgatási téren egyaránt. A Délvidék ismét impériumváltást élt át, ezúttal azonban az új rendszer a korábbinál stabilabb lett, és a későbbiek során volt ideje berendezkedni minden szinten.

A majdani titóizmus alapjait a fočai dokumentumok és az AVNOJ (Jugoszláv Népfelszabadító Antifasiszta Tanács) ülései rakták le. Helytelenül járnánk el, ha Titót egyszerűen sztálinistának tekintenénk, mégis, ez nagyjából az 1944–45 és 1949–50 közötti szakaszra igaz! A sztálini rendszertől inspirálva, a klasszikus pogári tanok ismeretében, a helyi viszonyok figyelembevételével, valamint a történések esetlegességétől alakítgatva jött létre és fejlődött tovább a jugoszláviai rendszer. Tito a háborúban még a szövetségesek között táncolt, azonban az első lehetőség alkalmával kikoszarazta a Nyugatot, amit később rendkívül éles

retorikával kapcsolt össze a „fasisztákkal”. A fasiszta szó a közvéleményben ekkoriban a legmélyebb gyűlöletet ébresztette. A jugoszláv retorika azért élesedett ki, mert Nyugatról akadályozták meg, hogy Tito a már meglévők mellé további olasz és osztrák területeket szerezzen. Ekkoriban a nemzetközi porondon Tito szinte sztálinistább volt Sztálinnál. Sorra teremtetten a konfliktusgócokat – nem tudni, hogy ideológiai megfontolásokból, netán nagyon is evidens hatalmi ambícióitól hajtva, esetleg a nagy szovjet testvér segítségének reményében. Ezután hol a hagyományos balkáni társadalmi értékek (közösség mindenekfelett), hol a nyugati (nemcsak a nemzeti, hanem a kulturális és némi államszervezői) eszméáramlatok hatottak a kialakuló rendszerre. A Tito-rendszer nem koherens és nem zárt. Egy dolog azonban teljesen bizonyos, ez pedig Tito kontrollja. Sem a külpolitika, sem a belpolitika, sem a gazdaságpolitika, sem a párt és az állam viszonya nem módosult Tito kezdeményezése nélkül, illetve úgy, hogy ne lett volna tudomása arról, hogy mi és hogyan változik. A kommunista rendszerre jellemző, hogy jelen kíván lenni a társadalom minden pórúszában, az emberek mindennapjaiban.

A HÁBORÚS ZÚRZAVAROK KORSZAKA

Mark Mazower a sötétség kontinensének nevezi Európát ebben a korszakban, Eric Hobsbawm pedig a szélsőségek korának. Hobsbawm tézise szerint a rövid huszadik század az első világháborúval kezdődött, és a Szovjetunió felbomlásával ért véget. Ha Hobsbawm gondolatmenetét fűzzük tovább, akkor gyakorlatilag az egész korszak történetét a két nagy háborús konfliktus, majd az azt követő status quo határozza meg. Ám ha ezt túlzónak is találnánk, azt semmiképpen sem állíthatnánk, hogy az 1947-es párizsi békerendszer, majd az arra épülő nemzetközi szerződések és gazdasági folyamatok ne lennének döntőek a kontinens szempontjából.

A tömegeket érintő tragédiák sorozata az első világháborúval kezdődött, és nagyjából a második világháborús bosszúállásokkal ért véget, pontosabban az újonnan felálló államhatalmak bosszúállásának befejeztével, noha ezek után is bőven akadtak egyéni tragédiák. Sajnos, az első világháborút lezáró békerendszer nem bizonyult tartósnak, mert nem számolta fel azokat a tényezőket, amelyek miatt kitört a háború, sőt ezeket még tetézte egy sor olyan rendelkezéssel, amelyeket a legyőzött felek nem tudtak elfogadni, ezáltal olyan indulatokat ébresztett, amelyek újabb háború hajtóerői lettek. A békerendszer nem állt fenn még két évtizedig sem, és amikor nyomás nehezedett rá, a megalkotói sem védtek (Müncheni egyezmény, I. bécsi döntés).

A bácskai magyarság 1941-től 1944-ig a Horthy-féle, kényszerpályán mozgó autoriter rendszerben élte mindennapjait, miközben Magyarország egészé-

nek sorsában osztozott, megélve a Don menti katasztrófát, az 1944-es német megszállást, majd 1944 nyarától a zsidó lakosság elhurcolását. Ezután újabb impériumváltás következett a németek és a magyarok megtizedelésével, és a német lakosság internálásával. 1950 és 1955 között ilyen általános felfordulás már nem történik, de Kelet-Európában és Jugoszláviában kommunista rendszerek berendezkedése és „beüzemelése” folyik. A jugoszláviai kommunistáknak ehhez megvolt minden eszköze, hiszen a háború végére a Jugoszláv Hadsereg 700 000–800 000 emberrel rendelkezett, a kommunista pártnak pedig mintegy 140 000 tagja volt. Mindazonáltal a párt rendkívül okosan a népfrontpolitika által valósította meg céljait, és nem emelte ki, hogy egy kommunista rendszer megvalósításán dolgozik.

A második világháború borzalmai felülmúltak minden addigit, ám azt meg kell jegyeznünk, hogy a harcok Szabadkát és környékét az átlagosnál jóval kevésbé érintették. Az 1941-es megszállás viszonylag gyorsan történt meg, és az 1944-es kivonulás is. A világháború menete rendkívül kiélezetté vált attól a pillanattól kezdve, amikor a szövetségesek eldöntötték, hogy Németország teljes kapitulációjáig harcolnak, és a szövetségesek oldaláról is történtek vitatható hadműveletek, pl. Dreza 1945. február 13–15-ei bombázása, vagy az atombombák bevetése Japán ellen. A korszak gáztetteit (gyilkosságok, bántalmazások, megfélemlítések) különböző fegyveres alakulatok követték el, sokszor meg nem alapozott gyanúk, előfeltételezések miatt, és mert valamilyen okból bűnösnek, kiirtandónak minősítettek egy-egy embercsoportot. Az erőszak az egész korszakra és egész Európára jellemző volt, noha Kelet-Európában mindez nyersebb és brutálisabb volt, mint Nyugaton.

Sokkoló volt az a kép, ami 1945. január 26-án fogadta Auschwitz felszabadítóit, ahol sok vajdasági zsidót is legyilkoltak. Egyre inkább bebizonyosodni látszott, hogy az európai civilizáció, ahogy addig ismerték, megszűnt. A totális háború sok helyen az európai kultúra anyagi alapjait is megsemmisítette, szétbombázott városok, emberi szenvedések és traumák feldolgozhatatlan sokasága és vigasztalanság maradtak utána (JUDT 1. 31). A második világháború vége sokak számára egyben azt a felismerést is jelentette, hogy milyen mértékű pusztításra képes az ember, ami egyben sokkolta is. A nemzeti szocialista, fasiszta és az ezekhez hasonló rendszerek bukása úgy következhetett be, hogy a Szovjetunió és a nyugati demokráciák összefogtak. Azonban szinte a győzelem pillanatától nyilvánvalóvá vált a szovjetek és a polgári demokráciák, a kapitalizmust tagadó kommunista gazdasági rendszer, valamint a Breton Woodsban újragondolt kapitalista rendszer kibékíthetetlen ellentéte. Mégis, a háborút közvetlenül követő időszakban néhány vonatkozásban megmaradt az együttműködés. A háború után az is nyilvánvalóvá vált, hogy Európa sorsáról immár Washingtonban és Moszkvában döntenek.

A szövetséges nagyhatalmak megállapodása Európa nagy kérdéseit illetően már a jaltai konferencián körvonalazódott (1945. február 4–11.). Az ezt követő potsdami nagy találkozójukon kényszermigrációkról döntöttek, melyek mindekelőtt Kelet-Európa államait és különösen az e területeken élő német lakosságot érintették (JUDT 1. 48). Az egyezménnyel újabb visszaélések és embertelenségek nemzetközi hátterét teremtték meg.

Nyugat-Európában visszaállították a korábbi határokat, csupán Dánia és Németország között történtek kisebb pontosítások. Kelet-Európában viszont a Szovjetunió hatalmas területeket kebelezhetett be. Többek között megkapta Kelet-Lengyelországot, amiért cserében Varsót úgy kárpótolták, hogy mintegy kétszáz kilométerrel nyugatra, az Odera és Neisse folyókig tolták a határait, majd a szovjetek által az ország keleti vidékeiről kitelepített lengyeleket az újonnan szerzett területek német lakosságának a helyére költöztették. Ezt leszámítva, a határok nagyjából a Trianon utáni vonalakra tértek vissza, ám Magyarország, mint vesztés fél, Pozsony környékén kisebb, stratégiaileg fontos területeket vesztett a csehszlovák állammal szemben. Csehszlovákia régi határai mindazonáltal keleten sem maradtak érintetlenek: a Nagy Testvér nem adta vissza Prágának a Magyarországtól szerzett zsákmányt, Kárpátalját, hanem a szovjet tagköztársasághoz, Ukrajnához csatolta, a terület magyar férfilakosságát pedig internálta. Jugoszlávia, mint győztes, némiképp gyarapodott a vesztés Olaszország kárára. A legyőzött és a megszálló szövetséges hatalmak által zónákra osztott Németország kérdése nyitott maradt.

Jugoszlávia anyagi és embervesztései is óriásiak voltak. Meg kell jegyeznünk, hogy ezt nem csupán a megszállás okozta, hanem az országban zajló komplikált polgárháború is. Általánosan elterjedt nézet, hogy az embervesztés talán a lakosság 10%-át is elérte (JUDT 1. 36), noha az ennél kevesebb. Vladimir Žerjavić szerint az áldozatok száma 1 027 000-et tesz ki. A népességhez viszonyítva ezt csak Ausztria, Magyarország és Albánia múlta felül (JUDT 1. 38), abszolút számokban pedig a Szovjetunió, Németország és Lengyelország. A háború után mintegy 300 000 gyerek maradt árván (JUDT 1. 41). A gazdasági veszteségek is lesújtóak, az ország haszonállatainak felét, szőlőinek negyedét vesztette el. Az úthálózat 60%-a megsemmisült, a szántóföldek és a hidak 75%-a használhatatlanná vált, a lakások 20%-a tönkrement. Az egyébként nem túl nagy ipari vagyon egyharmada elpusztult. A mezőgazdaság szétzilált állapotban volt, ugyanúgy, ahogy az ellátórendszer is (ráadásul a háborús években aszály is volt). A háborús borzalmak után máshol is „iszonyú béke” köszöntött a kontinensre, a nélkülözés vált mindennapivá, emberek százazrei kallódtak, tengődtek „valahol Európában”.

A titói Jugoszlávia nagyon ambiciózus volt. A társadalomról való elképzeléseik a legenyhébb megfogalmazásban is forradalmiak voltak. A britek nyitva

szerették volna hagyni az ország társadalmi berendezkedését, ám még így is a leggyorsabban valósították meg a sztálinista rendszert Kelet-Európában, így hamarosan a brit–jugoszláv kapcsolatok a mélypontra süllyedtek. Területnövelő radikális elképzeléseik alátámasztására a szláv lakosság jelenlétére hivatkoztak. (Megszerezték Isztriát, Rijekát és más Adriai-tengeri szigeteket.) Trieszt és környéke, Ausztria déli, valamint Görögország északi részei is érdekelték őket, de csak Olaszország kárára sikerült területeket szerezni. Görögországban, az ottani harcokban a kommunista oldalt segítették. Magyarországgal szemben nem voltak komoly szándékú igények, noha 1944 őszén a jugoszláv fegyveres csoportok több Baja környéki települést elfoglaltak, és „kikiáltották” a jugoszláv államhoz történő csatlakozásukat. Tolbuhin marsallhoz írt 1945. február 11-ei levelében Tito leszögezte, hogy Jugoszlávia fel kívánja vetni Baja és Pécs környékének elcsatolását. Erre azonban nem került sor, sem a lakosságcserére, noha annak gondolata komoly volt: Kardelj külügyminiszter magyar kollégájának 40 000 fő önkéntes cseréjét javasolta a párizsi béketárgyalásokon. Gyöngyösi magyar külügyminiszter 1946-os látogatásakor a helyi magyarságot a délszláv államba való beilleszkedésre szólította fel.

Az új rendszer kiépülése gyötrelmes volt, amit tetézett a titóizmus vesszőfűtása, azaz a kiűtkeresés időszaka Sztálin támadása után. A rendszer nagyjából az 1950-es évek második felében stabilizálódott, lehetőséget teremtve arra, hogy a hatvanas években érezhető életszínvonal-növekedés kezdődjön el. Ekkorra a háborús és agresszív cselekmények már tabuként kezelt emlékekké váltak, igaz, fájdalmasak maradtak. A politikai diskurzusban és a közbeszédben azonban a „népfelszabadító háború” tematizálása a Tito fémjelezte rendszer tartós eleme maradt mindvégig.

Kelet-Európában a különböző diktatórikus rendszerek egyéni tragédiák tömkelegét okozták, de általános felfordulás, háború nem alakult ki, még akkor sem, amikor az 1956-os magyarországi események Budapesten néhány napig elérték a háborús pusztítások intenzitását. A második világháború befejeztével, illetve az azt követő években befejeződött a térség politikai térképének átrajzolása, és megkezdődhetett a második világháború utáni politikai rendszerek konszolidációja. Ennek első lépése a bosszúállás volt.

BOSSZÚÁLLÁS ÉS KONSZOLIDÁCIÓ

A háború utáni időszak iránya a véres mindennapoktól az izzadságos mindennapok felé mutatott. A nemzeti szocialista, fasiszta és egyéb rendszerek gaztettei Európában több helyen felvetették a bosszúállás kérdését. Franciaországban tízezreket öltek meg (JUDT 1. 70) bírósági tárgyalás nélkül, Norvégiában pedig meglehetősen sokakat szigorúan elítéltek. A náci Németországnak és szövetség-

geseinek teljes bukása azt eredményezte, hogy a győztesek mindenhol belátásuk szerint cselekedhettek. A harcok idején napirenden volt a fizikai leszámolás és a vagyontárgyak eltulajdonítása. Jugoszláviában a bosszúállás, a régi rendszer leváltása és az új rendszer különbözőségének hangoztatása összekapcsolódott. Kiemelték, hogy új társadalmi rendszert hoznak létre (ZUNDHAUSEN 371), ami-ben a partizánok „egyenlőbbek” lettek a többiek-nél (JUDT 1. 60). A belbiztonság, illetve terrorelhárítás egészen hatékonyan működött. Az OZNA (Odeljenje za zaštitu naroda) és az UDBA (Uprava državne bezbednosti), a szovjet CSEKA (Csrezvicsajnaja Komisszija) mintájára szerveződött, az elkötelezett, rendszerhű legénység adatokat gyűjtött, és lecsapott mindenhova, ahova kellett. Jugoszlávia ekkoriban mindenben a Szovjetunióra akart támaszkodni. 1945. április 11-én barátsági szerződést írtak alá, amit Belgrádban egy fergeteges tömeggyűléssel ünnepeltek meg. Erről a *Politika* lehengerlő stílusban számolt be.² A korszak propagandisztikus varázseszköze a konferenciák és tömegrendezvények, ún. mítingek szervezése volt, szinte mindenről konferenciát szerveztek.

Európát tekintve, és ebben a két hatalmi erőközpont teljesen egyetértett, a náciizmus-fasizmus teljes felszámolása mellett Németország megszállása volt lényeges. A konszolidáció fontos része (ebben is egyetértettek) a náci és fasiszta gaztettek elítélése. Ennek csúcseménye a nürnbergi per lett. A szovjetek határozottabb, gyorsabb ítélethozatalt követeltek, és saját területeiken ebben példát is mutattak.

A titói Jugoszláviában a bosszúállásban is a Szovjetunió példáját követték. Pereket rendeztek, a kollaboráns, illetve az annak nyilvánított pártokat pillanatok alatt betiltották. Kérlelhetetlenek voltak a kollaboránsokkal szemben, azokat is megbüntették, sőt ki is végezték, akik effektíve nem vettek részt még harci cselekményekben sem. A rövid ideig tartó, 1944-ben végrehajtott tömeges kivégzések után, amelyek nem csupán a magyarlakta vidékekre korlátozódtak, később formálisabb, de gyors és hatásvadász eljárásokat kezdeményeztek. Jogi szempontból ezek sem voltak kifogástalanok, de ezt senki sem merte vitatni. Így került sor azok elítélésére és kivégzésére, akik a magyar megszállás éveiben politikailag exponálták magukat. Az „igazságszolgáltatás” egyben azt is jelentette, hogy leszámoltak a polgárháborús ellenfeleikkel. Az ítéleteknek propagandaértékük is volt, hiszen ezekkel visszamenőleg igazolták saját tetteiket. Jugoszlávia-szerre perek zajlottak, és a háborús bűnök mellett a „nagyszerb nacionalizmust”, de a horvát usztasa rendszert és más ellenségeket is elítéltek, miközben összemosták a háborús bűnök és a nemzeti elkötelezettség különböző szintjeinek kérdését. Az igazságszolgáltatás során főleg olyanokat ítélték el, akik bizonyíthatóan gaztetteket követtek el, de olyanokat is, akiknél ez nem

² Sto hiljada beogradana... *Politika*, 1946. ápr. 13., 3. o.

volt kielégíthetően bizonyítható – ahogy ezt Györkei Jenő részletesen kifejtette. A szerző azt bizonyítja könyvében, hogy Szombathelyi elítélése és kivégzése nem volt jogszerű, sem az eljárás, sem az ítélet nem volt eléggé megalapozott (GYÖRKEI 2002). Evgenije Jurisić a Mihailović-perrel kapcsolatban hasonló megállapításra jut (JURISIĆ 2000). A rendszer szükséglete volt, hogy újra és újra felidézze a veszteségeket és az ellenség szörnyetteit önmaga igazolására, de egyben a partizánok által elkövetett gaztettek palástolására is.

Ekkoriban a *Magyar Szó* úgy tudósít a Tisza mente mindennapjairól, mintha mi sem történt volna, csodálkozik a vidék „passzivitása” miatt. Azonban egy-egy elszólás, félmondat utal az erőszakcselekményekre, amit mindenki ért. A pártban is felismerik, hogy „hibák” történtek (MÉSZÁROS 1995: 28). Ezt legelőször nem más, mint Jovan Veselinov Žarko mondja ki. A vajdasági magyarságnak nem volt lehetősége, hogy beszéljen az őt ért kegyetlenkedésekről.

A magyarság és a kisebb népek, népcsoportok „árulóinak” kérdése inkább mellékes téma volt a délszláv államban, noha rájuk is könyörtelenül lecsaptak. A bosszúállás fő célja a királyhoz hű Honi Hadsereg – a közbeszédben és a propagandában felületesen „csetniknek” nevezett egységek, valamint az usztasa rendszer – bűntetteinek feltárása, vezetőik kivégzése volt.

Az usztasa rendszer első számú vezetői sikeresen emigráltak, azonban Draža Mihailovićot kézre kerítették, és egy „monstre perben”, amelynek eredménye nem lehetett kétséges, elítélték, és 1946 júniusában kivégezték. Ez volt a perek legnagyobbika. A kisebb pereket követő kivégzések 1946 végére, 1947 elejére többnyire lezajlottak. A katolikus egyházzal, amely az 1945-ös pásztorlevél közzétételével nyíltan szembeszállt a rendszerrel, a Stepinac-perben számoltak le, melynek üzenete egyben a „túlfűtött horvátságnak” is szólt. Valójában ez koncepció per volt, amelyhez hozzájárult az is, hogy Alojzije Stepinac zágrábi érsek visszautasította egy, a Vatikántól független katolikus egyház létrehozását, amire személyes találkozójuk során maga Tito szólította fel. Ezzel nagyjából befejeződött a bosszúállás korszaka, ám a német polgári lakosság számára létesített utolsó gyűjtőtábor csak 1948-ban számolták fel. A bűntettekről alkotott hivatalos retorika azonban tovább élt. Európában máshol is nagyjából ekkorra stabilizálódtak a politikai rendszerek, leszámítva a polgárháború sújtotta Görögországot. Nyugat-Európában kb. 1960-ra tértek napirendre a második világháború veszteségeinek bünei és bűntettei felett. Ekkortól már nem beszéltek róluk, lezártnak tekintették az ügyet, a győztesek felelősségét pedig hallgatás övezte (JUDT 1. 341).

A konszolidálódás kezdetben összefüggött az igazságszolgáltatással, ugyanis a perekkel nemcsak egyéneket ítélték el, hanem politikai elképzeléseket is. Jugoszláviában nemet mondtak a nacionalizmusra, de a polgári demokráciára is – Churchill nyomása ellenére, aki mellel 1945-ben elbukta a brit választáso-

kat, és akinek csak átmeneti sikert hozott, hogy Jugoszlávia első kormányának a kommunisták mellett három polgári tagja is volt. Tito a majdani szocialista államok közül elsőként szervezett eredményes választást 1945. november 11-én. Előtte a Népfronton kívüli ellenzék munkáját ellehetetlenítették, a belső ellenzékét beolvasztották. A megfélemlített lakosság nem nagyon volt tisztában a választási rendszerrel, és többnyire a várt módon viselkedett. A részvétel 88,7%-os volt, és a szavazók 90,8%-a adta voksát a Népfrontra. Az eredményt az is befolyásolta, hogy akikről úgy gondolták, a rendszer ellen szavaznak, törölték a választók listájáról, vagy fel sem vették őket oda. Ezzel szilárdult meg Tito még harmincöt évig tartó uralma és kultusza. Utóbbi még halála után is eltartott egy szűk évtizedig. Az 1946. január 31-én meghozott alkotmány viszont nem lett hosszú életű.

A polgári demokrácia elvetésén kívül a titóizmus évtizedeiben nemzeti szempontból is igazságot akartak szolgáltatni. A nemzeti kérdést a győztes helyzetéből kezelték, minden nemzet annyi szabadságot kapott, amennyit a JKP (Jugoszláv Kommunista Párt) jónak látott. Ez egyrészt abból állt, hogy elítélték minden nemzeti opciót a mesterségesen kialakított „jugoszlávon” kívül. Elítélték a „nagyserb” és a „nagyhorvát” nacionalizmust, de más népcsoportok esetében is találtak elítélendő történelmi okot, legyen szó akár a szlovén fehérgárdistákról, akár az albán ballistákról, vagy az ún. magyar „Horthy-fasisztákról”. Ezzel egyrészt tilalomfákat is kijelöltek, ami azt jelentette, hogy a kommunista párton kívül nemzeti érdekeket megfogalmazni lehetetlen volt, a párton belül pedig bárki nagyon gyorsan az elfogadhatatlan politikai nézetek zónájában találhatta magát. A magyarok esetében a „Horthy-fasizmus”, a szerbek esetében pedig a csetnikek felemlegetése jelentette a „ne tovább” parancsát. A konszolidálódás része volt az is, hogy az 1946-os alkotmányban hat tagköztársaságot definiáltak, és egy újabb nemzetet teremtettek, a macedónt. A Macedón Köztársaságon kívül, Montenegró is köztársasági rangra emelkedett, noha a montenegróiak és a szerbek viszonya nem volt teljesen letisztult, ezenkívül köztársasági státust kapott Bosznia-Hercegovina, a bosnyák nép bölcsője. Vajdaság autonóm tartomány lett Szerbián belül, kijelölték pontos határait, ami jelentősen eltért az egykori Dunai bánágétól. Baranya a Horvát Köztársaságé, míg Szerémség nagyobb része a Szerbiához került Vajdaságé lett. Ezáltal, de még inkább a betelepítések (kolonizációja) által megnőtt a délszláv, főleg a szerb lakosság részaránya a Vajdaságban. Elvárták a magyar lakosságtól, hogy testvérien fogadja a telepeseiket.³ Ezzel Vajdaság új szerepeket kapott a délszláv államban, egyrészt olyat, mint a mozgó nyugati határ az USA történetében – mindenkit befogad, mindenkinek helyet, földet ad. Másrészt az ország éléskamrája lett. Kezdetben

³ A telepések jövetele elé. *Szabad Vajdaság*, 1945. szept. 16., 1. o.

a háború sújtotta területeket – főleg a többnyire szerbek által lakott Likát a mai Horvátországban – az úgymond kevesebbet szenvedő területeknek kellett kiségiteniük. Erről akkoriban több cikket is közöltek.⁴ Ez egyben a Vajdaság folyamatos kizsákmányolásának a kezdete is, noha arra már volt példa a királyi Jugoszláviában is, de akkor az egyenlőtlen adórendszerrel szivattyúzták el a megtermelt javak egy részét. A „fasiszták” házait azok kapták, akik azt a „harcokban kiérdemelték”, és akik cserében ezért a későbbi évtizedekben teljes odaadással szolgálták a rendszert. Így az újonnan érkezettek presztízse eleve nagyobb lett, mint a régebben ott élőké. A szovjet mintára erőltetett iparosítás együtt járt azzal, hogy kezdetben a vajdasági nagyüzemeket, malmokat leszerelték, gépeiket más vidékekre szállították, később pedig kivonták a pénzeszközöket. A kollektivizálás és más szovjet példák követése azt eredményezte, hogy a termelékenység a mezőgazdaságban visszaesett, és ez a Vajdaság egészére hatással volt. A jugoszláv kommunisták a nincstelen parasztságban látták a lehetséges szövetségest, ami szintén a gazdasági helyzet rosszabbodásához vezetett.

A Szovjetunióban és a keleti blokk országaiban 1953-ban enyhülés kezdődik, ami összefüggésben van Sztálin halálával. A Szovjet KP 1953. augusztus 14-én közleményt ad ki arról, hogy rendezni akarja kapcsolatát Jugoszláviával. Ugyanakkor kb. ötmillió Gulag-foglyot engednek szabadon, miután spontán lázadások törtek ki Norilszkban, Vorkutában, Kengirben (JUDT 1. 426). Jugoszláviában a szovjetekkel történő szakítás diskurzusát sem zárták le, ez is mitikussá vált, és ez is a rendszer önigazolásának része lett. Valójában a szakítás okairól eltérő vélemények vannak. A bolgárokkal való egyesülési tervek, a regionális vezető szerepre törekvés egy szélesebb balkáni föderációban, valamint egy albániai intervenció terve is oka lehetett Sztálin döntésének. Jugoszláviában a szakítást Tito bátor lépésének állították be. Valójában Tito igen nehéz helyzetben volt, a semlegesség gondolata, ami majd az elnemkötelezettség alapja lesz, már 1949–1950-ben felmerül, miközben az ország az Egyesült Államoktól hatalmas pénzüsszegeket kap. Az önigazgatás ezzel kombinálva hallatlanul nagy propagandaértékű tartalommal válik mind itthon, mind Jugoszlávia határain kívül.

Azonban a gazdasági stabilizálódás jóval keményebb diónak bizonyult. A gazdasággal kapcsolatos témák már a harcok idején felmerültek. A győzelem kivívásával jelentőségük egyre nőtt. Az államvezetés tudatosan, az ötéves tervre alapozva alakította gazdaságpolitikáját. A deklarációk szintjén ez a szükségletek megteremtését szolgálta. Az újjáépítés és a megoldandó feladatok hírei kezdet-

⁴ Pl. Đuro Čalić: Uzajamnom saradnjom setva u Lici. *Borba*, 1945. jún. 10. és Andrija Hebrang: U borbi za ostvarenje zakona o osnivanju fonda za obnovu zemlje i pomoć postradalim krajevima. *Borba*, 1945. júl. 19., 1. o.

ben valósággal záporoznak, megoldásuk hazafias feladat.⁵ Ebben a Népfrontra is nagy feladatok vártak. Tevékenységét visszavezetik az első Jugoszláviáig, és a korszak ideológusai azt is kifejtik, hogy a népfelszabadító háború szilárdította meg. A helyes nemzetpolitikáról is beszélnek.⁶ Magától adódott a gazdasági küzdelmet a Népfronttal és a még friss sikerélményt jelentő harccal összekapcsolni.⁷ Közben Aleš Bebler, a kártérítéssel foglalkozó tárgyalódelegáció vezetője minél nagyobb kártérítést próbál kiharcolni, noha pl. Albániát is a tárgyalóasztal mellé akarja ültetni. Az állami vagyont a DUND (Državna uprava narodnih dobara – Nemzeti Javak Állami Igazgatósága) kezelte. A bankszférában és a nagy állami üzemek élére ideiglenes és kényszerigazgatókat neveznek ki, a konfiskált vagyonokkal az illetékes minisztériumok rendelkeztek (PETRANOVIĆ III. 86). Az UNRRA (United Nations Relief and Rehabilitation Administration) részvétele Jugoszlávia élelmezésében (JUDT 1. 52) 1945 és 1947 között különösen nagy, de Európa egészének is fontos az UNRRA-tól érkező segítség⁸, ami sokaknak a túlélést jelentette. Az UNRRA 1945–46-ban Jugoszláviát két és fél millió tonna áruval segítette. A montreali második ülésén az UNRRA tanácsa Jugoszlávia számára 768 millió dollár segélyt tervezett, ebből 416 821 300 dollár valósult meg (PETRANOVIĆ III. 83). Jugoszláviában a gazdaság helyreállítása érdekében nem válogattak az eszközökben. Az ipar és közlekedés beindítása

⁵ Illusztrációként, a *Borba* 1945. évi számaiból: Sprovedimo u život odluke narodne vlade o otkupu žita. 1945. júl. 30., 1. o., n. n.; Našu tekstilnu industriju treba snabdevati vunom. 1945. júl. 15., 1. o., n. n.; Voće je dobro rodilo, ne dozvolimo da propadne. 1945. júl. 14., 1. o., n. n.; Obezbedimo naš saobraćaj i industriju ugljem. 1945. júl. 23., 1. o., n. n.; Zadaci žene u obnovi i izgradnji zemlje. 1945. jún. 20. Radni zadaci žena na socijalnom staranju i prosveti, júl. 29., 2. o. (Stane Kovačić); Zadaci omladine u jedinstvenom frontu. 1945. aug. 5., 2. o. Zadaci AFŽ-a u borbi za očuvanje tekovina narodnooslobodilačke borbe na obnovi i izgradnji zemlje, aug. 6., 1. o. Edvard Kardelj beszédében (Politički položaj kod nas i u svetu i zadaci Narodnog fronta Jugoslavije).

⁶ 1945. aug. 21., 1. o. Zadaci Narodnog fronta u svakodnevnom radu na djelu obnovljene zemlje. (Atipikusan sok a hír az első oldalon.); Ne dozvolimo da naša kožarska preduzeća obustave rad zbog nestanka sirovina. 1945. aug. 11., 4. o., n. n.; Krajnji je rok da se obezbedi Beograd drvetom. 1945. aug. 11., 5. o., n. n.; Rudari dajte domovini više uglja. 1945. aug. 20., 1. o.; Pred žetvom žitarica u Vojvodini (Szárasság volt áprilistól június közepéig). 1945. júl. 1., 1. o., n. n. A *Szabad Vajdaságban/Magyar Szóban* a hangsúly inkább a mezőgazdaságra tolódott el. Odstranimo smetnje oživljavanju trgovine. *Borba*, 1945. jún. 16., 1. o., n. n.; Obezbedimo blagovremeno naše gradove drvima. *Borba*, 1945. júl. 26., 1. o., n. n.

⁷ Uloga narodnooslobodilačkog fronta u mobilizaciji naroda u ratu. *Borba*, 1945. aug. 1., 1. o., Tanjug. Az ország helyzetéről Tito beszélt az AVNOJ III. ülésszakának elején (Ekspoze predsednika ministarskog savjeta maršala Tita). *Borba*, 1945. aug. 9., 1. o., n. n.

⁸ Izjava Mihaila Sergejčika, šefa misije UNRE za Jugoslaviju o položaju naše zemlje u pogledu ishrane. *Borba*, 1945. júl. 22., 3. o., Tanjug.

érdekében a büntetéstől a buzdításig az összes eszközt bevetették. Megkezdték az előkészületeket a tervgazdálkodásra, noha egyes gazdasági érdekek eltértek a szovjetekétől (PETRANOVIĆ III. 184–185).

A mezőgazdaság kezelése kulcsfontosságú volt. Az 1945 augusztusában kezdődő kolonizáció (ZUNDHAUSEN 383) és agrárreform egyszerre több célt valósított meg, erről az egyik főideológus, Moša Pijade írt.⁹ A németek és az egyéb emberveszteségek hiányát 60 000 család betelepítésével ellensúlyozták: „Hegylakók az alföldre!” (PETRANOVIĆ III. 99). Ám a telepesek nem tudtak alkalmazkodni az új körülményekhez, és az intenzív mezőgazdaság követelményeihez. Az agrárreform, a nincstelen parasztság megnyerése az egyik legfontosabb fegyverténynek ígérkezett. Jelszava: „Azé a föld, aki megműveli!”¹⁰ Lényegében véve arról volt szó, hogy a földtulajdont átcsoportosították. A föld ígérete előcsalogatta a parasztságból azt a dinamizmust, amire a rendszernek szüksége volt. Hasonlóan történt ez Albániában is, amiről – a jugoszláviai folyamatot alátámasztandó – tudósítottak.¹¹ Így a parasztság felhalmozott elégedetlenségét a rendszer ellenségeivel való leszámolásra használták fel. A két világháború közötti földreformban ugyanis csak egyes nagybirtokok felosztásáig jutottak. Az akkori változások törvényesítése egészen 1931. június 26-áig elhúzódott, de a földéhséget nem elégítették ki (MESAROS 1981: 95). Most viszont az „elhagyott földeket”, a „fasiszta birtokosok”, az internált német lakosság elkobzott földjeit felhasználhatták erre a célra. A köztársaságokban és elsősorban a Vajdaságban földosztási vitákat rendeztek (rasprava). Összecsődítették az „agrárérdekelteket” (agrarni interesanti), és az esemény lebonyolítói – akik az új hatalom emberei voltak – sérelmeik elpanaszolására serkentették őket. A telepesek érkezése azonban nem oldotta meg a termelés növelésének kérdését, mivel az új tulajdonosok nem tudták magukat feltalálni, a munkásoknak kellett segíteni rajtuk.¹² Ennek ellenére az UNRRA pozitívan értékelte a mezőgazdaságban végbement folyamatokat.¹³ 1945 tavaszán és nyarán „munkaakciók” zajlanak, már ekkor felmerült a telepítés kérdése. 1945 szeptemberében elkezdődik a kolonisták Vajdaságba telepítése, 16-án Újvidéken ünnepélyes fogadtatást szerveznek a hercegovinaiak számára. A Vajdaságba költözködés jutalomnak számí-

⁹ Pred agrarnom reformom. *Borba*, 1945. márc. 21., 2. o.

¹⁰ Osnovna načela raspodele zemljiškog poseda. *Borba*, 1945. jún. 20., 2. o., M. P.

¹¹ Desa Miljenović: Podela zemlje u Albaniji – veliki praznik albanskog naroda. *Borba*, 1945. dec. 16., 3. o.

¹² Radnici pomažu kolonistima koji su se naselili u jednom kraju Zemuna. *Borba*, 1945. nov. 19., n. n.

¹³ Izjava stručnjaka Unre... *Borba*, 1945. dec. 6., 3. o. Tanjug, és: Jugosloveni su pokazali veliku energiju i snalažljivost u izgradnji svoje zemlje. *Borba*, 1946. jan. 13., n. n. A washingtoni jelentés alapján írták.

tott. Hétezer montenegrói család várt az áttelepülésre.¹⁴ A kolonizáció a Vajdaságot szláv telepésekkel töltötte fel, földet, házat adott nekik. Rövid ideig úgy tűnt, hogy a termelést is dinamizálja, azonban ez csalfa reménynek bizonyult.

Az egyházzal megkezdődött a harc az emberi lelkekért (BILANDŽIĆ 254). A Szerb Pravoszláv Egyházzal kevésbé volt konfliktusos a kapcsolat, de annak is felrótták, hogy „korrekt” kapcsolatot ápolt a németekkel kollaboráló Nedić-rendszerrel (SLIJEPEČEVIĆ III. 112), ezenkívül birtokai nagy részét is elvették. A katolikus egyház is elvesztette birtokainak 85%-át.

A Vajdaság demográfiai viszonyai az első világháború befejezésétől folyamatos változásban voltak (és vannak). A legnagyobb, földcsuszamlásszerű elmozdulást a második világháború okozta. Előtte és utána többnyire fokozatos változások jellemzik, leszámítva a horvátországi menekültek több százezres rohamát 1995-ben. A háború előtt a szerbek aránya valamivel meghaladta az összlakosság egyharmadát, a második világháborút követő telepítések után részarányuk már meghaladja az összlakosság felét. Az 1945-ös elkobzások nagyban átalakították a tulajdonviszonyokat is. „Meglepően” gyorsan döntöttek a lefoglalt vagyonról.¹⁵ Háborús bűnösöknek nyilvánítottak sokakat, akikről ezen a jogalapon elvehették a földet, és más vagyontárgyakat is. 1946 és 1948 között „nacionalizáció” címen államosítások történtek (ZUNDHAUSEN 383), ezután következett a kollektivizálás 1949-ben (a Sztálinnal való szakítás közben hajtják végre ezt az egyébként a szovjetektől átvett dolgot). 1946-ban korlátozták a földművelők birtokainak nagyságát, egy tulajdonos maximum harmincnégy kataszteri holdat művelhetett meg. A kisajátított földeket felosztották, s ennek következtében három-négy holdas törpebirtokok jöttek létre. Összesen 1,57 millió hektár földet sajátítottak ki. 1950-ben lassítanak a kollektivizálás tempóján, majd 1952-ben lehetővé teszik a kilépést a termelőszövetkezetekből. Ekkorra már megjelenik az öngazgatás ideológiája is, és a jugoszláviai rendszer rátér sajátos útjára. Eközben zajlanak 1948 és 1951 között a kötelező beszolgáltatások. A hatóságok irreálisan magas kvótákat állapítanak meg, és kegyetlen nyomást gyakorolnak a parasztokra. Volt, akitől mindent elvettek, és sokakat bántalmaztak, bebörtönöztek. A falvak lakosságának sokkolása után 1953-tól elkezdődik a földek felvásárlása, ami szintén irreális piaci keretek között zajlott, mivel birtokhatárként új maximumot állapítottak meg 17 holdban.

Az agrárreform az egyházakat is nehéz helyzetbe hozta, velük egyébként is le akartak számolni. A jugoszláv kommunisták számára különösen a horvát

¹⁴ Vanja Kraljević: Pred kolonizacijom sedam hiljada porodica iz Crne Gore. *Borba*. 1945. okt. 23., 3. o.

¹⁵ Zaplenjena neprijateljska poljoprivredna imovina prelazi pod nadzor saveznog ministarstva poljoprivrede. *Borba*, 1945. ápr. 30., 4. o., n. n.

társadalomba jól integrálódott (RADELIĆ 99) katolikus egyház jelentett problémát. Stepinac bíboros, akit háborús bűnösnek tartottak, erélyesen védekezett, a „lényegét tekintve gonosz”, kommunista ideológia ellen. Ez a konfliktus annyira elmélyül, hogy Jugoszlávia és a Vatikán 1952-ben megszakítja diplomáciai kapcsolatait.

Az 1945 utáni helyi jellegű iratok hézagosan maradtak fenn, de azért annyi megtudható belőlük, hogy a helyi hatalom hogyan szerveződött, és mik voltak a prioritásai. A központi hatalom gyakran közvetlen utasításokat ad azzal kapcsolatban, hogy hogyan bánjanak egyes egyénekkel.¹⁶ A helyi népbizottságok gyakran írtak jellemzéseket valamilyen oknál fogva kiszemelt személyekről.¹⁷

Az impériumváltások és az átfogó területi változások korszaka a II. világháború végével lezárult Szabadkán és környékén is. Visszaállt a régi államhatár.

A városban és környékén¹⁸ 1945 körül tragikus a helyzet. Ez különösen a Bajsára vonatkozó dokumentumokban érhető tetten, ott ugyanis több olyan irat maradt fenn, amely a nélkülözés, illetve a rossz egészségi állapot miatti elhalálozásokról szól, csecsemők haláláról is.¹⁹ A helyi hatalom fokozottan figyelt a pandémiák megelőzésére (vérhasjárvány fenyegetett). Erőfeszítései egyébként leginkább arra irányultak, hogy a mezőgazdasági termelést megszervezzék. A vetemények fajtáit is előírták, sőt ott, ahol kellett, a nádvágást is megszervezték. Az állattenyésztésben különösen az állatbetegségek megakadályozása (száj- és körömfájás, baromfipestis) volt a cél.²⁰ Az állatok megjelölésére is külön figyelmet fordítanak. A katonaság és az újonnan érkezett telepesek segélyezése is fontos volt. A teljes központosítás miatt a helyi hatalomnak sokat kell foglalkoznia rutinkérdésekkel, pl. az üzemanyag elosztásával, hogy szállítani lehessen a hízóállatokat, és hogy a mezőgazdasági munkákat el lehessen végezni. Az „elhagyott ingatlanokkal” is foglalkoznak. A személyi és anyagi veszteségek összeírására szintén nagy figyelmet fordítanak, Szabadkán több száz személyről vesznek fel adatokat²¹, az anyagi pusztulást is számba véve.²² Ezenkívül a dezertőröket is üldözik. Ebben az időszakban különösen nagy figyelmet szentel-

¹⁶ Az F.100 és az F.101-es fondban találhatók ilyenek (SzTL F:100. Az I. Reon Népbizottsága – Szabadka [1945–1952]; [1944]: 1945–1952 [1953]; SzTL F:101. A II. Reon Népbizottsága – Szabadka [1945–1952]; 1945–1952 [1956])

¹⁷ Valami okból több ilyen maradt fenn a SzTL F:081-as fondban (Községi Népbizottság – Topolya [1944–1959]; 1944–1959 [1960])

¹⁸ SzTL F:070. Körzeti Népbizottság – Szabadka 1945–1946; [1925] 1945–1946 [1948]

¹⁹ SzTL F:082. Községi Népbizottság – Bajsza (1944–1959); [1941] 1944–1959

²⁰ F.082

²¹ SzTL F:071. Járási Hadikár-megállapító Bizottság – Szabadka (1945–1946); 1945–1946: 35–37 dobozok.

²² SzTL F:385. Szabadka község és járás háborús kártérítési bizottsága – Szabadka (1946–1947); 1946–1947

nek az állandó lakhelyek beazonosításának, és az ezzel kapcsolatos okmányok – a büntetlenségről, az állampolgárságról – kiadásának.

A helyzet rendezése egyben azt is jelentette, hogy agrárreformot, konfiskálást hajtanak végre. A háborús bűnösöknek nyilvánítottak, valamint a németek vagyonát állami ellenőrzés alá vonják. Ezután a spekulánsok és a háborús nyereszkesedők ellen fordulnak.²³

A helyi és a központi hatalom is olyan intézkedéseket hoz, amelyekkel a lakosság túlélését segíti elő: élelmiszert osztanak (pl. cukrot), az újonnan betelepülőket segítik, bizonyos esetekben búza vásárlását is engedélyezik magán-személyeknek.²⁴ Az élelmiszerek szállítását külön kellett engedélyeztetni, még olyan esetben is, amikor azt a szülők vitték a városban tanuló gyerekeiknek. Az idő múlásával egyre fontosabbak lesznek a pénzügyek: az adóztatás, a számlák kifizetése, a költségvetés kérdései.

Az áldozatok és az eltűnt személyek kérdése lassan bírósági útra terelődött, ugyanis az öröklés, illetve házasságkötés és egyéb jogi aktusok azt igényelték, hogy az eltűnt személyeket holtta nyilvánítsák. A folyamat elején érezhetően sok ilyen eljárás vonatkozik a zsidó lakosságra, ez nyilvánvalóan az áldozatok nagy száma miatt van így, de talán azért is, mert jobban tisztában voltak a jogi természetű dolgok rendezésének módjával.

A háború után a munka, „a szebb jövőért való harc” központi kérdéssé vált Jugoszláviában. A gazdasággal kapcsolatos hírek négy fő szempont szerint csoportosultak. Egyrészt gyakoriak a hírek a leszerelt katonák „új harcáról”, munkába illeszkedéséről.²⁵ A tél beálltaig a legkeresettebbek a mezőgazdasági munkákról szóló hírek voltak, télen viszont a bányászatról, egyébként meg az újjáépítésről szóló hírek domináltak, amit heroikus pátozzsal mutattak be. Utakat és kikötőket is felújítanak, viszonylag gyorsan. Az eredmények impozánsak. A *Borba*ban a közlekedésért folyó csata megnyeréséről cikkeztek. Đilas már korábban megfogalmazta pártja taktikáját: a néptömegek jólétének megteremtése a széles néptömegek bevonásával.²⁶ A gazdaság szereplőire Jugoszláviában újabbnál újabb akciók szervezésével gyakoroltak nyomást. A tavaszi vetés, az aratás, az újjáépítés, a bányászat a munkaverseny és a lelkesedés „lázában” történt. Közben a pénzügyrendszer stabilizálása is folyt. A propaganda az élmunkások (udarnici) teljesítményét emelte ki, ők azok, akik az új „utat mutatják”. Másrészt meg az állami erőszak eszközei is működtek, gazdasági bűntettekért gyakran

²³ SzTL F:083. Községi Népbizottság – Pacsér (1944–1959); [1931] 1944–1959 [1958]

²⁴ SzTL F:107. Községi Népbizottság – Mali Beograd (1947–1955); 1947–1955

²⁵ Konferencija u ministarstvu socijalne politike o zaposlenju demobilisanih boraca. *Borba*, 1945. nov. 24., 2. o., n. n.

²⁶ Poboljšanje života narodnih masa... Govor Milovana Đilasa na plenarnom sastanku centralnog odbora USAOJ-a. *Borba*, 1945. szept. 8., 3. o.

mondtak ki halálos ítéleteket.²⁷ A bányákban folyó verseny a szén stratégiai fontossága miatt a termelés növelését szolgálta. Ennek szellemében kritikus, illetve önkritikus és méltató cikkeket egyaránt írtak²⁸, akkoriban a bányászok voltak a rendszer legfőbb támaszai és szimbólumai. Đilas találta ki a szlogent: „Ha az államnak ma adsz, akkor a népnek adsz.” A munkáról általában „lendületes lelkületben” írtak, a rohammunkát (udarnički rad) dicsőítve, majd egyre többet beszéltek a munkafegyelemről, hogy végül eljussanak az önfeláldozásig, amit szinte megköveteltek. Ez egyben a diktatúra beszivárgását jelenti a gazdasági életbe, ezenkívül megkövetelik, hogy úgymond korgó gyomorral dolgozzanak a szabadságért.²⁹ A munka „szabotálását” összekapcsolták a háborús bűnökkel. A szabotőrök (saboteri) bűneit a háborús bűnökhöz hasonlítják, ugyanez vonatkozik a nyerészkedőkre is. Éles hangon ítélték el őket az újságokban, és szigorúan a bíróságokon is. Bizottságokat is alakítottak a gazdasági bűncselekmények kivizsgálására.

(Folytatjuk)

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Levéltári források

- SzTL F:070. Körzeti Népbizottság – Szabadka 1945–1946; [1925] 1945–1946 [1948]
SzTL F:071. Járási Hadikár-megállapító Bizottság – Szabadka (1945–1946); 1945–1946: 35–37. dobozok.
SzTL F:081. Községi Népbizottság – Topolya (1944–1959); 1944–1959 [1960]
SzTL F:082. Községi Népbizottság – Bajsa (1944–1959); [1941] 1944–1959

²⁷ Pl. Iz vojnog suda komande grada Beograda: Ratni bogataš Ivan Belčić osuđen na smrt (Ivan Belčić háborús nyerészkedőt halálra ítélték). *Borba*, 1945. máj. 12., 6. o., n. n. A vádak között szerepelt, hogy a megszállókkal kereskedett, és kirabolta egy, a megszállók által elítélt személynek a lakását. Április 29-én pedig az iparmágnás Teokratović testvérek peréről szól a hír (Sudenje industrijalcima, nemačkim slugama, braći Teokratović, 2. o., sz. n.). Ez a cikk ráadásul egy spekulánsok elleni nyúlfarknyi cikkel is össze van kapcsolva. Április 25-én (Stevan Skorić nekada član „Mlade Bosne”..., 4. o., sz. n.) Stevan Skorićot a Mlada Bosna egykori tagját ítélik halálra, aki Belgrádban a német intézmények tejjelállítását szervezte. (Ezzel mellel a nagyszerb nacionalizmusnak is adtak egy pofont, hiszen nem véletlenül szerepel a címben a Mlada Bosna neve.) Ehhez hasonló cikkek vannak bőven a *Szabad Vajdaságban/Magyar Szóban* és a *Politikában* is.

²⁸ Uspjesi i nedostaci u kampanji za veću proizvodnju uglja. *Borba*, 1945. okt. 24., 1. o., n. n. és Inž. Vojin Dimitrijević: Rudarstvo u službi i na korist naših naroda. *Borba*, 1945. okt. 28., 3. o.

²⁹ Kongó Tivadar: Levél pesti barátomhoz. *Magyar Szó*, 1945. dec. 4., 3. o.

SzTL F:083. Községi Népbizottság – Pacsér (1944–1959); [1931] 1944–1959 [1958]
SzTL F:100. Az I. Reon Népbizottsága – Szabadka (1945–1952); [1944]; 1945–1952 [1953]
SzTL F:101. A II. Reon Népbizottsága – Szabadka (1945–1952); 1945–1952 [1956]
SzTL F:107. Községi Népbizottság – Mali Beograd (1947–1955); 1947–1955
SzTL F:385. Szabadka község és járás háborús kártérítési bizottsága – Szabadka (1946–1947); 1946–1947

Napilapok

Borba
Politika
Szabad Vajdaság (1945. szeptember 27-étől Magyar Szó)

Könyvek

BILANDŽIĆ, Dušan 1999. *Hrvatska moderna povijest*. Zagreb
F. CIRKL Zsuzsa–FUDERER László 1998. *Bácskai Golgota* (A vallásüldözés áldozatai).
Tóthfalu
CSORBA Béla–MATUSKA Márton–RIBÁR Béla (szerk.) 2004. *Rémuralom a Délvidéken*. Újvidék
ĐILAS, Milovan 1989. *Találkozások Sztálinnal*. Budapest
FISCHER Ferenc (szerk.) 2005. *Kutatási Füzetek 12.* Ünnepi szám Ormos Mária 75. születésnapjára. Pécs
GYÖRKEI Jenő 2002. *Idegen bírák előtt* (Szombathelyi Ferenc újvidéki pere és kivégzése). Budapest
ILIĆ, Branislav; ĆIRKOVIĆ, Vojislav 1978. *Hronologija revolucionarne delatnosti Josipa Broza Tita*. Beograd
JUDT, Tony 2007. *A háború után – Európa története 1945 óta I.* Budapest
JURISIĆ, Evgenije 2000. *Sudski proces Tito–Mihailović*. Beograd
KREMPTON, Ričard Dž. 2003. *Balkan posle drugog svetskog rata*. H. n.
LEMPI, Džon R. (Lampee, John R.) 2004. *Jugoslavija kao istorija* (Bila dvaput jedna zemlja). Beograd
MATUSKA Márton 1991. *A megtorlás napjai*. Újvidék
MESAROŠ, Šandor 1981. *Položaj Mađara u Vojvodini 1918–1929*. Filozofski fakultet u Novom Sadu, Institut za istoriju
MÉSZÁROS Sándor 1995. *Holtta nyilvánítva* (Délvidéki magyar fátum 1944–1945) I. Hatodik Síp Alapítvány
NEŠKOVIĆ, Slobodan 1979. *Bledski sporazum, Tito–Dimitrov 1947*. Zagreb
PAPP Richárd 2003. *Etnikus vallások a Vajdaságban?* (Kisebbségi léthelyzetek kulturális antropológiai értelmezései) MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest
PETRANOVIĆ, Branko 1991. *Balkanska federacija 1943–1948*. Beograd
PETRANOVIĆ, Branko é. n. *Istorija Jugoslavije 1918–1988. I–III*. Beograd
PETRANOVIĆ, Branko, ZEČEVIĆ, Momčilo 1987. *Jugoslovenski federalizam, ideje i stvarnost* (Tematska zbirka dokumenata) I–II. Beograd
RADELIĆ, Zdenko 2006. *Hrvatska u Jugoslaviji*. Hrvatski institut za povijest. Zagreb
SLIJEPČEVIĆ, Đorđe 2002. *Istorija Srpske pravoslavne crkve* (Knjiga III). Beograd

SZABÓ Bálint: A szovjet–jugoszláv viszály drámai következményei a magyar–jugoszláv határregióban = *Bácsország* (Vajdasági honismereti szemle), 2002/4–6. sz., 101–103.

VALASTYÁN Balázs: Magyar–jugoszláv határincidensek (1948–1949) = *Bácsország* (Vajdasági honismereti szemle), 2009/1. 52–58.

ŽERJAVIĆ, Vladimir 1992. *Opsesije i megalomanije oko Jasenovca i Bleiburga*. Zagreb–Ljubljana

ZUNDHAUSEN, Holm (Sundhausen, Holm) 2009. *Istorija Srbije od 19. do 21. veka*. Beograd

Amidst a Turbulent Century (I)

The 20th century was distinctly marked by the two world wars. This significance is also reflected in the fact that Europe surpassed this era, moving into a peaceful and thriving period. The end of World War II meant the time of stability both for the South Slav region and the Hungarian population living there. There were no changes of state borders, and the newly constituted system strengthened as well. All these are landmarks of the entire 20th century. The European and Yugoslav social processes further shaped the relations within the society in which the population Vojvodina, together with the people of Northern Bácska, lived.

Keywords: Yugoslavia, Tito, World War II, peace system, foreign policy, internal affairs, Europe

Beérkezés időpontja: 2013. 02. 19.

Közlésre elfogadva: 2013. 07. 11.

Lovra Éva

: Újvidéki Egyetem, Építőmérnöki Kar,
: Városrendezési Tanszék, Szabadka
: lovra.eva@gmail.com

AZ 1950-ES ÉVEK VÁROSÉPÍTÉSZETE ÉS ARCHITEKTÚRÁJA SZABADKÁN

Az első rendezési terv a II. világháború után és más korai építkezések

Urbanism and Architecture of Subotica in the 1950s
The first Town Plan after World War II and other early buildings

Szabadka városrendezése és építésze a második világháború után teljesen megváltozott. A városszöveti szakadások, a bombázás alatt keletkezett üres telkek beépítése, valamint az engedély nélküli építkezések gyengítették a városszövet egységes struktúráját. A város funkcionálisában sem igazodott az új igényekhez, s már a világháború előtt szembesült a közlekedés, a teherforgalom és a növekvő népesség okozta problémákkal, melyeket új tervvel (Direktivni plan) kívántak megoldani. A feldolgozott adatok és az akcióterv alapján 1951-ben elkészült Szabadka város szabályozási terve (Direktivni regulacioni plan Subotice). Az ötvenes évek urbanizációs folyamata a rombolás nélküli várostervezés elvét követte. A Városrendezési és Közművesítési Titkárságnak (Sekretarijat za urbanizam i komunalne poslove) a főmérnöke, Franjo (Ferenc) De Negri által tervezett Tito marsall sugárút (a város központi részét és a Setaerdót [Dudova šuma] összekötő út) jó példája ezeknek a törekvéseknek.

Kulcsszavak: Szabadka, terv nélküli terjeszkedés, urbanizáció, Direktivni regulacioni plan Subotice, Tito marsall sugárút

Szabadka egyre egységesebb városképét nemcsak a második világháború bombatámadásai okozta városszöveti szakadások gyengítették, hanem a város ellenőrizetlen és terv nélküli terjeszkedése északkeletre, különösen a városból kivezető utak mentén. A város erős középkori maggal rendelkezett, de mezővárosi, elterülő jellege, a központi területet körülvevő kacskaringós, szűk utcái, nyitott csatornái és vizenyős területeinek még mindig megoldásra váró problémája városszövetének oly mértékű minőségi lazulását eredményezték, hogy még mindig nem tudott eleget tenni az adott kor követelményeinek. Az ötvenes éveket megelőzően is foglalkoztak ezekkel a problémákkal a várostervezők, főleg Könyves-

Tóth Mihály^{1,2} (1884) és Kosta Petrović³ (1928) mérnökök. A kidolgozott tervezetek ellenére a sarkalatos pontokon nem történt előrelépés, megvalósításukat ellehetetlenítette az első világháború, a gazdasági helyzet és a városi vezetésben felmerülő érdekellentétek. Mindezeket a várostervezési problémákat a háború után még erősítette a település külterületeinek jogtalan kisajátítása és a megfelelő urbanizáció nélküli területeken való építkezés. Az így kialakult monoton, minden kísérőobjektumtól (oktatási, kereskedelmi, más szolgáltatást kielégítő stb.) mentes városrészek távol estek a város központi részétől, a perifériára szorultak. Ez az állapot egy szabályozási terv kidolgozását igényelte.

A SZABÁLYOZÁSI TERV KIDOLGOZÁSÁNAK FOLYAMATA

A második Jugoszlávia (1945 novemberétől Demokratikus Föderatív Jugoszlávia, 1946-tól Jugoszláv Szövetségi Népi Köztársaság) megalakulása után, 1948-ban kezdték meg egy átfogó településszabályozási terv előkészítését (DE NEGRI, KOPILOVIĆ, DUJMIĆ, JOVIČIN 1975: 89), amelyet nemcsak városi szinten igényeltek, de a második világháború után lassan magához térő országnak

¹ Könyves-Tóth Mihály mérnök 1839-ben született Debrecenben, és 1919-ben halt meg Budapesten. A műegyetemet Bécsben végezte, 1865-ig az egykori cs. és kir. hadmérnöki csapatban szolgált tényleges tisztí minőségben, és részt vett több olasz határerődítmény építésében. 1868-ban a magyar kir. vasúti építési főfelügyelőségénél működött, 1871-től kezdve pedig a szabad mérnöki vállalkozás terére lépett. Foglalkozott tagosítási, városszabályozási és csatornázási kérdésekkel, valamint városi vízműépítési feladatokkal; vasutakat nyomjelzett és épített; vízépítési és folyamszabályozási feladatokat oldott meg. Forrás: Révai Lexikon, netlexikon.hu

² Szabadka város városszépítő bizottsága 1883-ban Könyves-Tóth Mihály vállalkozó mérnököt bízta meg a település lejt mérésének, általános utcarendezési és csatornázási tervnek elkészítésével. 1885-ben egy átfogó utca- és csatornaszabályozási javaslatot nyújtott be a tanácsnak, amely az írott dokumentáció mellett (*Könyves Tóth Mihály előterjesztése Szabadka sz. kir. város tekintetes tanácsához... a város háromszögös felvétele, lejt mérése, utca-szabályozása és csatorna tervezése ügyében. Szabadka, Bittermann József könyvnyomdájából 1885*) egy vázlatrajzot is tartalmazott (SzTL, F:003, 3.2.1.4.).

³ Kosta Petrović (Klanjec, ? 1891–Szabadka, ?) 1920 augusztusától a város főmérnöke, miután az előző városi mérnököt, Váli Júliát felmentették (IAS/SzTL, F:47, 225/1920.). Az új városi mérnök észrevette mindazokat a hibákat, amelyeket a város építésért felelős osztálya vétett a feladatok addigi ellátásában, s emiatt kidolgozott egy új munkaprogramot, amelyik a hatékonyabb és szabályszerűbb munkavégzésért volt felelős (a programot elfogadta az akkori polgármester, Franjo Sudarević). Szabadka területén a házakat csak a kerületeik számozása alapján tartották nyilván, így nehéz volt meghatározni a házak pontos elhelyezkedését, azt a számot, amely alatt találhatóak. Petrović mérnök vezetésével 1921/22-ben elvégezték a házak újraszámozását, amely szintén a hatékonyabb várostervezést szolgálta.

is szüksége volt, hiszen ezáltal felmérhette és modernizálhatta a területén lévő településeket, előrevetítve az újabb korszak, a titóizmus változásait. Az 1948. év nemcsak városrendezési szinten meghatározó, de ettől az évtől számíthatjuk a szocreállal való leszámolást, a szocialista modern megszületését, hiszen Josip Broz Tito szakítása Sztálinnal és diktatúrájával (1948) politikai, társadalmi és művészeti szinten is mérföldkő (Tito elvetette a szocreált, egy modern, nyugati mozgalmat hirdetett, amit szocmodernként definiált a tanulmány szerzője).

A város geográfiai, vízrajzi, etnikai és általános értelemben vett urbanisztikai jellemzőinek legszükségesebb felmérése és az adatok összegyűjtése után készült el a Szabadka szabályozási tervének elkészítésére irányuló akcióterv (Program za izradu regulacionog plana Subotice) (DE NEGRI, KOPILOVIĆ, DUJMIĆ, JOVIČIN 1975: 89, MÉSZÁROS kézirat, SABO 2002: 121). A program – az általános alapelvek mellett – tartalmazta még a fejlődés irányába mutató követendő irányelveket, melyeket a gazdasági, közlekedési, kulturális, oktatási és társadalmi elemzések és a népességnövekedés figyelembevételével alakítottak ki. A háború alatt csökkent Szabadka lakosainak száma, majd néhány év stagnálás után, követve a gazdasági helyzet alakulását, növekedni kezdett, s ez a tendencia követte az állam fellendülését, gazdaságának és társadalmi-politikai képének változásait.

A város funkcionalitásában sem igazodott a megváltozott igényekhez, amelyeket az előrevetített, de a várost mégis felkészületlenül érő fejlődés diktált. Már a világháború előtt szembesült a közlekedés, a teherforgalom és a növekvő népesség támasztotta problémákkal, amelyeket az adott kor várostervezői igyekeztek megoldani, de a megvalósítás, illetve az újragondolás csak a titói korszakban realizálódott. Az ötvenes években új tervvel (Direktivni plan) kívánták megoldani ezeket a problémákat, amelyek közül elsődlegesnek tekintették a lakáskérdést, a város utcahálózatának, szennyvízelvezető hálózatának, csatornarendszerének bővítését és szabályozását a három közigazgatási régióra osztott százezer lakosú (DULIĆ 1953: 159) város fejlődését követve.

LAKHATÁSI ÉS TERÜLETFEJLESZTÉSI MEGOLDÁSOK

Az 1944-es bombázásban megrongálódott történelmi épületek, főleg a vasút vonalán megsemmisített épülettömbök új területeket nyitottak a szükség hozta építészet és az urbanizmus alakulására. A „krov nad glavom” (MALDINI) – tetőt a fejek fölé – ideológiája kizárta az esztétikát és az individualizmust. A kollektivist, monumentális képzőművészeti elemekkel tarkított, rossz minőségű anyagból épült alaktalan és monoton épületek állami megrendelésre készültek.

Az Akcióterv-, Településfejlesztési Konceptió (Program za izradu regulacionog plana Subotice) alapján készült el Szabadka Településszerkezeti és

Szabályozási Terve (Direktivni regulacioni plan Subotice) 1951-ben, ami 1952-ben lépett hatályba, és 1959-ig volt érvényben (DE NEGRI, KOPILOVIĆ, DUJMIĆ, JOVIĆIN 1975: 89). Az országban Szabadka Városrendezési Intézete az elsők között készített ilyen dokumentumot. A terv újdonságai között szerepelt az új ipari övezetek kialakítása a délkeleti és déli városrészen. A helyszín kiválasztásához valószínűleg hozzájárult a város természeti képe is, a vízrajza és a klimatikus változások, különösképpen a szelek iránya (GUP 1983: 88 DULIĆ 1953:164)⁴ és a teherszállítás lehetősége. A térképen (IAS/SzTL, F:003, 3.3.1.42. – 1954-ben kidolgozott előzetes városrendezési terv, 1. melléklet) jól láthatók a vasútvonalak és a potenciális közlekedési kapcsolatok.

1. melléklet

⁴ Az előzetes tanulmányokat az 1983-ban elfogadott GUP-ban találtam meg, így az éghajlat, vízrajz és más, az évtizedek alatt nem változó adatok alapján vonom le a következtetéseket.

Kétezer lakásban nem voltak megfelelőek a higiéniai feltételek, s emellett még 2300 lakásra volt szükség (DULIĆ 1953: 157). A térkép⁵ tanúsága szerint a lakás gondok megoldását többemeletes lakóházak építésében látták, amelyeket a város lebombázott épületei és földszintes házai helyett építettek. Blokkoknak még nem nevezhetők ezek a kisebb lakónegyedek, hiszen lakótelepiségét enyhíti a városközpont közvetlen közelsége.

A város 1954-es urbanisztikai térképén⁶ (1. melléklet) új köz- és lakóépületekként (nove javne i stambene zgrade) jelennek meg az említett lakótelepek, majd 1958-ban már megkezdődik az első négyemeletes lakóházak építése⁷, amelyekre a típus szerinti tervezés jellemző. Egyenépületek, azonos anyaghasználattal és karakterisztikákkal. A város általános településrendezési tervének (Generalni plan, GP)⁸ a lakótelepekről szóló 1959. évi kivonata⁹ központi és külvárosi zónákra osztja a várost, s az említett két lakótelepi rész – ami nem is igazán az elszigetelt blokkok kategóriája – a központi részhez tartozik, a 15 mikronegyed része, vagyis a közvetlen belvároshoz sorolható.

A statisztikai felmérés szerint, amely megelőzte az 1952-ben elfogadott tervet (Direktivni plan), a 14 000 felépített lakásnak 0,07%-a három-, 0,3%-a két- és 2%-a egyemeletes, míg 95%-a földszintes. Szilárd anyagból 19%, vegyes építőanyagból 22% és gyengébből (döngölt falú) 59% készült. Szabadkának az ötvenes évek elején 50 000 lakosa volt, az átlagos népsűrűség pedig 60 lakos hektáronként (DULIĆ 1953: 157).

SZABADKA VÁROS SZABÁLYOZÁSI TERVE

A rendelkezésünkre álló statisztikai adatok alapján a Szerb Népköztársaság önkormányzati ügyekkel foglalkozó minisztériuma (Ministarstvo za komunalne poslove NR Srbije), illetve Szabadkára kihelyezett tagozata (az első volt a Vajdaságban) állította össze a város szabályozási tervének előkészítésére vonatkozó programját. Az újvidéki Városrendezési Intézet Szabadkára kihelyezett építészei

⁵ IAS/SzTL, F:003, 3.3.1.42.

⁶ IAS/SzTL, F:003, 3.3.1.42 jelzet, a térképen a meglévő és a tervezett épületeket vázolják, a tervezett épületek az ún. nove javne i stambene zgrade.

⁷ IAS/SzTL, F:138, 1956

⁸ IAS/SzTL, F:138, 1959, *Generalni plan*, Urbanistički zavod, Atelje za Urbanističko i arhitektonsko projektovanje, *Generalni plan*, Beograd; Analitička studija Urbanističkog plana Subotice, akta br. 16158.

⁹ IAS/SzTL, F:138, 1959, *Generalni urbanistički plan Subotica–Palić*, 2000. Zavod za Urbanizam i geodeziju, Subotica, 1981. *Analitička studija urbanog plana grada Subotice*, 1959. IVANDEKIĆ, Dr. Pajo: *Ekonomске osnove urbanističkog razvoja grada Subotice*, 1959. Megjegyzés: a levéltárnak nincsenek eredeti dokumentumai, amelyek az 1959. évi kollektív építkezésre vonatkoznak, ezért az 1981-es kivonatot használtam.

Baltazar Dulić¹⁰, Hoffmann Kálmán és Franjo (Ferenc) De Negri¹¹ voltak. A feldolgozott adatok és az akcióterv, program alapján 1951-ben elkészült Szabadka város szabályozási terve (Direktivni regulacioni plan Subotice), amit 1952-ben fogadott el a városi népbizottság (Narodni odbor grada Subotice). A szabályozási terv tervezői Baltazar Dulić és Franjo (Ferenc) De Negri építészek voltak. Dulić nevéhez fűződik a palicsi szabadtéri színpad tervezése (1950), míg De Negri tervei alapján készült a palicsi állatkert és a férfistrand üdülőterületekkel való bővítése (1949), valamint a második világháború előtt a már említett (1931–1936) modern Sokol otthon (Sokolski dom, a mai Jadran). Érezhető az épületen a Bauhaus formaisága, habár Szabadkán ebben az időszakban még nem használják ki teljesen az új konstrukciós anyagok (acél, üveg, beton) nyújtotta lehetőségeket.

Az építészek Szabadka szabályozási tervében ötven évre előre elöretektől fejelesztési és szabályozási stratégiát fogalmaztak meg. A hosszabb időintervallumot a következők igazolják:

1. az eddigi lassú fejlődés,
2. a város túlnyomórészt mezőgazdasági jellege,
3. a tény, hogy a terv előíranyozza a városszerkezet modernizált rekonstrukcióját, de figyelembe kell venni a meglévő értékeket (az értékek alatt az építészeti értéket képviselő, történelmi jelentőségű épületeket, valamint az általuk meghatározott mikrokörnyezetet értik – L. É.), amelyek figyelembevétele nehezíti és lassítja a terv megvalósítását (DULIĆ 1953: 159).¹²

A terv előíranyozza az ipari létesítmények kitelepítését a város központi részéből a déli és délkeleti üres parcellákra, szomszédságukban kialakítva olyan

¹⁰ Baltazar (Bolton) Dulić (1905–1982) szabadkai építész és városépítő. Zágrábban diplomázott az Építészeti Karon 1930-ban. Miután megszerezte az építészeti és városépítészeti képesítést, tervezőmérnökként dolgozott, majd Szabadkán az urbanizmus területén, és pályájának utolsó szakaszában a szabadkai főiskolán. Nevéhez fűződik a város urbanisztikai terve (1953) és a palicsi szabadtéri színpad (1949–1950) terve is.

¹¹ De Negri Ferenc (Szabadka, 1903–1975) építész, 1927-ben diplomázott Belgrádban, 1934-ben szerezte meg a szakvizsgát, amellyel önállóan is tervezhetett. Legjelentősebb alkotása az I. Aleksandar király nemzeti otthon, vagyis a Sokolski dom (mai Jadran) épülete Szabadkán (1931–1936). A második világháború után városépítőként dolgozott, először mint a Vajdasági Urbanisztikai Intézet munkatársa, majd mint a szabadkai kihelyezett tagozat vezetője. 1951-ben Baltazar Dulićtal együtt elkészíti a város szabályozási tervét. Nevéhez fűződik a Tito marsall sugárút kialakítása is (1958), valamint a palicsi állatkert (1946) megtervezése stb.

¹² „Ovaj veći vremenski razmak opravdan je: 1) dosadašnjim sporim razvojem, 2) pretežno agrarnim karakterom grada, 3) činjenicom što urbanistički plan predviđa rekonstrukciju gradskog organizma na savremenoj bazi, pri čemu se mora računati sa postojećim vrednostima, koje će otežavati i usporavati njegovu realizaciju.”

telepeket (Zorka, Aleksandrovo – Sándor, Mali Radanovac – Kisradanovac, Mali Bajmok – Kisbajmok), amelyek élhetőek, és megfelelnek a családok igényeinek (oktatási és kulturális intézmények, rekreációs területek, egészségügyi ellátás közelsége és jó megközelíthetőség). A város közlekedésének tehermentesítésére az átmenő forgalmat a városon kívülre terelik, felújítják a már meglevő utakat, valamint körgyűrűszerű formát adnak az új összekötő utakkal.

A VÁROSI SUGÁRUTAK KIALAKÍTÁSA

Baltazar Dulić építész feljegyzései (*Gradovi i naselja u Srbiji – Razvoj, urbanistički planovi i izgradnja 1946–1951* [szerk. Mihajlo Mitrović építész, 1953]) Szabadka fejezetében egyáltalán nem tesz említést Könyves-Tóth Mihály terveiről (1885), még történelmi-urbanisztikai áttekintésben sem, így csak feltételezhető, hogy az új sugárút (Novi bulevar) 1952-es terve az 1885-ben készült vázlat és szabályozási könyv (Könyves-Tóth Mihály előterjesztése Szabadka sz. kir. város tekintetes tanácsához... a város háromszögös felvétele, lejt-mérése, utca-szabályozása és csatorna tervezése ügyében. Szabadka, 1885. és vázlat: IAS/SzTL, F:003, 3.2.1.4. 2. melléklet) alapján készült.¹³ Két sugárutat tervezett De Negri és Dulić, az egyik a Setaerdőt és a város központját összekötő Tito marsall sugárút, ami a Fűzfás-ér (HOVÁNY 1999: 17)¹⁴ nyomvonalán húzódott. Megoldást kellett találni a Zorkából¹⁵ lefolyó szennyvíz elvezetésére, és új lakásokat kellett építeni, ami megnövelte a város központi részének lakossűrűségét. A másik, a már említett Novi bulevar, amely a Rogina bara¹⁶ vonalán húzódott, illetve az 1944-ben lebombázott Vojnich-kúria (Lazar cár tér keleti oldala) helyén vezetett volna a vasúti pályaudvartól a Zombori útig, érintve a Városháza előtti teret.

¹³ Sabo, Žombor (2002): *Stepski grad* című művében, illetve Mészáros Piroska kéziratában és Rudinski, Antun (1985) Szabadka városközpontjának tér- és időbeli fejlődése című tanulmányában is utalnak az összefüggésre. A térképeket tanulmányozva fellelhetőek az azonosságok.

¹⁴ Fűzfás-ér: fokként is meghatározott ér, aminek medre a Tito marsall sugárútról 1787-ig a Rudics (Október 10-e) utca déli részén át, megkerülve a Zombori úton (Matko Vuković utca) levő Rókus-kápolnát találkozott a Sömlékkal, 1787-et követően pedig a Köztársaság téren és a Strossmayer utcán át a Nagypostánál találkozott a Sömlékkal – az utóbbi szakaszát helyesebb Fűzfás csatornának nevezni; vizét a Mlaka vitte a Kis-Palicsba.

¹⁵ 1904-ben alapították a Klotild sósavgyárat. Ötven évvel később a Zorka nevet vette fel.

¹⁶ Rogina bara: valószínűleg semlyékes medrű tó, a Lenin park, az Engels, a Đuro Đaković, a Vasa Stajić utcák és a Korzó (Boris Kidrič utca) tájékán; 1730 tájáig a Dafiment-épület és Népszínház vonalán volt fok kötötte arra a mesterséges tóra, aminek gátja 1750 tájáig a Gombkötő utcánál volt.

2. melléklet

„Kifejező városvonal az új sugárút, ami összeköti az új állomást [vasútállomás – L. É.] a városháza előtti főtérrrel, majd a már meglévő széles utat követve nyugat felé tart, Zombor irányába. De kivezető út jellege megszűnik azzal, hogy az üres területen a város és Kisbajmok között, az út tengelyén Sportközpontot terveznek, amivel egy védő városi motívumot kap” (DULIĆ 1953: 164¹⁷, 3. melléklet).

A város rendezésének szempontjából a Novi bulvar előzetes terve és ötlete ideálisnak és forradalminak tekinthető, s ezt a tervezetet már a második rende-

¹⁷ „Izrazito gradski potez je bulevar, koji spaja novu putničku stanicu sa glavnim trgom pred gradskom kućom, a zatim dalje vodi postojećim širokim putem prema zapadu za Sombor. Ali, karakter izlaznog puta je ukinut time što je na praznom prostoru između grada i malog Bajmoka u osovinu toga puta projektuje glavni Fiskulturni centar i time dobija zaštitni urbanistički motiv.”

3. melléklet

zési terv (1963) és a város központi területeire (szélesebb belváros) vonatkozó, 1968-ban elfogadott részletes urbanisztikai terv jóváhagyta és átvette.¹⁸

Az 1944-es bombázások alatt megrongálódott vagy teljesen lerombolt épületállomány eltüntetésének, illetve a belváros korszerűsítésének terve, a gazdasági fejlődés, a gépjárművek megjelenése a megváltozott igények kielégítésének céljából részben pozitív hatással volt Szabadka építészetére. A belváros és egész területe közművesítésének modernizálása és kiépítése nélkül a város nem tarthatott volna lépést lakói legalapvetőbb és egyre növekvő igényeivel, növekvő számával. Az 1968-ban elfogadott terv, illetve a tervezett épületeket bemutató térkép drasztikus változtatásokat javasol, s – ellentétben a belváros újratervezésére 1964-ben kiírt pályázat feltételeivel¹⁹ – részben figyelembe veszi a történelmi

¹⁸ A következtetést a szerző az előzetes terv és a hatályba lépő terv grafikai anyaga alapján vonta le a tervezett és végül elfogadott várostérképek és rendelkezésre álló szöveges anyag összehasonlításával.

¹⁹ A pályázat általános feltételeit Szabadka Általános Városrendezési Főtervének (GUP Subotice) szellemében határozták meg, urbanisztikai szempontból megtervezendő terület az új bulvár (Novi bulevar), amely a Matko Vuković utca meghosszabbításában az újonnan tervezett vasúti pályaudvarig húzódott. A pályázati kötelezettségek között szerepeltek az épületek, valamint hangversenyerem, hotel, ifjúsági otthon, új postaépület, a Jugoszláv Néphadsereg (JNA – Jugoslovenska Narodna Armija) épülete, áruház és kereskedelmi-irodaépületek helyének kijelölése. A résztvevőknek előzetesen átadott pályázati anyag tartalmazta a védelem alatt álló épületek, kiemelt várostörténeti és építészettörténeti jelentőséggel bíró városi területek listáját, pontos elhelyezkedését, amelyeket eredeti helyükön és állapotukban kell hagyni, míg a többi, az adott várostervezési területen levő épületet nem volt kötelességük megőrizni. Gyakorlatilag csak a város „legrégebb háza”, a Jovan Nenad cár utca 11. alatti épület és a szakrális objektumok kerültek fel a megőrizendők listájára a Novi bulevar nyomvonalán.

és várostörténeti értéket képviselő, valamint az 1965. évi felméréskor is védelem alatt álló épületeket és mikrorégiókat. Mégis, a terv gyakorlatilag eltüntette az épületeket a Novi bulvar nyomvonaláról, figyelmen kívül hagyva például az Osztóics–Jakobcsics-féle bérházat vagy más, ma már védelem alatt álló épületet.

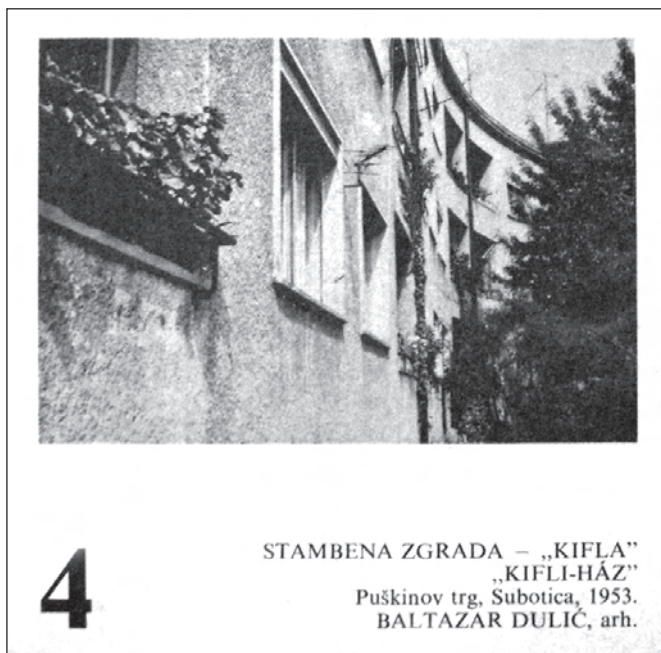
Az új sugárutat három elkülönülő szakaszra oszthatjuk. A Novi bulvar kezdeti szakaszán – a pályaudvartól indul – tömörülnek a középületek, a vasútállomás, áruház, a mai Szabadegyetem épülete, tervezett mozi stb. Ezek az épületek a háború alatt lerombolt városrész helyét kívánták kitölteni (Jovan Nenad cár tér). Második szakaszaként, már túlmutatva az új sugárút vonalán, azok a gyenge építőanyagból készült épülettömbök vannak, amelyek helyén iskolák, játszóterek stb. épültek volna, kiegészítve a Tito marsall sugárút ekkor még hiányos intézményállományát. A harmadik szakasz az a problematikus terület, amely miatt a terv ellenérzéseket váltott ki: a századelőn, illetve a kiegyezés után épült épületek lebontása a tervezett hangversenyterem, színház vagy csak a Novi bulvar nyomvonalának helyén. Bár a nagyratörő tervekben csak néhány részlet valósult meg, főleg a Jovan Nenad cár téren (áruház és a hozzá kapcsolódó lakóépületek), s a rombolás is mérsékelt volt, ezt az időszakot még mindig a városrombolás időszakaként emlegetik.

A hatvanas évek végén kezdődő gazdasági válsághullám (1969) megakadályozta az új sugárút megépítését, de még a hetvenes évek végén is hosszú viták folytak a szükségességéről.²⁰ A vitának egy 1981-ben készített közlekedési tanulmány vetett véget, amely szerint a légvonalban húzódó sugárút közlekedési szempontból (a belváros tehermentesítését tervezték) nem lett volna funkcionális megoldás, így elvetették, és az 1981–1983-ban hatályba lépő főterv már ezeket a változtatásokat nem tartalmazta. A felülvizsgálat alapján a város területének nagy részét egyéni lakásépítésre szánták, hiszen a lakosság számának növekedése visszaesett, 2000-re 135 000 lakosra számítottak.

AZ ELSŐ, VÁROSKÉPET MEGHATÁROZÓ ÉPÍTKEZÉSEK A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁN

A szövetségesek bombái a legnagyobb pusztítást a vasúti sínektől néhány száz méterre levő Zentai út mentén végezték. A város e részének felújítása, illetve a területek pontos meghatározása a részletes tervek és az előzetes tervzet (Direktivne regulacione osnove grada Subotice, készítői B. Dulić és F. De Negri. Dulić: Subotica, 1953) alapján készült.

²⁰ Csipa József építésznek, az 1981–1983-ban elkészült GUP vezető mérnökének közlése. Antun Rudinski: *Subotičke novine*, 1979. 36–37.

4. melléklet

Az előzetes tervekkel lefedett terület a Lazar Nešić tér, a Zentai út (Senčanski put) és a Radić fivérek utca között található, magába foglalja még a Šenoa, Štos, Josip Kozarac, Sonja Marinković, Bogović, Ivan Goran Kovačić, Kumić utcákat és a Puskin teret (saját jelzet Mészáros Piroska feljegyzései alapján a Direktivne regulacione osnove grada Subotice rajzon). A Šenoa és Štos utca, valamint a Lenin tér határolja a Baltazar Dulić tervezte, szabadkaiak által csak Kifliházként emlegetett épületet (1953) (4. melléklet). Hoffmann Kálmán és Franjo De Negri nyertes tervei alapján készültek ezek a többemeletes épületek. Az ötvenes évek végén találkozunk Szabadkán a nyugati áramlatokat követő, már szocialista modernnek is nevezhető építészettel. Dragutin Karlo De Negri²¹ 1957-ben tervezett

²¹ Dragutin (Karlo) De Negri (Szabadka, 1931), építész, városépítő. 1956-ban szerzett oklevelet a belgrádi Építészeti Karon Bogdan Nestorović professzornál, másoddiplomás képzését ugyanezen az egyetemen 1979-ben fejezte be, a lakások és lakhatóság problematikájával foglalkozott. Hosszú évtizedekig a szabadkai Geodéziai és Városrendezési Intézet igazgatója, s Szabadka második főtervének előkészítője, illetve részt vett a harmadik városterv kialakításában is. Rövid tervezői karrierje alatt lefektette a szabadkai mérsékelt modernizmus, a szocmodern alapjait. Munkásságáért 2006-ban Tabaković-díjjal tüntették ki, valamint Októberi díjat is kiérdemelt 1970-ben. Munkái: Szabadegyetem (1959), Pátria Hotel (1963), a társadalmi-politikai szervezetek székházával és a banképülettel (1963–1964) stb.

5. melléklet

lakóépülete (Vladimir Nazor u. 5., 5. melléklet) egy nyertes pályázat alapján épült, ma már átépítése miatt elveszítette úttörő jellegű modernségét, de a mérsékelt modernizmus egyik első szabadkai példája. A városban nem fejlődött ki a szocialista modernizmus olyan mértékben, mint Belgrádban vagy Újvidéken. Ennek egyik okát az építész, De Negri Szabadka második világháborús helyzetében látja, a stagnálásban (MITROVIĆ 2006: 11) és a háború utáni évek átrendeződött prioritásaiban.

URBANIZÁCIÓS FOLYAMATOK

A háború utáni urbanizációs folyamat (az ötvenes években) a rombolás nélküli várostervezés elvét követte. Tanulmányában Dulić is kiemelte annak fontosságát, hogy a város történelmi képének megváltoztatása nélkül kell modernizálni. Kitért arra is, hogy egy fejlődő, hamarosan százezer lakost számláló település városi szövetének korszerűsítése, építészeti értékeinek likvidálása nélkül, lassúbb lesz a fejlődés. A Városrendezési és Közművesítési Titkárságnak (Sekretarijat za urbanizam i komunalne poslove) főmérnöke, Franjo (Ferenc) De Negri által tervezett Tito marsall sugárút ennek a törekvésnek egyik jó példája: az emberléptékű és élhető környezet, a város központi részét és a Sétaerdőt összekötő út.

A sugárút urbanizációs folyamata – más vajdasági nagyvároshoz viszonyítva – kevesebb rombolással jár. A térbeli folyamatokban jelentkező változások, a népesség átrendeződése, a teljes lakásállomány felváltása korszerű épületekkel, azonosítást mutat más városokkal, de eltéréseket is észlelhetünk. A sugárút igazodik a terület földrajzi viszonyaihoz (patak vonala), és nem erőszakkal vág utat a házak között, az utca regulációs vonala követi a patak árterének határait, ezáltal lokális megfogalmazást adva neki. Lokális alatt nemcsak a természeti sajátosságok kihasználása és a valódi cél, a lakásállomány korszerűsítése és a belváros lakossűrűségének növelése értendő, hanem az is, hogy nem a vasútállomás a kiindulópont, hanem egy rekreációs terület, de indulhatna a szabadkai Városháza épületétől is, ekkor a Dimitrije Tucović utca összekötőként funkcionálna. A szocializmus várostervezése nagymértékben arra törekedett, hogy az előző társadalmi, építészeti korszakok, a szocializmust megelőző politikai rendszer alatt épített épületeket és városrészeket eltüntessék, majd a romjaiból valami teljesen újat hozzanak létre. Így a Tito marsall sugárút esetében is erős hatással bír a szocialista szellemiség, mégsem vehetjük ezt kizárólagosnak, hiszen a modern várostervezés fő célja az életminőség javítása, de jelentkezik ebben az esetben a történelmi előzmény is, miszerint a sugárút első terve nem a múlt század ötvenes éveinek elején készült, hanem 1884-től kezdve több városépítési terv tartalmazza (1910, 1928, 1954).

A Tito marsall sugárút tervezésének legfőbb feladata az volt, hogy minél kevesebb épület lebontásával nyissanak új teret a város szövetében. Az eredetileg ott álló földszintes házak nagy része rossz minőségű anyagból készült, döngölt falú épület volt, megfelelő szennyvízelvezetés és alapvető higiéniai feltételek nélkül. A Fűzfás-ér vonalán, valamint kiszélesedő völgyében épül a sugárút, a területet a Lazar cár és a Jugović fivérek utca, valamint a Komor és Jakab (valamikor Októberi forradalom) tér határolja. De Negri elképzelése szerint a két oldalán zöldterülettel szegélyezett út központi része sétálóutcaként szolgál majd, míg a motoros forgalmat átiránytaná a sugárutat és a gyalogutat szegélyező fák, a zöldterület mögé.

A Tito marsall sugárút építését 1958-ban kezdték meg Franjo (Ferenc) De Negri vezetésével, és 1968-ban fejezték be, de már fia, Dragutin Karlo De Negri irányításával.

„Ebben az időszakban építették a Tito marsall sugárutat, amely Szabadka egyik legviharosabb és legsikeresebb urbanisztikai lépése. A városi szövet rehabilitációjáról és rekonstrukciójáról volt szó, ahol az elavult és leromlott földszintes lakásállomány lecserélésével létrejött a funkcionális kapcsolat a városközpont, a sport- és rekreációs központ és a Setaerdő között egy vágyott utcán keresztül a modern urbanizmus szellemében”²² (MITROVIĆ 2005: 16).

²² „U tom periodu odvijala se realizacija Aleje maršala Tita, kao jedna od najburnijih i najuspešnijih urbanističkih poteza u Subotici. U ovom slučaju se radilo o sanaciji i re-

A Sugárúton épült lakások jellemzői azonosak azzal a ki nem mondott elvvel, mely szerint minél több lakást kell építeni, függetlenül az életminőségtől és a megfelelő emberi térszükséglet kielégítésétől – a kétszobás lakások 46,80 m² és 48,20 m² területűek, a hámszobás lakások összterülete 58,20 m². Ezeket a lakásokat csak szükségmegoldásként lehetne elképzelni, a fiatal családok első lakásaként, ahonnan az első gyermek születése után tágasabbra költöznének. Ezzel szemben sok család maradt ezekben a lakásokban, s a gyerekek egy ágyban aludtak, mert nem volt elegendő tér a minőségi élethez.²³

A város lakásépítésre vonatkozó részletes főtervét (Detaljni urbanistički plan za stambenu izgradnju) három példányban Mészáros Piroška építész készítette el, amelynek alapján két toronyház (szoliter) épült a sugárúton úgynevezett csúszó zsálat technológiával (klizajuća oplata), tervezője Ivan Antić²⁴ építész, aki a belgrádi Zvezdaran épült ugyanilyen épületeiért Októberi díjban részesült. A részletes városterv alapján épültek a többemeletes lakóházak a sugárút mellett, a Leković utcától a Vinkovac utcáig. Szabadka Járás Népbizottsága (Narodni odbor sreza Subotice – NOS) Lakásépítési Igazgatósága (Direkcija za stambenu izgradnju NOS, Subotica) munkáját 1957 végén kezdte és 1961-ig működött, majd a Lakásépítési Alap (Fond za stambenu izgradnju) vette át a szerepét. Az igazgatóság által elkülönített javak (lakhatási hozzájárulás – stambeni doprinos) tették lehetővé a tervezett lakásépítést. A sugárút kivitelezésére előirányzott rövid idő (1958–1968) betartása miatt títusterveket alkalmaztak. Az első négyemeletes épületeket Sibin Đorđević²⁵ tervezte (kétszobás, 46–47 m² területű lakások, amelyek a családok első lakásának funkcióját töltötték volna be), a katonatiszteknek és városi tisztviselőknek épített szintén négyemeletes épületek Neven Vlak belgrádi építész munkái, a hétemeletes, úgynevezett Limenka épü-

konstrukciji gradskog tkiva, gde je paralelno sa zamenom zastarelog i trošnog prizemnog stambenog fonda, ostvarena i funkcionalna povezanost gradskog centra sa zelenim i sportskim kompleksom Dudove šume preko željene ulice u duhu modernog urbanizma.”

²³ Dragutin Karlo De Negri közlése.

²⁴ Ivan Antić (1923–2005) építész és akadémikus, a volt Jugoszlávia háború utáni építészetének egyik kiemelkedő alakja. Tanulmányait Belgrádban fejezte be 1945-ben, s 1957-ben kezdett önálló projekteken dolgozni. Később a belgrádi Építészeti Karon asszisztensként, majd professzorként dolgozott. Épülete, a modern művészetek múzeuma (1958), a modern szerb építészet remekműve.

²⁵ Sibin Đorđević (Vikovo, 1926) 1950-ben diplomázott a belgrádi Építészeti Karon, a tanulmányai folytatásaként Franciaországban tartózkodott, ahol Le Corbusier munkásságát tanulmányozta, aminek hatása a munkáin is észrevehető. Épületeinek többsége Újvidéken található, mint a Mezőgazdasági Kar négy pavilonja (1956–1964), állami épületek (1958–1960), (1963–1965), Park Szálloda (1959–1962) stb. A hatvanas évek végén Stuttgartba költözött, ahol számos reprezentatív épületet tervezett.

letek pedig Andre (Endre) De Negri és Jesenski félmontázs épületei.²⁶ A zöldterületek-parkosítás kivitelezése Bruzlai Ilona erdőmérnök, a sétálóút kikövezése Gavro Braun építőmérnök tervei alapján valósult meg²⁷, akik a szabadkai Geodéziai és Várostervezési Intézet munkatársai voltak. Az alapvető funkciókat és igényeket figyelembe véve hamarosan iskola, az út közvetlen közelében piac, egészségügyi intézmény és posta épült, valamint már eleve adott volt a Setaerdő mint rekreációs terület.

Baltazar Dulic tanulmányában rávilágít a háború utáni szabadkai várostervezés szellemiségére: „A javasolt szabályozási terv csak irányelveket tartalmazó terv, és célja, hogy az új szocialista rendezés szellemében a városba rendezettséget és magas urbanisztikai elképzelést hozzon, miközben továbbra is megőrzi pozitív értékeit és alapvető karakterét” (DULIC 1953: 164).²⁸

ÖSSZEGZÉS

Szabadka jelenlegi városképének kialakulásához a város jellegzetes mezővárosi elrendeződése járult hozzá: alacsony népsűrűsége, ami a központi részen koncentráltabb, a szétterülő város peremterületein alacsonyabb; az infrastruktúra (közmvéek, megfelelő úthálózat) hiánya, illetve az utcahálózat terv nélküli kialakulása az engedély nélküli építkezések következtében. Ennek a problémának a megoldásával már a múlt század ötvenes évek szabályozási tervezetei előtt is foglalkoztak. 1884-ben Könyves-Tóth Mihály mérnök szabályozási térképe és Kosta Petrović mérnök 1928. évi utcahálózati térképe is az ésszerű, átlátható és átjárható tervezés példája. Már ekkor megjelennek az utalások arra, hogy a növekvő teherforgalmat a városon kívül kialakítandó körgyűrűre vezessék, amire mindaddig nem volt szükség, míg a teherforgalmat legnagyobb mértékben a vasút bonyolította le, de a motoros forgalom intenzív fejlődésével az egyre sürgetőbbé vált. A körgyűrűnek a terve, ami vasúttal, a később kialakult iparnegyedekkel összeköttetésben van, minden várostervben megjelenik az 1945–1975 közötti időszakban. A másik közös törekvés a sugárutak építése volt, ami a városrendezés szempontjából vált fontossá. Már az előbb említett, háború előtti térképeken is megjelenik a mai Tito marsall sugárút a Fűzfás-ér (Vrbov potok) és a megvalósíthatatlan Novi bulevar a Rogina bara vonalán. Ezek a sugárutak követték a vízfolyások természetes vonalát, a talaj lejtését a város központi részének irányába. A lakosok száma a világháborúk következtében csökkent,

²⁶ ZZUS, IV. könyv.

²⁷ IAS/SzTL, F:138 0650/13266/1958.

²⁸ „Predloženi regulacioni plan jeste samo direktivni plan i ima za cilj da u smislu novog socijalističkog uređenja unese u ovaj grad sredenost i višu urbanističku ideju, a da pri tom sačuva njegove pozitivne vrednosti i osnovni karakter.”

így a múlt század elején még 100 000-es lélekszámú város csak a hatvanas évek folyamán nyerte vissza lakosainak számát, ami növekvő tendenciát mutatott. Az 1944-es bombázásban megrongálódott és lerombolt épületek, a lakóépületek és infrastruktúra gyenge minősége és hiánya, a város fejlődése jelentős mértékben közrejátszott az új lakónegyedek, így a Tito marsall sugárút kialakításában is. Várostervezési szempontból a lakósűrűség növelése, az elavult épületállomány felcserélése korszerű lakóépületekkel, a megfelelő infrastruktúra kialakítása, a közművesítés, az elmocsarasodott, szennyezett Fűzfás-ér problémájának megoldása (higiéniai és egészségügyi szempontok is közrejátszottak), nem utolsósorban egy új városi korzó kialakítása volt az ötvenes évek várostervezőinek (Baltazar Dulić és Ferenc [Franjo] De Negri) elképzelése és feladata, amikor vázolták a Tito marsall sugárút vonalát.

KÖVETKEZTETÉS

A második világháború után kialakult helyzet megoldásaként a legmegfelelőbb lépéseket fogalmazták meg az első rendezési terv (főterv) készítői. Habár mindezeknek a terveknek csak egy része realizálódott, mégis leszögezhetjük, hogy a sikeres kezdeményezés és városrendezés időszaka a múlt század ötvenes éveinek vége és hatvanas éveinek első fele. Nemcsak az égető lakásproblémát oldották meg, de egy olyan szabadkai területet is szanáltak, amelyik már higiéniai szempontból sem felelt meg az alapvető emberi szükségleteknek. A vizenyős terület árterében épített döngölt falú házak, a patakból lassan nyitott csatornává, majd szennyvízcsatornává váló Fűzfás-ér esett a korszerűsítés és fejlesztés áldozatául, de más vajdasági nagyobb várossal ellentétben (Nagybecskerek, Újvidék), ahol a sűrű városi szövetbe vágták a sugárutak vonalát, minden tényleges szükség nélkül, Szabadka esetében ez a rombolás nem következett be. Minden intézkedés, amelyik valamilyen tényleges bontással járt, csak azokra a területekre terjedt ki, amelyeknek rehabilitációja időszerű és sürgető volt, így a lakáskérdés mellett a közlekedési útvonalak modernizációja is lassan megvalósulni látszott.

A várostervezés ezen időszaka az egyik legsikeresebb időszak, amikor a csak lassan, a második világháború után magához térő város elindult az újabb tervszerűség és modernizáció útján.

IRODALOM

Könyvek

DE NEGRI, Karlo dipl. ing. arh., KOPILOVIĆ, Stipan dipl. ecc., DUJMIĆ, Petar dipl. ing., JOVIĆIN, Tomislav dipl. ing. 1975. *Istorijski prikaz razvoja Subotice*. Građevinarstvo u obnovi i izgradnji. Autori: 30 godina rada Društva inženjera i tehničara Subotice, Subotica

GENERALNI URBANISTIČKI PLAN Subotica – Palić 2000 1981. Zavod za urbanizam i geodeziju Subotica, Subotica (készítők: CSIPA József, GELLÉR József, Gavro BRAUN, MAJOR János, Bela DURANCI, dr. Miodrag JANJIĆ, mgr. VUJOŠEVIĆ Veronika, doc. dr. Nenad ĐAJIĆ és doc. dr. Dragomir KOČIĆ. Műszaki rajzoló szakmunkatársak: Rade BAJKIN, Marija EMINIĆ, HORVÁTH Irén, Đorđe MEZERIĆ, Radoslav NEMEDI, SZTOJKÓ István fényképész, Zorka TATIĆ, (TAUŠAN Edit), Đurđica TOMIĆ, gépirónök SÁRKÁNY Edit, SZEDLÁK Rózsika, ŠIMOKOVIĆ Magda

MALDINI, Slobodan 2004. *Arhitektura u Srbiji u XX veku*. Enciklopedija Arhitekture I. Slobodan Maldini, saját kiadás.

MÉSZÁROS Piroška kiadatlan kézírata, cím nélkül

MITROVIĆ, Mihajlo szerk. 1953. *Gradovi i naselja u Srbiji* – Razvoj, urbanistički planovi i izgradnja 1946–1951. Bevezető: Dragoljub MOMČILOVIĆ, Baltazar DULIĆ 1953. *Gradovi i naselja u Srbiji*. Subotica, Beograd

SABO, Žombor 2002. *Stepski grad* (Szabó Zsombor: A szteppei város). Subotica

Folyóiratok

HOVÁNY Lajos 1999–2001/II. *Vízépítési gondok a Palicsi-tó vízgyűjtő területén*. Zenta

MITROVIĆ, Vladimir 2006. Naša arhitektura je bila pozapadno orijentisana. Intervju: arhitekta Karlo De Negri, Tabakovićeve nagrada za arhitekturu 2006. Dragutin Karlo De Negri, Društvo arhitekata Novog Sada, DaNS 51, Novi Sad

Urbanism and Architecture of Subotica in the 1950s
The first Town Plan after World War II and other early buildings

Urbanism and architecture in Subotica completely changed after World War II. The urban fabric was broken, empty sites after the bombing had to be built on, and illegal building weakened the coherent structure of urban fabric. The town did not comply to the newly created needs either, and even before WW II, it had already faced the problems caused by traffic, rising cargo transport and population growth, which were to be solved by the new Town Plan (Direktivni plan). According to the processed data and on grounds of the action plan, in 1951 the Directive Regulative Town Plan for Subotica was developed. The process of urbanization in the 1950s followed the policy of avoiding demolition. A good example of this strategy is Marshall Tito Boulevard, designed by the chief engineer of the Secretariat of Urbanism and Communal Affairs, Franjo (Ferenc) De Negri.

Keywords: Subotica, expansion without plan, urbanization, Town Plan, Marshall Tito Boulevard

Beérkezés időpontja: 2013. 04. 09.

Közlésre elfogadva: 2013. 05. 13.

Balázs Lajos

· Sapientia EMTE, Műszaki és Humán Tudományok Kara, Csíkszereda
 · balazslajos@sapientia.siculorum.ro

HIEDELEM ÉS KULTUSZ

Jézus képe a búzaszemen

Belief and Cult

The Image of Jesus on a Grain of Wheat

Az írás egy székelyföldi, egészen pontosan csíkszentdomokosi keresztény gabonakultusz eredetének elemzésével, értelmezésével próbálkozik. Ez annyiban lokális jelenség, hogy minden egyetemes jelenséget csakis helyi példával lehet bizonyítani. Mi a titka a búzával szemben tanúsított gondosságnak a Kárpát-medencei magyarság körében, miért kíséri megkülönböztetett figyelem nemcsak a búzát mint kultúrnövényt, hanem az egyetlen búzaszemet is? Hogyan és miért ötvöződik a népi vallásos hit a paraszti lét pragmatizmusával? Felfedezhető-e eme ártatlannak tűnő hiedelemben az egyetemes paraszti életfilozófia egyik rendezői elve, mely szerint az élet minden helyzetében létre kell hozni a földi béke és kozmikus béke harmóniáját?

Többek között ezekre a kérdésekre nyújt kimerítő választ a tanulmány, s kultúránk sokszínűségére és folytonosságára is példa lehet.

Kulcsszavak: búzaszem, szemmel való látás, hittel való látás, predeterminált látás

A véletlen műve volt, hogy a cím által jelzett hiedelemmel találkozhattam.

1989 őszén a délutáni vonattal Gyergyószentmiklósról Csíkszeredába tartottam. A velem szemben levő ülésen egy csíkszentdomokosi asszony ült. Szokásom szerint a faluról faggatóztam, közben szemléltük a tájat, melyet jórészt az aratatlan, már megfeketedett, üszkösödött, döltes, a zöld aljnövényzet által felvett búzatáblák uraltak. Aztán mintha nem is hallotta volna kérdéseimet, fejével diszkrét nemtetszését jelezve felsóhajtott: „Istenem! Istenem! Vége lett a búza becsűjének is! Ki törődik má a Jézus képivel?! Nálunk is a gépek ott eszevissza mocskolták, elcsorgott s minden.”

Mindent értettem, kivéve a „Jézus képít”.

Ezért lett Fazakas Domokosné Bíró Anna, a nyolcvankét éves parasztaszszony első adatközlőm, akinek otthonában elkezdtem a horizontális és vertikális vizsgálódást, és sorban felkerestem másokat is, akik így vallottak a számomra ismeretlen jelenségről:

„Olyan hét-nyolc éves lehettem, amikor Karda mámá odajött nálunk, s ott a gabona, nemtom, hogy odakerült az asztalra, s odajő, s azt mondja: »Na figyeljtek ide, nézzétek meg jól a végit – így mutatta nekünk –, egynek sincs olyan, mint a búzának a végén.« S mi mondtuk, hogy az mi mámá? »Nézd meg – mondta –, ez az Úrjézus képe. Azért ilyen tompa az egyik vége, met ott van az Úrjézus képe. A búzán! A бүтүс végén, met a másik vége hegyesebb.«

Met a tényleg úgy nézett ki, mintha valami kép lett volna, mintha valami élő kép lett volna, ott a végibe a búzának” (FDBA).

„Édesapámék, mikor aratták a búzát, mutatták rajta az Úrjézus képit. Azon a felin látszik, amellyikkel benne ül a kalászbá. Az első бүтүјін” (KÁKR).

Nagy Lajosnétól csupán annyit kérdeztem: kinek a képe látszik a búzaszemen? Gondolkodás nélkül rávágta: „Az Úrjézusnak! Ő vette elsőnek a búzát, s ahhoz is hasonlította a gazdálkodó embert, s az egész életit. Ha el nem pusztul (ti. a búza s a gazdaember), termést hoz” (NLFR).

Kedves Áronné Kovács Zsuzsanna pedig így reagált: „Várjon, hozok a padlásról egy kannával. Tessék megnézni! – és a saját szeme elé tartott egy búzaszemet. Teljesen az Úrjézusnak az arca van rajta. Szépen bé van kerítve. Mintha bé volna ráházva.” Aztán a szemem elé tartotta, és még nagyobb nyomatékka mondta: „Tessék megnézni! Az egyik felén rajta van az Úrjézus arca. A fokosabb, a бүтүсеbb felén. A legkisebb szemén is látszik! Mutassa meg mindenkinek, hogy győződjön meg róla. Nem mese, hanem való igaz. Azt lássa: az Úrjézusnak a megkoszorúzott fejít s az arcát. A töviskorona is látszik rajta” (KÁFZS).

Sietek megjegyezni, hogy a jelenség nem csak csíkszentdomokosi. Bosnyák Sándor hasonló hiedelemlről közöl gyűjtést Istensegítsből, Andrásfalváról, Józseffalváról, Bogdánfalváról, Lészpedről, Gyimesből. Keszeg Vilmos rendelkezésemre bocsátott gyűjtéséből tudom, hogy a hiedelem Kolozs és Maros megye néhány falujában is ismert (Detrehemtelep, Mezőbodon, Andrásstelep). Boldizsár Ágoston magyartanár szóbeli közlése szerint szülőfalujában, Jobbágytelkén is ismert hiedelem.

Hoppál–Jankovics–Nagy–Szemadám Jelképtárában meg ez olvasható: „A búzát a mi népünk is életnek nevezi, s úgy tudja, hogy Jézus Krisztus arcma látható minden egyes búzaszemen” (HOPPÁL–JANKOVICS–NAGY–SZEMADÁM 1990).

Viszont nem tesznek említést erről a hiedelemlről az utóbbi években jelent magyar néprajzi szintézisek. Így nem tudhatjuk bizonyosan, legalábbis a rendelkezésre álló adatok szerint, hogy a Jézus képe a búzaszemen hiedelem mennyire elterjedt a magyarlakta területen. Bárhogy is lenne, következtetéseinket a búzakultusz eme megnyilvánulásáról inkább csak a szentdomokosi variáns alapján fogalmazhatjuk meg.

Fontosnak tartjuk tudni azt is, hogy kizárólagosan magyar folklórjelenséggel állunk-e szemben? Ujváry Zoltán figyelmeztetett, hogy a „magyar népszokásokat, hiedelmeket a közép- és kelet-európai néphagyomány összefüggésében kell vizsgálni. A magyar anyagot mélységében csak a környező népek szokásainak, hiedelmeinek kapcsolatában magyarázhatjuk” (UJVÁRY 1969: 20). Ennek a lehetőségét és igényét még inkább hangsúlyozza Manga János épp az aratószokásokról írt tanulmányában, mondván, hogy „a volt Osztrák–Magyar Monarchiában élő népek állandó belső migrációja egészen a múlt század elejéig tartott, ami a különböző népi kultúrák keveredésével és konzerválásával járt együtt” (MANGA 1977: 242). Manga szlovák adatokat említ, de a paletta sokkal gazdagabb lehet(ne), mivelhogy az etnikai is az.

Ezért tartjuk igen érdekesnek Blaga Lucian, a nagy erdélyi román filozófus és költő jelzését: „Némely tartományban, parasztjaink hite szerint, ha közelebről vizsgálod a búzaszemet, bele van nyomva (préselve) Krisztus arca” (BLAGA 1985: 251). A búzát ezért Blaga grâu cristoforicnak nevezi, ami ha a szó görög jelentését nézzük, „Krisztus-hordozó búzát” jelent. Egy alkalommal, amikor a Pécsen szervezett Népi vallásosság a Kárpát-medencében tudományos konferencián beszéltem erről a hiedelemről, a hallgatóságból egy Ausztriába letelepedett erdélyi sváb azzal keresett meg, hogy a svábok körében is ismert volt ez a hiedelem, csak azt nem gondolta, hogy „ilyen semmiségből is lehet tudományos előadást írni”.

Az átadás – átvétel idő – tér – etnikumközi vonatkozásaival nyilván itt nem foglalkozhatunk, még kevésbé, ha Ujváry professzor szemléletére gondolok, miszerint talán nem is kell föltétlenül átvételről beszélni minden hasonló párhuzamosság, azonosság esetében (UJVÁRY 1969: 201). Propp is azon a véleményen van, hogy a hasonlóság és azonosság törvényszerűségeit kell megkeresni, hogy megfelelő következtetést vonhassunk le (PROPP; idézi UJVÁRY i. h.).

Mi meg azon a véleményen vagyunk, hogy ehhez a munkához csak úgy lehet eljutni, ha egy hiedelem, jelen esetben Jézus képe a búzaszemen hiedelem, egy etnikumra, azon belül is térségekre lebontott törvényszerűségeit keressük meg, hogy eljuthassunk mindahhoz, ami az általánosan tipikusnak, sajátosnak minősíthető.

Éppen ezért a fenti hiedelem értelmezését legalább két irányból próbáljuk megközelíteni azzal a megjegyzéssel, hogy ezek a vonalak össze is fonódnak. Az egyik a paraszti pragmatizmus, mely tapasztalataink szerint minden területen és vonatkozásban rendezői elv, még a hitvilágban is, a másik pedig a hit szempontja.

Az oktan belemagyarázást kerülendő, inkább adatközlőimet idézem: „Azt mondta még Karda mómá, a búzát nem szabad elhagyni. Éppen úgy kell féteni, mint a kenyeret. Az Úrjézus adja a termést, s azért van a képe rajta, s ebből lesz

a kenyerünk... Ezt meg kell becsülni, azt nem szabad letapodni, széjjel hánni nem szabad” (FDBA).

„Az Úrjézus az ember táplálására adta a búzát, nem az állatoknak! Az állatok közül csak a madarak ehetnek belőle, met azokra es gondja van a Jóistennek. Még szerencse, hogy könyörületes az Úrjézus, hogy ad most is kenyeret, amilyen kárhozatban vagyunk. A gyermekekre van tekintettel... Van olyan, aki nem becsülte meg a vant, amit a Jóisten adott, s az ehezett... Az én emberem, mikor kaszával vágta a gabonát, megszólított: »Én minden szálat levágok, s ti pedig nyúljatok utána! Gyűjtsétek essze, met minden szál élet!« Amikor a huszonhat kévét eszehordtuk, me annyi vót egy kalongya, akkor a kezünkkel azt a tollót (ti. tarló) mind meggereblyéltük, eszehajtottuk a fejeket s belészúrtuk a kalongyába, hogy az jöjjön haza a csűrbe. Amikor csépeltünk, azt úgy becsültük (ti. a búzát), az aszalólepedőt terítettük mindenhová, ahol hullott” (NLFR).

„Körülbelül három-négy éves lehettem, amikor má kivittek aratni, s mondták, szedjed a fejet, met a rozson es látszik Jézus arca, met ebből neked vakarut s kalácsot sütünk!” (KÁKZS) Fontos felfigyelni itt arra, hogy a gyermeknevelés egyik célkitűzése a gabona iránti tisztelet és megbecsülés kialakítása volt. Bár tételes parasztdidaktika nincs, de a nevelési rendszer egyik „alfejezetében” fellelhető volt a búza megbecsülésére irányuló intelem és biztatás, a jutalom és büntetés.

„Avval biztattak, hogy jobban szedjük, methát Jézusnak az arca rajta van. Hogy jobb akarattal s szeretettel szedjük azt a búzafejet s rozsfeket. Ez volt a titka a szedésnek, s a másik az, hogy nem szabad elkárolódjék. Mikor úgy látták, hogy elfelejtettük az intést, örökké mondták s emlegették: Tudod-e, hogy az Úrjézus arca rajta van?! S én úgy megtanultam ebből, hogy a fejeket most es esszeszedem, pedig má öreg vagyok, de sajnálom otthagyni” (KÁFZS).

„Mű mind a tizennégy gyermekünköt megtanítottuk, hogy kell bánni a búzával s kenyérrel. Ha a gyermek pazarolt, megvertük. Azt sem engedték meg, hogy belémenjen, hogy legyúrja azt a búzát” (NLFR).

„Kölykek vótunk, s reánk vertek, ha gazoltuk a kenyeret. Arra es vigyáztunk, hogy ne menjen kárba egy búzafej se. Mondták, hogy rajta van Jézus, s avval biztattak, hogy az esszeszedett kalászból lesz a vakaru (cipó a gyermekeknek). Azt es mondták, mikor arattunk, hogy Jézus sír, ha otthagyd a kalászt” (KÁKR). „Amelyik gyermek elhagyta a kalászt, megcsapdosták. Azt mondták neki: szedjed, az antikrisztusodat kid vagy! Jézus sír, ha elthagyd a gabonát!” (KÁFZS)

Ha figyelembe vesszük azt, hogy a gondatlan bánásmód nemcsak a mindennapi táplálkozási készletet, de a vegetációs folyamat biztosítását is veszélyeztetete, továbbá azt, hogy Csíkszentdomokos környékén a termőföld kevés és silány, a klíma gabonatermesztésnek s főleg a búzatermesztésnek nem épp kedvező, ezért a terméshozamok nagyon alacsonyak, mindjárt megértjük, miért van szük-

ség itt a búza általános, ősi kultuszának felfokozott, talán szublimált változatára. Megértjük, hogy míg más vidékeken a búzakultusz, a szent gabona termését biztosító rítusok nagyjából a vegetációs időre esnek, addig itt tovább tart, a betakarítás után is, és megértjük azt is, miért látják Jézus arcát a rozsszemen is.

Egyrészt tehát a „kevés becsüesebb” paraszti gyakorlat elvével, másrészt pedig a búza szent tartalmával állunk szembe, amit tisztelni illet, de valahol annak felismerésével is, hogy eme tiszteletre építeni lehet, meg lehet teremteni a búza anyagi megbecsülésének, mint gyakorlati haszonnak a vallásos, lelki motivációját, úgyszintén ezen az alapon determinálni lehet a munkavégzés minőségét. Blaga Lucian tesz *A kultúra trilógiája* című művében a „bibliai kultúra átvételével” kapcsolatosan egy érdekes, nekem úgy tűnik, ide vágó megjegyzést: míg a románoknál „a bibliai kultúra” a gyakorlati érzékre gyakorolt, már-már a szakadásig elmenő megtermékenyítő hatást, addig a germán népek esetében a fegyelmező funkciója érvényesült (BLAGA 1985: 259). Az általam felgyűjtött narratív szövegek alapján én úgy gondolom, hogy a tárgyalt hiedelem Csíkszentdomokoson a „bibliai kultúra” mind a két funkciójának érvényesülését tükrözi: egyszerre fegyelmező (diszciplináló) és pragmatikus.

Már jeleztem a két szempont egybefonódását, egyiknek a másikba való áthajlását, most pedig illusztrálni próbáljuk következtetésünket. A vallomásokból egyértelműen és visszatérő motívumként kicseng a hitbeli érték romlásának és az anyagiak meg nem becsülésének párhuzama, illetve a kétféle értékrend ok és okozati összefüggése.

„Amikor Karda mómá megmutatta, attól fogva én má aformát láttam. S hát aztán mű má meghittük. Aztán má féltünk, me a Jézus képe rajta vót, s becsüljük meg!” (KÁKR)

„Amikor a markot felhajtottuk, s belétettük a kötelbe, s mentünk vissza a sor elejibe, akkor a fejet mind összeszedtük a földről, s tettük belé a kévébe, met az mind Isten áldása volt. Így becsültük a gabonát. A gazdálkodói munka igen sok munkát követel, s hitet. Ezért mondták az öreg szülők, s utánuk mi is, hogy Jézus képe rajta van a búzaszemen” (NLFR). „Amikor magángazdák vótunk, akkor hittük, hogy a búza Istennek a teste, s azt mindenekfelett tiszteltük. Amikor az Úrjézus a kenyeret megtörte, ő akarta, hogy az arca rajta maradjon. Met ő adta a népnek, hogy egyék. A saját képmásával együtt. A testit adta, s az arcát es adta rajta. Hát ezért kell vigyázzunk minden szemre” (KÁFZS).

„Most ez senkinek sem jut eszibe. Hogy lesz-e áldás, nem-e. Ami leszen szárába, annak egy részit a traktor legyúrja; annyi elvesz, hogy annyit nem kell belévetni. Így elgondolom sokszor, tanár úr, hogy tudnak ekkora kenyeret es juttatni mindenkinek!? Amikor annyi pazarlás menyen abból a termésből! Egy része ott marad a földön, más részit ellopják a traktoristák, megint más részit ellopják a kollektivisták, met nem fizetnek nekik” (NLFR).

Mint korábban megfogalmaztuk, a kétféle szemlélet különböző nézőpontból indul – hitbéli és gyakorlati –, és egy pontban találkoznak: a felfokozott búzatiszteletben. Ebben a találkozási pontban azonban szintén a pragmatizmus dominál. Nagy Lajosné így fogalmaz: „Hit nélkül nem tudunk élni. De azért kell ezt így hinni (ti., hogy Jézus képe a búzaszemen), hogy becsüljük meg a kenyeret s a kenyérnek valót.”

A tárgyalt hiedelem másik érdekes vetülete a „Ki hogyan látja a Jézus képét” kérdés körül alakult ki.

Ahogy a hiedelem megközelítését két irányból véltük lehetségesnek, ugyanígy az előző kérdés is magában hordja a kettős látás esélyét: a tárgyi látást és az ún. „hitünkkel megfoghatjuk”, tehát az elvonatkoztatott, vagy még inkább a predeterminált látást. Ez alkalommal is a két nézőpontból induló sugár a búzaszemen találkozik.

„Nekem ezt 1939-ben mondta édesanyám. Ahogy megmutatta, láttam.”

Valóban látta és hitte? – kérdezem Kristály Árpádné Kristály Rozáliát. Indulatosan felugrott a székből, kiment, majd visszatért egy búzakalással. Kipattantott két szemet, és felém mutatta: „Így tanultuk, de ez így igaz. Látom, s hiszem es.”

Kedves Áronné Ferencz Zsuzsánnával így folyt le a beszélgetésem: „Ha eccer rajta van az Úrjézus arca, akkor nem mondhattuk, hogy nem igaz! Ezt az arcot tessék megnézni!

Szemem elé tartott egy szemet. Természetesen, nekem is látni kellett, és mondtam, na ezt elteszem. Mire ő:

Tegyen többet el! Mutassa meg többnek is!

Mondom, hogy ezen nagyon jól látszik.

Látszik az mindegyiken, vágott a szavamba. Minden kicsi szemem látszik. Kicsin, nagyon.

De ezt elhiszi-e mindenki? – kérdeztem kételkedve.

Hát ha hiszi, ha nem hiszi, ott a búzaszemen, nézze meg, s meggyőződik. Bizonyítja a búzaszem!”

És most következzen Nagy Lajosné véleménye, „látása”, mely korábbi, a hiedelem gyakorlatiasságára vonatkozó hipotézisünket, úgy véljük, újólág megerősíti, illetve árnyaltabbá teszi azáltal, hogy megvilágítja: szubjektív látásról, ahogyan neveztük, predeterminált látásról van szó.

„Édesanyámtól úgy hallottuk, hogy az Úrjézus képe van minden szem búzán. Ebbe kell így hinnünk. Ő nem tudta megmutatni. Ezt így higgyük. Ezt senki se látja rajta, a Jézus képit, de higgyük, hogy rajta van. Ezt hinnünk kell! Ez a hit dolga. Áldás csak akkor van, ha a munkánkat hittel csináljuk. A Jézus képe nem látszik, csak higgyük. Csak a hit szemével lássuk. Avval lássuk. Azt kérjük a Jóistentől, adjon nekünk erős hitet, me akkor tudunk élni.”

Kétségtelen, a búzakultusz és eme hiedelem más vonatkozásaira is ki lehetne térni, mind történelmi, tehát az idő, mind földrajzi, tehát tér, talán etnikai összefüggésben is. Megfogalmazhatnánk, például, egy olyan kérdést, hogy összefüggés van-e a búzaszemen látott krisztusi arc és a keresztény ikonográfia, keresztény propagandanyomtatványok (szentképek) képszerkesztése között, melyek Jézust hullámmzó, erőt sugárzó búzatáblában is ábrázolják? Tovább menvén ezen a szálon, gondolhatunk-e a búza mágikus ereje ősi mítoszának reinkarnációjára, ha összehasonlítjuk az előbbi Jézus-ábrázolást néhány diktátor (Lenin, Sztálin, Mao Ce-tung, Kim Ir Szen, Hitler, Todor Zsivkov, Rákosi Mátyás, N. Ceaușescu stb.) ambíciójával, akik előszeretettel fényképeztették, filmeztették, festették magukat erőteljes, dús kalászos végtelen búzatengerben?

Vázlatos előadásomat, melyet a szerény, ám mégis szellemiséggel telített búzaszem mondatott velem, azzal a gondolattal zárom, hogy a paraszti világszemléletben a transzcendens gondolat, vallásos érzület és a konkrét emberi lét között organikus és interaktív kapcsolat létezik, és azzal, hogy egy búzaszem is képes filozófiai jelentést hordozni, összekötni az elvont makrovilágot a tapintható, érzékelhető földi léttel, a racionálissal az irracionálissal. Eme mechanizmusnak köszönhetően a paraszti gondolkodásban, eszmerendszerben a jelentéktelen (olykor profán) dolgok, tárgyak szakrális szimbólumokká magasztosulnak.

A Csíkszentdomokoson fellelt hiedelem tanulság lehet arra is, hogy a búzakalászról összegyűjtött tudás zsákja sincs még annyira tele, hogy ne férne el benne egy akárhonnán ezután is begyűjtött, talált Krisztus-arcos búzaszem.

ADATKÖZLŐK

FDBA: Fazakas Domokosné Bíró Anna, 82 éves, 1989. KÁFZS: Kedves Áronné Ferencz Zsuzsanna, 69 éves, 1993. KÁKR: Kristály Árpádné Kristály Rozália, 57 éves, 1987. NLFR: Nagy Lajosné Ferenc Rozália, 84 éves, 1993.

IRODALOM

BLAGA, Lucian 1985. *Trilogia culturii* (A kultúra trilógiája). Opere 9. București
 BOSNYÁK Sándor 1977. A bukovinai magyarok hitvilága I. = Hoppál Mihály (szerk.): *Folklór Archívum* 6. 46–47.
 BOSNYÁK Sándor 1980. A moldvai magyarok hitvilága = Hoppál Mihály (szerk.): *Folklór Archívum* 12. 37.1.
 BOSNYÁK Sándor 1982. A gyimesbükki magyarok hitvilága = Hoppál Mihály (szerk.): *Folklór Archívum* 14. 6K–157. Budapest
 HOPPÁL Mihály–JANKOVICS Marcell–NAGY András–SZEMADÁM György szerk. 1990. *Jelképtár*. Budapest
 MANGA János–UJVÁRY Zoltán 1969. *Az agrárkultusz kutatása a magyar és európai folklórban*. Debrecen

MANGA János–UJVÁRY Zoltán 1977. Aratószokások, aratóénekek = *Népi kultúra – népi irodalom*. 247–276.

Belief and Cult

The Image of Jesus on a Grain of Wheat

The paper attempts to interpret and analyze the origins of a Transylvanian Christian grain cult. This is as much of a local phenomenon as is every universal phenomenon provable with a local example. What kind of a secret lies behind the thoughtfulness towards wheat shown by the Hungarians in the Carpathian Basin? Why is there a distinct attention paid to wheat not only as a crop plant but also as a single grain? How and why does the religious folk belief melt together with the pragmatism of peasant existence? In this seemingly innocent belief, can we distinguish one of the directive principles of life according to which in every situation one has to create the harmony of earthly peace and cosmic order?

These questions are among the ones that the author elaborates on, exemplifying our multifaceted and incessant culture.

Keywords: grain of wheat, ocular sight, sight by religion, predetermined sight

Beérkezés időpontja: 2013. 05. 02.

Közlésre elfogadva: 2013. 06. 07.

Rajslí Ilona

· Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
· rajslí@stcable.net

ESKÜSZÖVEGEK KÓRÓGYRÓL

Oaths from Kórógy

Az 1990-es évek elején Kórógyról elhurcolt ötkötetnyi 19. századi szuperintendensi jegyzőkönyv kéziratos anyagában értékes esküszöveg-mintákat találunk a presbiterok, az asszesszorok, az iskolafelügyelők, az eklézsia gondnokának, valamint a bábáknak a felesketésére. E formulaszerű egyházi jogi szövegek a tájegység sajátos nyelvi emlékeinek számitanak, archaikus vonásaik révén nyelvjárás-történeti jelentőséggel is bírnak, ugyanakkor autentikus művelődéstörténeti dokumentumok; a bábák esküszövege pedig fontos néprajzi vonatkozású adatokat tartalmaz. Éppen ezért az esküszövegek szövegelemzése komplex megközelítést igényel.

Kulcsszavak: református esküszövegek, Szlavónia, nyelvemlék, szövegelemzés, művelődéstörténet

BEVEZETÉS

A könyvek sorsát említő szólás, a *habent sua fata libelli* az 1990-es évek elején Kórógyról elrabolt presbiteri jegyzőkönyvek esetében nem csupán közhelyszerű szentencia. A térségben dúló háború ennek az Árpád-kori falunak az életét is felforgatta, a református egyház folytonosságát ellehetetlenítette, a lakosokat évekre magyarországi menekülttáborokba kényszerítette, közülük csak kevesen maradtak szülőhelyükön. A kórógyi református egyház pedánsan vezetett dokumentumai (presbiteri jegyzőkönyvei) közül öt kötet Újvidéken bukkant fel, s a lelkiismeretes és gyors intézkedésnek köszönhetően kapott helyet a Matica srpska levéltárában.¹

A kórógyi jegyzőkönyvek nagy formátumúak, méretük 29,6×42 cm. Állapotuk eltérő jellegű: amennyiben megmaradt a fedél, ez igen kopott karton, a cím egyiken sem olvasható teljességében. A gerinc és a sarkok valamikor igényesen be voltak kötve, bőrbevonatúak lehettek. A kartont átfúrták és ebbe madzagot húztak, ez tartotta össze a lapokat. A vastag papíroldalak – feltehetően a hábo-

¹ Levéltári jelzetük: PPIV2508 (1842–1869), PPIV2509 (1845-től), PPIV2510 (1825–1844), PPIV2511 (1818-tól), PPIV2512 (1865-től). Idézéskor a jelzet utolsó két számát és az oldalszámot adjuk meg.

rús körülmények okozta kallódás következtében – több helyen átáztak, az írás emiatt összefolyt és kivehetetlenné vált, lapozáskor az oldalak közül homok és mésztörmelék hullik ki.

A SZÖVEGEK PROVENIENCIÁJA, A TERÜLETI BESOROLÁS PROBLEMATIKÁJA

A vizsgált jegyzőkönyvekben szereplő falvak, az itt felölelt vidék nem sorolható be egyértelműen egyetlen később kialakult földrajzi térség kereteibe sem; a történelem során alakultak, változtak a vármegyék, járások határai. Így Kórógy a különböző korok területrendezésében tartozott Valkó, majd Szerém megyéhez is, később viszont szlavóniai faluként tartják számon. Fényes Elek, a kor és a táj kitűnő ismerője több művében tiltakozik a szlavóniai besorolás ellen, ám a kérdéses terület státusa ekkorra már rendeződhetett, mert a szuperintendensi jegyzőkönyvek több példányának bevezetőjében szerepel a „Szlavónország” lokalizálás; tehát ez elfogadott, megszokott lehetett már ekkor a közigazgatásban, adminisztrációban. Pl.: „A’ Helv. Vallástételt követő Alsó Baranyai és Bácsi Egyház Vidéki Tanács 1836-dik évi Protocolluma.” Alatta így indul a szöveg: „Tekintetes Verötte Vármegyében Kebelezett Magyar Rétfaluban...” (10 – 98.) Fényes Elek szerint: „Posega, Szerem, Veröcze vármegyékre, ’s Pétervárad, Brodi Gradiskai végekre ’a hibás Szlavonia nevezet, csak a’ mult század közepe táján kezdték ráragasztani, némelly azon környékekben kormányzó idegen hadi tiszt, ’s ezekután több tudatlan geográfusok, és földabrosz-írók” (FÉNYES 1839: 4). Amennyiben a felekezeti hovatartozás szempontjait helyezzük előtérbe, egyértelművé válik (a korabeli helyesírással) Szent László, Belle, Kopáts, Karancs, Haraszi, Laskó, Csúza, Veress Mort (Veressmart), Sepse, Darótz, Herczeg Szőlős, Kő, Piross, Csersény, Soóvé, Torsa (Torzsa), Szivatz, Ómorovitz, Új Verbach, Új Vidék, Zombor, Pácsér vallási életének összetartozása. Kórógy van a központi helyzetben, hiszen itt készülnek a jegyzőkönyvek, innen indulnak a körlevelek, a szövegekből kirajzolódó élettér képe nemcsak erre a mikrovilágra érvényes, szinte minden református falu életére leképezhető.

AZ ESKÜSZÖVEG MINT SZÖVEGTÍPUS

Az esküszövegek tipológiai meghatározását, besorolását nyelven kívüli, pragmatikus tényezők segítik leginkább (EÖRY 1995: 128). Így megállapítható, hogy e szövegek formulaszerűek, az egyházi jogi eljárások számára állították össze. Keletkezésük idejét nehéz meghatározni, mert az eskü mint aktus feltehetően már a legkorábbi időkből kimutatható. Az esküszövegek kezdő és

záróformulái² az évszázadok során alig változtak. A 18–19. századi szövegek a következő formulával indulnak: *Én N. N. esküszöm az élő Istenre...*, amit a mai szertartás némileg átformált: *Én....., esküszöm a Szentháromság Istenre...* Egy 1795-ből származó (érkeserűi) református bábaeskü szövegében ugyanezeket a kötött szórendű mondatokat találjuk, akárcsak a mai presbiteri esküszövegekben, azzal, hogy a mai szövegek megrövidültek, az eskütevő feladatkörei nincsenek explicite a szövegben. Ilyen például a mai presbiteri esküszöveg: „*Én....., / esküszöm a Szentháromság Istenre / Hogy a tisztemmel járó köteleességeket és feladatokat, / szolgálatomat Isten dicsőségére / egyházunk épülésére / és népünk javára / a Magyarországi Református Egyház rendjében / úgy igyekszem teljesíteni, / hogy az egyház hasznát mindenkor / a magam hasznának elébe helyezem. / Isten engem úgy segéljen! / Ámen* (<http://www.parokia.hu/lap/daranyi-reformatus-egyhazkozseg/cikk/mutat/apresbiterivalasztas-lepesei-torvenyeink-szerint/>).

Érdeemes megjegyezni, hogy az esztergomi főegyházmegyei könyvtár kéziratgyűjteménye olyan 16. századi tanácsosi és bírói esküszövegeket tartalmaz, amelyek még egészen más szerkezetűek, ún. önmegátkozással kezdődnek, ami az eskü súlyát hivatott növelni. Ezután azoknak a büntetteknek a felsorolása következik, amelyeknek elkövetőit az esküvőnek meg kell neveznie, s csak ezután tér ki az esküszöveg a kötelezettségekre, valamint jön a befejezés. Így kezdőformulája is más: *Isten theged wgy segellyen, zwz Maria...* a zárófordulat pedig: *Isten teged vgy segéchen, es ez szent kereszt.* Gazdag István *Debreceni esküszövegek* címmel adott közre 48 olyan szöveget 1838-ból, amelyek a város életében szerepet játszó, főleg a közigazgatási hivatalnokokra vonatkoztak. E szövegek kapcsán a továbbhagyományozódás jelenségét maga a közreadó is hangsúlyozza: „Az egykori címből is világosan kiderül, hogy ezek az esküszövegek a XVIII. század elejétől éltek, hiszen 1838-ban »újjonnan leírtak«” (GAZDAG 1985: 175).

A református egyház joggyakorlatában fellelhető korábbi szövegekben sem fordultak elő olyan – önmegátkozásra utaló – mondatok, amelyekről már az I. Lajos korabeli jogélet hiteles szövegei tanúskodnak. Ezt a korai, érkeserűi (Bihar megye) bábaeskü³ szövege is alátámasztja. Kovács Ferenc hangsúlyozza: „Az eskü – már a legkorábbi időkben is – az igazságtevésben, majd a szervezett bíráskodásban és egyéb fontos dolgokban a természetfeletti erők segítségét – hamis eskü vagy esküszegés esetén ezeknek az erőknek a vélt büntetését – igénybe

² Ezeket Balázs János ünnepélyes szövegrésznek, protocollumnak nevezi (BALÁZS 1985: 275).

³ A bábaeskü szövegének lelőhelye:

<http://erkeseru.blogspot.com/2009/04/baba-eskuszo-1795.html>

vevő formális bizonyítási elem” (KOVÁCS 1961: 285). Artturi Kannisto finn néprajzkutató és nyelvész a manysik között járva megállapította, hogy az eskütétel igen régi szokása a finnugorságnak, ilyen a tűz-eskü a voguloknál és az osztjokoknál, a különféle állat-eskü, mint amilyen a medve-eskü a voguloknál, amit Munkácsi Bernát terepi kutatásai is alátámasztottak. A rokon népek mitológiájában, a honfoglalás előtti korról szóló mondákban egyaránt fellelhető esküformák egyes elemei, motívumai áthagyományozódtak a honfoglalás utáni kor magyar jogszokásába is. Az ún. föld-eskü – melynek lényege az Árpád-korban az elemek kultikus tisztelésén alapul – nyomokban fellelhető még a későbbi időszakban is. Idővel az eskütétel „etnikus” elemei a kor követelményeinek megfelelően átalakultak, a 11–16. századi eskükben együtt éltek a pogány kultikus elemek a szövegkezdő és -záró monoteista, keresztény és zsidó elemekkel, s a pogány kori átkok teljesen eltűntek, s a szövegkezdő és -záró istentanúszkodásra korlátozódó elemmé zsugorodtak (vö. BÓNIS–KOVÁCS 1961: 292–293).

A KÓRÓGYI ESKÜSZÖVEGEKRŐL

A szövegek feldolgozásakor a tartalmi és történeti szempontok mellett a nyelvi-nyelvjárási jelenségekre is figyeltünk, hiszen számos archaizmus és tájnyelvi elemek találhatók bennük. Ezért a jegyzőkönyvek kéziratos szövegeit betűhív átiratban közöljük, törekedve az interpunkció, a tagolás vizuális elemeinek átadására; így ez az átirás részben be tudja mutatni az eredeti kézírás korabeli sajátosságait (vö. RAJSLI 2001: 49–54). Néprajzi és művelődéstörténeti sokoldalúsága révén szövegvizsgálatkor a legnagyobb figyelmet az 1818-tól vezetett jegyzőkönyv anyagában található bábaeskü kapta.

„A Bábák Esküvése formája⁴

Én N. N. esküszöm az Élő Igaz Istenre, hogy a’ Bábai Hivatalombann a’ mellyre választattam, jó Lelekiesmérettel, hűséggel és szorgalmatossággal eljárók, nevezetesen hogy a’ Szülő Asszonyokhoz hivatvatvánn minden sérénységgel, személy válogatás nélkül, más dolgaimat félre tévénn sietek, ’s elmégyek, azokat a szülés fájdalmai és veszedelmei között, tellyes erőmmel és tudományommal segitem, a’ született gyermekkel semmiféle babonaságot nem tselekszem; ha beteg vólna azonnal a’ Sz. Kereszttség végett az Egyházi Tanítóhoz viszem, vagy vitetem, soha sem a’ nehézkeseknek semminémű ollyas italt, füvet vagy akármit, a’ mi idétlen szülést, sem a’ gyermeknek ollyat, a’ mi

⁴ Figyelemre méltó, hogy itt a címben már a *bába* szóra rövidül a megnevezés, míg a korábbi, érkeserűi református bábaeskü címe: *Öreg asszony, vagy bába esketésének formája*. Ez utóbbi címben még kitapintható a szláv jövevényszó jelentésfejlődése, miszerint a *bába* az ’öregasszony’ értelmű szóból természetesen alakult ki, mivel éppen a tapasztalt öregasszonyok munkája volt nélkülözhetetlen a szülések körül.

minémű olyas itale füve vagy akármis, a mi ideilem stáulere,
 sem a gyermekek olyat, a mi neki kár, vagy halál okozhatna
 nem adok; sőt ha fővényletlenül seholbe esett. Keménytelenül tui,
 nek a stellyeghem. (Városbani), amijal inkább ha arakol vala,
 mi olyas gonosz beledesre ösztönöztetnem, arolat a Kendes Piro,
 vala bemondani el nem mulatom. A omis en omis ekebe bete,
 lyeriteni igyeksem, sőt a memjire ar erőltetve engem beteljes
 ritem: llyeg segejjen engemet ar en jötenem.

Conduite Vista.
 Tractus

Uti	Prakt.	Előzetes	Állatfaj	Állatfaj	Állatfaj
K.S.	K.S.	Jambor	dehri	Deák	Barilla
K.S.	K.S.	Qendres	hangoln.	Kemer	Qendres
K.S.	K.S.	Városi	hangoln.	dehri	Barilla
Uti	Uti	dehri	hangoln.	dehri	Barilla
Uti	Uti	dehri	hangoln.	dehri	Barilla
Uti	Uti	dehri	hangoln.	dehri	Barilla
Uti	Uti	dehri	hangoln.	dehri	Barilla
Uti	Uti	dehri	hangoln.	dehri	Barilla
Uti	Uti	dehri	hangoln.	dehri	Barilla

Kereseteltettek Schemaja.

Uti	Prakt.	Előzetes	Állatfaj	Állatfaj	Állatfaj
Uti	Uti	dehri	hangoln.	dehri	Barilla
Uti	Uti	dehri	hangoln.	dehri	Barilla
Uti	Uti	dehri	hangoln.	dehri	Barilla
Uti	Uti	dehri	hangoln.	dehri	Barilla
Uti	Uti	dehri	hangoln.	dehri	Barilla
Uti	Uti	dehri	hangoln.	dehri	Barilla
Uti	Uti	dehri	hangoln.	dehri	Barilla
Uti	Uti	dehri	hangoln.	dehri	Barilla
Uti	Uti	dehri	hangoln.	dehri	Barilla

neki kárt, vagy halált okozhatna nem adok; sőt ha törvénytelenül terebbe esett személyeket tudnék a helységben (:Városbann:) annyiival inkább ha azoktól valami ollyas gonosz tselekedetre ösztönöztetném, azokat a' rendes Bironak bemondani el nem mulatom. A' mint én mind ezeket bételjesíteni igyekezem, sőt a' mennyire az erőtlenség engedi bételjesitem: Úgy segéljen engemet az én Istenem.” (11 – 271 – 2.)

A szöveg a bábák munkája, feladatai mellett számos korabeli társadalmi összefüggést, jelenséget is megvilágít. Minden mondata egyben a kor és a tájegység szokásrendjének a lenyomata; ám nemcsak a bábák feladatait írja le, hanem az egyházi keretek között működő hivatásos szülésznők erkölcsi normáit is igen szigorúan meghatározza. A magyarországi bábaság történetét feldolgozó művekből megtudjuk, hogy a szülés körül segítő asszonyok a tudásukat hosszú ideig tapasztalati úton szerezték. A 18. század közepétől változások történtek az ország egészségügyi hálózatában, így országos rendeletet adtak ki a bábák számára is, megindult a képzésük, s magyar nyelvű bábakönyvek jelentek meg (MARKOS 1988: 132). Az 1745-ben megjelent Pozsonyi Taxa (*Taxa pharmaceutica Posoniensis*) arról is rendelkezik, hogy ha minden faluban nem is, de legalább két-három szomszédosban legyen olyan szülésznő, akinek szülészmestertől vagy hatósági orvostól bizonyítványa van. A Taxában emellett utasításokat találunk a bábák életmódjára vonatkozóan is: becsületes, józan életet kell élniük, titoktartók legyenek, kerüljék a babonát, a hivatásuknak éljenek, s támogassák egymást. A szükségkeresztelőről és a szülő anya gondozásáról ugyancsak szó van az utasításokban.

A kórógyi bábaeskü szövegéből kiderül, hogy a bába a faluban hivatásos szolgálatban állt, csak megválasztása után történhetett az eskütétel, mégpedig a református egyház keretein belül. A bábaasszony erkölcsi jellemzői között a szövegben ki van emelve a lelkiismeretesség, a hűség, a szorgalom, a serénység. A korabeli viszonyok közepette külön jelentősége lehetett az esküszöveg ama kitételének, amely arra utasít, hogy a bába „személyválogatás nélkül” mindenkihez köteles kimenni, félretéve egyéni véleményét, gazdasági érdekét.⁵ Az 1770-es évektől már egyre több okleveles bába dolgozik, némileg kiegészül a terepre vitt felszerelés is, ám a korabeli adatok számos ún. kontárbába működéséről tanúskodnak, jóllehet a lelkészek – feltéve, ha tudomásukra jutott – kötelesek voltak jelenteni a kontárbába működését.

Az esküszövegnek fontos pontja a babonás cselekedetek tiltása, ezt ugyanis a rendszabályozás is hangsúlyozza: megtiltja a szülésznőknek a gyógyítást, a kuruzslást, különösen a mesterséges, korai szülés előidézését. Mindez azért is

⁵ A makói bábák adataiból az is kiolvasható, hogy a „tanult bábák” fizetése igen szerény volt, ezért gyakran folytattak kiegészítő tevékenységet (MARKOS 1988: 143).

fontos volt, mert a szülés körüli szokások és hiedelmek hagyományozásában mindig is fontos szerep jutott a bábáknak. A 19. századi kórógyi nagycsalád-szervezetben élő asszonyok sorsát jellemezve Penavin Olga megjegyzi: „Fogamzásgátlást nem ismertek, a nem kívánt terhesség ellen a méhbe feldugott zsihídyökeret⁶, a cipekedést, nehéz terhek emelését, a hajlongást alkalmazták, hogy »elprecskálják«⁷ a nem kívánt gyermekáldást” (PENAVIN 1981: 153). A korabeli leírásokból megtudjuk azt is, hogy az egyház és a világi előírások ellenében sok esetben éppen a bábák éltetik, viszik tovább az ősi gyógyítási módokat, ők a füvek, fák és virágok gyógyerejének a tudói, a ráolvasások, régi regulák, az ártó és segítő erők, szerek és cselekmények ismerői és beavatott alkalmazói (PENAVIN 1981: 156). A református egyház már igen korán (az 1595-ös medgyesi zsinaton) megtiltotta a bábáknak e praktikák alkalmazását, ám ezek elhagyása csak nagyon lassú folyamat lehetett, hiszen orvos híján legtöbbször maga a közösség várta el tőlük ezt a tudást.

NYELVI SAJÁTOSSÁGOK, ARCHAIZMUSOK

A bábaeskü szövegéből néhány jellemző régi és egyben nyelvjárási vonást emeltünk ki. A lexikai elemek közül archaizmusnak számít a 19. századi szövegekben a *teher* szó *tereh* alakváltozata. A szó bajor–osztrák eredetű⁸ *trächt* szó átvétele, a mássalhangzó-torlódás felbontása, a tárgyragnak felfogott szóvégi *t* elhagyása után alakult ki a *terex* > *tereh* forma, hangátvetéssel pedig a mai köznyelvi *teher* szóalak (vö. *keleh* > *kehely*, *kohnya* > *konyha*). A szövegekben mindvégig ingadozik a *lelkiesméret* és a *lélekiesméret* alak használata. Az összetett szó eredeti alakja *lelki ismereti* (= *lelke ismerete*) lehetett, amelyben mind az előtag, mind pedig az utótag egyes szám 3. személyű birtokos személyraggal van ellátva. Az előtag *-i* végződését a nyelvérzék utóbb képzőnek fogta fel, és ekkor az utótagban levő *-i* személyrag elmaradt. Később *lélekismeret* ’lelkiismeret’ összetétel is keletkezett (pl. NySz⁹: *Lelekismeret ellen valo dologh*, 1636), de nem tudott gyökeret verni. A bábaeskü szövegében ezt a formát is megtaláljuk. A mai nyelvhasználatban már különösnek tűnhet az *idétlen szülés* szerkezet, ám itt az *időtlen* jelző jelentése ’idő előtt született, koraszülött’ volt, csak az 1750-es évek táján alakult ki a szó ’ügyetlen, ostoba’ jelentése.

⁶ Penavin Olga: *Szlavóniai (kórógyi) szótárában zsihit* alakban találjuk a szót ’vadmályva’ jelentésben (Forum, Újvidék, 1968–1978).

⁷ Penavin Olga: i. m. I. kötet, 192.: ’magzatot elhajt’.

⁸ A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 1–4. Főszerk. Benkő Loránd. Budapest, 1967–1976. (Röv.: TESz)

⁹ SZARVAS Gábor–SIMONYI Zsigmond: *Magyar Nyelvtörténeti Szótár I–III*. Budapest, 1890–1893. (Röv.: NySz)

Az esküszövegek helyesírását meghatározza az a körülmény, hogy több jegyzőkönyvből valók, elemzéskor számos egyéni nyelvi és írássajátossággal kell számolnunk. A jegyzőkönyvvezetők kivétel nélkül törekedtek a köznyelv írott normájának a megvalósítására, s ez nemcsak arra az esetre érvényes, amikor a leíró nem helyi illetőségű, de a csúzai, laskói, kórógyi lejegyzők is kerülnek a táji jellegzetességeket. A szövegeken átütő nyelvjárási sajátosságok nem markánsak, esetleg vitás-peres ügyekről tájékoztatva idéznek egy-egy tájszót, helyi frazémát. Leggyakrabban előforduló jelenség a szóvégi mássalhangzó-nyúlás a szövegekben: pl. *városbann, hivattatván, helységbenn, nevezetesenn* stb. Penavin Olga a baranyai tájnyelvi atlaszban hangsúlyozza ennek a geminációnak az általános előfordulását (PENAVIN 1969: 6). Ehhez hozzátehetjük, hogy a vizsgált szövegekben a *-ban/-ben* rag n-je szinte következetesen megnyúlt. A hiányjel használata (a', 's) is egyénenként, kötetenként váltakozó, nagyban függ az illető személy írásbeli műveltségétől, felkészültségétől.

AZ EGYHÁZI ÉS AZ ISKOLAI ÉLET RÉSztVEVŐINEK ESKÜSZÖVEGEI

Az alábbiakban három esküszöveg a református egyházi élet belső működését érinti, ezek *Egyházi előírások* (Protocollum) címmel jelentek meg két jegyzőkönyv anyagában; az iskolafelügyelő esküszövege pedig egy harmadik könyvben bukkant fel. E szövegek mondatai az egyházi személyek feladatköreit, kompetenciáit fogják át, ugyanakkor azokat az elvárásokat is leírják, amelyeket a közösség az illető személy iránt támaszt. A pártatlan állásfoglalás, a megvesztegethetetlen jellem, a titoktartás, a lelkiismeretes odafigyelés és a hűség csak néhány azok közül a követelmények közül, amelyek az esküszövegekben felbukkannak. Ez egyformán vonatkozik a presbitérium tagjainak, az asszesszoroknak, az egyház gondnokának, valamint az iskolafelügyelőnek a megválasztására.

(1) „Presbyterius Esküvése formálya

Én N. N. esküszöm az élő igaz Istenre, hogy az én Presbyteri hivatalomban mellyre választattam, hivenn és jó lelkiismerettel eljárók, az Ekklezsiai Gyűlésekben valamikor Törvényes akadály által meg nem gátoltatom, mindenkor meg jelenek azoknak végzéseit idő előtt és a' hol helye nints nem hintegetem, átaljába magamat az Ekklezsiai u: m: Superintendentia, és Tractus rendelkezéseihez tartom; nevezetesenn az Istentiszteletnek illendően és jó rendel [!] való folytatására vigyázok, mindenféle alami'snáknak a' magok céljokra való fordítását szemem előtt tartom, a' Templom, Parochia, Oskola fundusának jussát és szabadságát oltalmazom, az Ekklezsia minden Épületeinek épségben való meg tartására figyelmezek, minden fundusairol, javairól, jövedelmeiről számot adatni köteles-

Evocatumok.
Ekklésia Gondviselője Esküvő formájában Egyháznak.
 En N.N. esküszöm az élő igaz Istenre, hogy az én Gondviselői h.
 hatalomban a mellyre rendesem választattam, hirta jó szellességgel,
 reittel szívem és fogalmatevésem eljárok. Nemzetesem, hogy az élő
 Isten épületére és földjére is egyéb szolgálatom: gondosam és okosom
 vigyázok, javátalait a nemnyire lehes ottlomban, teméllem és jo
 pontom, hogy a Gyülekezetben Szabadság, és szabadság, ne támadjon
 föltétele a hűs Isteni tisztelés rendesem és elcsém fogja
 szivesem igyekelem. Az Egyházi dolgokra, az ő jóvődelmére be,
 jöretekre foglalkozom gondom lelkem, az Előítámasztás ferembe
 jövő vagy lesembe kimenő pénzt minni firta az államának
 igazam feljegyzem (jegyzettem): azt idegen helyre és táhon,
 ra nem fordítom. Egre minden gondviselésre bíratattatol
 amaki idjében hamis adja lelt lelték. Et omni en omni.
 Eket be teljesíteni igyekelem, fölt a nemnyire az előlombig
 Engedi beteljesítem. Egy segélyen Engem az Isten.
 Az Egyházi Esküvő formájában a furatorkhoz lehet alkalmatani.
St. Pálai Esküvő formájában
 En N.N. esküszöm az élő igaz Istenre, hogy a Pálai
 hatalomban, a mellyre választattam, jó szellességgel, hűsz-
 gel és fogalmatevéssel eljárok, nemzetesem, hogy a szolgálatom
 szolgálatom minden serényiséggel, remélly szolgálatom
 nélkül, más dolgaimat felte kérem firta, és elcsém, arotas a hű
 les fajtálmak és birtálmak között, teljes érem és tudományom,
 mal segitem, a káratott gyommelkel semjéle babonaszolgálat nem ke-
 lesem; ha birta volna arotas a sz. keratóság végett az Egyházi
 Tamtókhoz vitem, vagy vitetom, soha sem a nemlekedem Isten,

ségemnek esmérem, az Egyházi renden lévő Hivatalbéliek fizetésének mind kész pénzben mind természetben a' tartozó mennyiségben és minéműségben annak idejében minden hátra maradás nélkül való meg adását eszközölöm – a'mint én mind ezeket egész hűséggel, tellyes tehetségem szerént telyesíteni igyekezem: úgy segéljen engemet az én Istenem.” (11 – 161 – 2.)

(2) „Ekklésia Gondviselője Esküvése formája Egyházfiaje is

Én N. N. esküszöm az élő igaz Istenre, hogy az én Gondviselői hivatalombann a mellyre rendesenn választattam, tiszta jó Lelekiesmérettel hivenn és szorgalmatosann eljárók. Nevezetesenn hogy az Ekklésia épületire, földjeire 's egyéb Birtokaira: gondosan és okosonn vigyázok, javatskáit a'mennyire lehet óltalmazom, kéméllem és szaporitom, hogy a Gyülekezetbenn zenebona, és haborúság ne támadjon sótt inkább a külső Isteni tisztelet rendesenn és ékesenn fojjon szivesenn igyekezem. Az Egyházi Szolgákra, az ő jövedelmek befizetésére szorgalmatos gondom leszen, az Ekkléziának kezembe jövő vagy kezemből kimenő pénzét mint szinte az alamisnát igazánn feljegyzem (:jegyeztetem:) azt idegen helyre és haszonra nem fordítom. Végre minden gondviselésemre bizattattakról annak idejébenn számot adni kész leszek. A'mint és mind ezeket bé telyesitem. Úgy segéljen engemet az Isten.

Az Egyházfi Esküvése formáját a' Curatoréhoz lehet alkalmaztatni.” (11 – 271.)

Az esküszöveget megelőzően megjegyzést találunk arra vonatkozóan, hogy a gondnok, a kurátor és az egyházfi azonos szöveggel felelkehet.

(3) Asszesszori¹⁰ esküszöveg

„Én N. N: esküszöm az Élő Istenre, hogy én mint ezen Helv: Vallásu Alsó Baranyai és Bátsi Egyházi képpen egyesült Papi Vidék Assessora, a' tisztelt Megye Consistoriuma Ülésekben előforduló mindennemű ügyekben kérdésekben és tárgyakban félre tévénn félelmet, adományt szeretetet, magam hasznát és minden más mellesleges emberi tekintetet a' szerént a'mint az Isten, a' Törvény, az Egyházi Canonok rendszabásai szerént meg esmerem és által látom lelki esméretesenn, kinek kinek igasságot szolgáltatni és igaz ítéletet fogok hozni a' Consistorium titkait sem szóval, sem írással, sem intéssel, sem másként kinyilatkoztatni nem fogom. A' Consistorium vagy Elöljáróim által reám bízandó vi'sgálatokban, megbízásokban és kiküldésekben híven és szorgalmatosann eljárók, – az effélékről szóval vagy írásban adandó tudósításaimat híven és igazánn úgy amint láttam, hallottam és tapasztaltam előadni fogom. Isten engem úgy segéljen Ámen.

¹⁰ A latin *asszessor* szó jelentése 'hatósági testületnek, tanácsnak tagja, ülnök, aki a testület gyűlésében szólási és szavazati joggal is bír'. Így nevezték régebben a törvényszék bírait, valamint a római katolikus szentszéki bíróság tagjait (szentszéki ülnök).

Kiadta Csúzáni Április 17^{ki} 1833.

Rátz Péter Tract Vnot. mp.” (10 – 66 – 7.)

(4)¹¹ „1845^{ik} év Május hó 27^{ik} több következő napjain Sz. Lászlóban T verőcze megyében tartatván a Helv. Vallástételt tartó alsó Baranyai s Bácsi egyesült E vidéki tanácsgyűlése.

Ugyan azon jegyzőkönyv 16 sz alatt a jelen évi E vidéki Tanácsgyűlésen megjelenhető Iskolai felügyelő Tisztelendő Urak felesketése határozatván, az esküforma készítése pedig a Fő Jegyzőre bízván, az általa készített és némi javítás mellett a jelen évi tanács által helybehagyott esküforma szerint T Vinczy Ferencz és Vághó László Iskolai felügyelő Urak fel is eskettettek a jelen nem lévő Iskolai felügyelő Urak pedig a Baranyai részről Fő esperes Úr előtt Szappanos László Úr jelenlétében, a Bácsi részről pedig Fő Jegyző Úr előtt Gózon Zsigmond Úr jelenlétében rendeltessék az esküt mielőbb letenni a helybe hagyott esküforma im ez:

Én N. N. esküszöm az élő Istenre, hogy én, mint ezen helv. hitű alsó Baranyai s Bácsi egyesült Egyházvidéki Tanács által kinevezett iskolai Felügyelő hivatalos kötelességeimet, nem tekintvén adományt, kedvezést félelmet, magam hasznát kényelmemet, és egyéb más emberi nézetekre lelkiismeretesen teljesíteni fogom. A reám bízott iskolában az E. vidéki tanács által jóvá hagyott tanítási rendszert és szabályokat gyakorlatba hozatom; – a tanítókat szorgalmas és értelmes oktatásra, vallási buzgóság terjesztésére serkentem és vezetem; a növendékek szellemi erkölcsi és vallási kiképeztetésüket szorgalmazom, a fenytékben illendő mértéket és szelid bánásmódot sürgetek; az iskolákat nem csak köz vizsgálatokra, hanem időm és hivatalom engedvén többször is meglátogatom, szoros vizsgálatot tartok, azoknak eredményeiről szóval vagy írásban adandó tudósításaimat az E. vidéki tanácsnak híven és igazán előadom, s hivatalomban pontosan eljárandok. Isten engen úgy segéljen amen.” (09 – 2 – 3.)

AZ ESKÜSZÖVEGEK NÉHÁNY JELLEMZŐ VONÁSA

Gyakori jelenség a felsorolás és a halmozás: „félre tévénn *félelmet*, *adományt szeretetet*, *magam hasznát és minden más melleseges emberi tekintetet*”, „*láttam, hallottam és tapasztaltam*” – e jelenség az esküszöveg retorikai velejárójaként a hatásosságot, a mondanivaló nyomatékosítását szolgálja. A szókészleti elemek közül korábbi idők hangulatát idézi a *zenebona és háborúság* mellérendelő szerkezet első eleme, jelentése a szövegben: ’hangos, zajos veszekedés, perpatvar’. A gondnoki esküszöveg kicsinyítő képzős *javacska* formája nem a

¹¹ A Kórogy-vidéki iskolai felügyelő esküszövegének ismertetésekor a jegyzőkönyvnek kisé szélesebb kontextusát közöljük, ami által nemcsak egy esküszöveg-minta, hanem egy konkrét esemény is elének táru.

kis mennyiségre, hanem a tájnyelvben megszokott becéző-óvó jelentésre utal. A presbiteri esküszövegben különös hangulatú a *hínteget* gyakorító ige, amely egyrészt a titoktartásra, az eklézsiái gyűlésen elhangzó információk őrzésére vonatkozik, másrészt pedig utal a presbiterek etikai kódexére is; ugyanakkor az *alamizsna* kifejezés is sokkal szélesebb jelentéskörű itt: az eredeti görög szó 'támogatás' jelentését is feltételezi.

Az iskolafelügyelő szellemi és erkölcsi kritériumai között fontosnak tűnik a szorgalmasság és a határozottság: „nem tekintvén adományt, kedvezést félelmet, magam hasznát kényelmemet” – ez a mondat a korabeli oktatási viszonyokról is sokat elárul. A felsorolás néhány fontosabb körülményt említ: a megvesztegetés tényét, a fenyegetés lehetőségét s azoknak a gyarló emberi tulajdonságoknak a tudatos kerülését, amelyek a jó tanító egyéniség számára fontosak voltak. Az esküszövegben hangsúlyos helyet kap az iskolai fenytés kérdése. Penavin Olga a szlavóniai élet leírásakor említést tesz arról, hogy a szuperintendensi jegyzőkönyvekbe az is bekerült, hogy a tanítók alkalmanként súlyos testi sértést követtek el: „A tanító a fegyelmezésre nem sajnálta a botot, a pofonokat. Néha a kegyetlen verésnek következményei is lettek, mint 1863. febr. 1. napján jegyzik. Pozsár István arról panaszkodik, hogy »kislánya nem akart felmenni az iskolába, mivel a tanító gyakran pofoz, annyira, a fél fülére meg is siketült«” (PENAVIN 1981: 193). Az iskolák – egyháziak lévén – függtek az egyházi felettes hatóságtól, az látta el őket tanszerekkel, könyvekkel, ugyanakkor a tanítás tartalmát, „a jóváhagyott tanítási rendszert” is előírták. Az egyház végezte az oktatás színvonalának ellenőrzését is, a diákok vizsgáztatását a templomban a kurátor, az esküdtek, a közülük választott inspektorok és a szülők előtt (PENAVIN 1981: 191).

A nyelvi jellemzők közül az iskolafelügyelő esküszövegében figyelmet érdemel az *eljárandok* típusú jövő idő használata, amely a szöveg korábbi történeti hagyományozódását mutatja. Ez a jövőidő-típus már nemigen lehetett használatos a korabeli szlavóniai élőnyelvben, de az eskü szövege sokkal korábbi nyelvhasználatot őrzött meg.

ÖSSZEFOGLALÁS

A különböző tartalmú esküszövegek azonos formai elemekkel rendelkeznek, a kezdő- és záróformula jelzi az egyházi szokásrendbe épülést. A jegyzőkönyvek kontextusából kikövetkeztethető, hogy kialakításuk, megfogalmazásuk eltérő személyekhez köthető, amit nemcsak a más-más forrás, hanem a nyelvi vonások (a záromondat szórendje, szóválasztás, jelzőhasználat) is jeleznek. Kétségtelen tény, hogy a kor írásgyakorlatának igen magas szintjén álltak azok a nótáriusok, akik ezeket az esküszövegeket a kórógyi szuperintendensi jegyzőkönyvekbe beírták – értékes és sokarcú délvidéki magyar nyelvemlékeket hagyva ezzel ránk.

IRODALOM

- BALÁZS János 1985. *A szöveg*. Budapest
- BÓNIS György–KOVÁCS Ferenc 1961. Régi magyar esküminták. *Magyar Nyelvőr*. 57. évf. 279–295.
- BORBÉLY Judit. *A bábaság története Magyarországon a 18. század végétől a 20. század közepéig*
http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/muzeumok/mamutt_evkonyv_11/pages/019_a_babasag.htm
- EÖRY Vilma 1995. *Stílusrétegek – szövegtípusok* = Laczkó Krisztina szerk.: *Emlékkönyv Szathmári István hetvenedik születésnapjára*. Budapest, 128–133.
- FÉNYES Elek 1839. *Magyar országnak, 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben*. V. kötet, Pest
- GAZDAG István 1985. *Debreceni esküszövegek*. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve. 2. szám, 175–187.
- MARKOS Gyöngyi 1988. *Bábaság Makón*. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. 1987/I. Szeged, 131–189.
- PENAVIN Olga 1969. *A jugoszláviai Baranya magyar tájnyelvi atlasza*. Újvidék
- PENAVIN Olga 1981. *A nagycsaládszervezet Szlavóniában (Kórógyon)*. Újvidék
- RAJSLI Ilona 2001. *Múltbéli tájak üzenete*. Becse

Oaths from Kórógy

In the five volumes of 19th century hand-written registers plundered from Kórógy, Croatia, in the early 1990s, there is an abundance of valuable text samples of oaths of office to be taken by elders, assessors, school intendants, senior elders, and midwives. These formulaic canonical texts represent a linguistic heritage of the regional language; according to their archaic features they bear significance of the regional dialect; at the same time, they are authentic cultural-historic documents; whereas the midwives' oath contains important ethnological facts. For such reasons, these texts of oaths need complex textual analysis and approach.

Keywords: Reformed Church oaths, Slavonia, linguistic heritage, textual analysis, cultural history

Beérkezés időpontja: 2013. 07. 03.

Közlésre elfogadva: 2013. 07. 23.

Véry Dalma

ELTE, BTK, Budapest
Irodalomtudományi Doktori Iskola
dalmavery@gmail.com

DIALÓGUSBAN A NEVETÉSSSEL (II.)

A nevetés és James Joyce Ulyssesének „Aiolosz”-fejezete

In Dialogue with Laughter (II)

Laughter and the “Aeolus” chapter of James Joyce’s *Ulysses*

Mikor valakit nevetni látunk egy számunkra kevésbé nevetséges szituáción, rosszzallóan tekintünk rá. Érzéketlennek gondoljuk. Pedig elsősorban csak a szituációval való mit kezdeni nem tudásának ad hangot e reakció által. A nevetésben, a nevetés által ad választ arra, ami a helyzetben megválaszolhatatlannak mutatkozik számára: nem talál szavakat az ismeretlen és ennyiben idegen értelemlehetőség tapasztalatára. Más szóval, a nevetés, mint az artikuláló beszéd pillanatnyi működésképtelenségét megnyilvánító testi érintettség a gondolkodásnak az ismeretlen értelemvonalhozassal szemben fellépő tehetetlenségét tanúsítja. E tehetetlenség elszenvedése azonban egyszersmind a kimozdítotttság tapasztalata is, a már rögzítettnek vélt értelem-összefüggésekből való eliminálhatatlan kimozdítotttság tapasztalata, mely a máshogy-értés kényszerébe mozdit ki. Másképp fogalmazva, az értehetetlennek mutatkozóval való nevető szembesülés szabaddá teszi az embert a határolt-lét lehetséges többértelműségével való kényszerű számvetésre, nem enged kitérést a világ máshogy-értelmezhetőségének továbbgondolása elől. James Joyce *Ulysses* című művének „Aiolosz”-fejezete az irodalmi műalkotás eminens artikulációjának szellemes sokrétűsége folytán mindannak tarthatatlanságáról ad hírt, melyhez látszólag oly bensőséges viszonyt ápolunk. A komikum beszédének és a beszéd komikumának a fejezetben megképződő eltérő vetületei nevető szembesülésre készítetik az olvasót. A dolgozat arra tesz kísérletet, hogy a nevetés fenoménjének differenciált értelmezése által felfedje a komikumnak e műben megképződő lehetséges vetületeit. Ezáltal, vagyis a nevetéshez és a műben megmutatkozó komikumhoz szabaddá tett út révén, a jelen értelmezés azt célozza, hogy lehetővé tegye annak megértését, mi működteti a nevetésként feltörő, számunkra is kontrollálhatatlan testi reakciót, s hogy e működés hogyan függ össze a beszéddel. S nem téveszthetjük szem elől azt sem a sokértelművel való ismételtlen meglepő szembesülés lehetőségeinek értelmezése közepette, hogy e sokértelmű mindig a határolt lét „semmit” sokértelműsége. Joyce művének „Aiolosz”-fejezete az eminens beszédben szabaddá tett megválaszolhatatlannak mutatkozót engedi megtapasztalni, s ennek tematizálására a dolgozatban tett kísérlet folytán láthatjuk majd azt is, hogy a semmisség e tapasztalata milyen viszonylatban áll a sírással.

Kulcsszavak: nevetés, értelmezhetetlen, megválaszolhatatlan, beszéd, értelemlehetőség, értelemhorizont

A SZELLEMES RETORIKÁJA

A regény „Aiolosz” címet viselő fejezeteként számon tartott¹ hetedik szakasz szövegének eltérő beszédmódjait nem csupán a beszélők eltérő retorikája, azok eltérő artikulációs stílusa hozza létre, hanem magának a szövegnek a „beszéltsége” is, vagyis a szövegnek mint artikulációnak a felépítettsége. Hiszen a szöveg e fejezetét sem kizárólag egy dialógusláncolat építi fel, sokkal inkább a nyelvi megfogalmazás eltérő módjai. S a szöveg éppen strukturáltságának e módjában mutatkozik a beszélés rendjeként. Stuart Gilbert *James Joyce's Ulysses: A Study* címmel az *Ulysses*ről és az *Ulysses*hez írott munkája rámutat a fejezet retorikájának egyik alapvető meghatározottságára, mégpedig arra, hogy itt „a szöveg rövid szakaszokra tagolódik, melyek mindegyikét egy, a sajtó stílusában komponált felirat vezeti be”.² A szöveg tehát különböző, de narratívájában összefüggő szegmenseit szalagcímek választják el egymástól, melyek mintegy exponálják az eltérő szakaszok meghatározott vonatkozásait, s ily módon dialógust létesítenek a szegmensekben megképződő beszédmódokkal. Vagyis, a szalagcímek előrevetítik, s egyszersmind választ is adnak arra, ami a szövegben mint beszélésben s beszélésként megképződik. Éppen ebből válik láthatóvá a beszéd komikuma: hiszen a szalagcímek, dialogikus viszonyt hozva létre a szöveg más beszédmódjaival, e dialógusban felfednek, feltűnni engedik a még nem gondolat. A szöveg szegmensekre tagolásában a másnak láttatás szempontjainak felvételére készítetik az olvasót – legtöbbször a máshogy-mondás kiemelő volta révén, máskor épp egy, a soron következő szegmensben olvasható meghatározott megfogalmazás kiemelése és előrevetítése által – s ez komikus feszültséget teremt az egymással dialogikus viszonyban lévő artikulációs módok eltérő szempontjai, s ekképp az általuk szabaddá tett eltérő értelemhorizontok között. Michael Swan *Practical English Usage* című, az angol nyelvet illető útmutatójában a szalagcímek kapcsán kiemeli, hogy az „újságok szalagcímei gyakran olyan speciális stílusban íródnak, mely a hétköznapi angoltól rendkívül eltér. Ebben a stílusban a szavakat szokatlan módon alkalmazzák, és van néhány spe-

¹ A fejezetcímek nem szerepelnek az *Ulysses* szövegében, Joyce azonban létrehozott két tematikus sémát a regényre vonatkozóan. Az ezekben szereplő fejezetcímeket az *Odüsszeiából* kölcsönzte (melyek közül kivételt képez a „Bolygó sziklák”, ilyen fejezet Homérosznál nem szerepel). Minden fejezethez hozzárendelt egy helyszínt, egy időpontot, egy emberi szervet, egy művészetet, egy színt, egy szimbólumot és egy írástechnikát. Két barátjának, Stuart Gilbertnek és Carlo Linatinak adományozta a két sémát, melyek nyomán azokat mint a Gilbert-sémát és a Linati-sémát tartják számon.

² „In *Aeolus* the text is split up into brief sections, each headed with a caption composed in the journalistic manner” (GILBERT 1960: 179).

ciális nyelvtani szabály is”.³ A szalagcímek, a hétköznapitól eltérő beszédmódjuk folytán, képesek exponálni, vagyis a máshogy-felmutatást mint a rámutatás módját megképezni. Ebben a rámutatásban artikulált szempont összeütközésbe kerül azzal a szemponttal, ami az adott szegmensben a mondás meghatározott szempontjából láthatóvá válhat. Ez az összeütközés váratlan zavart teremt, mely kimozdít a már ismertnek vélt horizontról, s az „érthetetlenlennel” való nevető szembesülésre készíti. Lássunk egy példát a fejezetből.

Jobbra és balra párhuzamosan csöngve-csörömpölve egy emeletes és egy szimpla indult a végállomásra, párhuzamosan siklottak lekanyarodva az alsó vágányra.

– Palmerston Park, indul!

A korona viselője

A főposta oszlopcsarnokában cipőtisztítók kiabáltak és suvickoltak. Az Északi Prince Street parkolóhelyén Őfelsége cinóbervörös postakocsijai, oldalukon a királyi kezdőbetűkkel, E. R., hangosan nyelték el a behajított leveles-zsákokat, levelezőlapokat, zártlapokat, csomagokat, biztosítva és bérmentesítve, helyi és vidéki, brit és tengerentúli kézbesítésre (JOYCE 2012: 116).⁴

A korona viselője szalagcím, mint Stuart Gilbert említett munkájában utal rá (GILBERT 1960: 194), a metonímia retorikai alakzataként értelmezhető, hiszen abban az uralkodó személyére az általa viselt s az általa betöltött szerep méltóságát szimbolizáló korona utal, mely utalás ekképp „érintkezésen” alapuló „névcsereként” artikulálódik: az uralkodó helyébe az „általa viselt” korona lép. Vagyis, a metonímia olyan „névcsere”, „átnevezés”, mely „egy fogalom vagy egy tényállás megnevezése a szabályos (konvencionális) megnevezés helyett olyan kifejezéssel, amely eredetileg egy másik fogalom megnevezésére szolgál; az új megnevezés alapja az, hogy a két fogalom/tényállás egymással »érintkezen«. Az érintkezést mint a megjelölt dolgok közötti természetes logikai összefüggésként értelmezik [...]” (KOZOCSA–V. RAISZ 2008: 410). *A korona viselője* szalagcím metonimikus fordulata itt tehát a „koronának” és a „királyi felségnek” az „érintkezéséből” fakadó alternatív megfogalmazás, mely az őt követő passzusra vonatkoztatva metonimikus *kiemelésként* válik értelmezhetővé, s ebből az értelmezéshetőségből fakad a komikum. Más szóval, *a korona viselője* felirat egy meghatározott értelem-összefüggésben „érintkezik” a feliratot követő passzusban olvasható „Őfelsége cinóbervörös postakocsijai” kifejezéssel,

³ “[N]ewspaper headlines are often written in a special style which is very different from ordinary English. In this style words are used in unusual ways, and there are some special rules of grammar” (SWAN 1982: 408–409).

⁴ [A fordítást egy helyen módosítottam – V. D.]

mégpedig abban az értelem-összefüggésben, mely szerint ez utóbbiak is „viselik a koronát”: hiszen az „oldalukon a királyi kezdőbetűkkel” megfogalmazás ezt teszi nyilvánvalóvá. A metonimikus szalagcím tehát első olvasatra, az őt követő passzus olvasatát megelőzően, még egy olyan vonatkozás-összefüggést vetít előre, mely az uralkodó – mint olyan – személyét illető további relációk feltűnését teszi feltételezhetővé egy már általunk ismert horizonton belül. Azt hihetjük, itt is csak egy „hagyományos értelemben vett” uralkodóról lesz szó. Azonban a feliratot követő passzus értelmezésének visszamatató mozgása, mégpedig az „Őfelsége cinóbervörös postakocsijai” felől történő értelmező visszatérés a szalagcímhez, e második olvasatban már metonimikus kiemelésként teszi érthetővé a szalagcímet, mely kiemelés immár az eltérő szegmensek (a felirat és a passzus) által exponált eltérő horizontok komikus összeütközésére vet fényt. Másképp fogalmazva azt is mondhatjuk, a szalagcímet követő szövegrész a szalagcímre az „Őfelsége cinóbervörös postakocsijai” megfogalmazással felel, mely felelet kimozdít bennünket az uralkodó személyét illető előzetes horizont szem előtt tartásából, és arra készítet, hogy a „korona viselőjeként” ne az uralkodót, hanem oldalukon a „királyi kezdőbetűkkel” ellátott postakocsikat ismerjük fel. Ez a máshogy-felismerés kényszerében feltűnő „értelemellenes” vonatkozás nevetésre sarkall: hiszen a hogyan-érthetőség miféle szempontja, s miféle ebből felnyíló horizont teszi lehetővé az uralkodó megfeleltetését egy postakocsival, mely tehát a „korona viselőjeként” nyeli el „alattvalói” leveleit és csomagjait? – kérdezhetjük. A metonimikus kiemelés által létrejött, vagyis az ekként értett összefüggés itt mint egy „értelemellenes” összefüggés tűnik elő, s ezzel a hogyan-érthetőség egy ismeretlen, „értelemellenes” szempontja nyílik meg számunkra, mely az általa feladottá váló ismeretlen horizontot az artikuláció eltérő módjainak feszültségéből és éppen ezáltal teszi szabaddá a meggondolásra.

A szalagcímnek a „tárgyilagosság” látszatát keltő lakonikussága és a narrátor beszéde által a körülmények részletekbe menő felmutatása – mely utóbbi egyszersmind a „királyi méltóság” tiszteletteljes méltatásának álcázott ironikus láttatása – más és más összefüggésbe vontan veti fel, hogy miben állhat az uralkodói jelleg. A szalagcím nyomán az merül fel, amit egy uralkodóról rendszerint tudni vélünk, míg az azt követő passzus „Őfelsége cinóbervörös postakocsijai”-nak uralkodó voltára helyezi a hangsúlyt, s ennek meglepő összefüggésében készítet gondolkodásra. Az így kijelölt, eltérő összefüggések összeegyeztethetlensége, „közös értelmének” fellelhetetlensége törést okoz az értelmezés előre- és visszamatató folyamatában, és a „semmisségbe” való önfeladásra készítet: a megértés pillanatnyi lehetetlenségével szembesülve az olvasás nevetésbe fullad. Úgy is fogalmazhatunk, a szalagcím az „oda-nem-illő” beszédeként éket ver a narrációba, mely által meg is világítja azt, és az ekképp létrehozott metonimikus kiemelésben, vagy – azt is mondhatjuk – metonimikus törésben, az „érintkezés”

összefüggésében előtűnő „értelmetlenségben” keletkezik a komikus feszültség, az egyértelműsíthetőség felfüggesztettsége, amelyre a nevetés ad választ.

A szalagcímek, exponáló jellegükben, a szöveg beszédében megnyilvánuló elmésség egyik módjaként tűnnek fel. Hiszen az elmésség, az elmeél⁵, mint az August Wilhelm Schlegel és Friedrich Schlegel *Athenäum töredékek* című gyűjteményében áll, „a gondolat kombinatorikája”, mely keletkezésének „meglepő véletlenszerűsége” folytán (SCHLEGEL–SCHLEGEL 1980 a: 304)⁶ váratlanul engedi megtapasztalni azt az értelem-összefüggést, melyet nem véltünk létezőnek – vagyis amivel nem számoltunk –, s ekképp juttatja szóhoz azt, ami létünket illetően meggondolásra tart igényt. Kant *Pragmatikus érdekű antropológia* címmel megjelent, antropológiai előadásai nyomán létrejött művében pedig az elmésség olyan „tehetségként” nyer meghatározást, melyet „a sokféleség azonossága érdekli a részint különbözőben” (KANT 2005: 124). Hogy ez miben nyilvánul meg, Kant a következőképp fejt ki: „az elmésség különmemű képzeteket párosít egymással (asszimilál), olyan képzeteket, amelyek a képzelőerő (a képzettársítás) törvényének szemszögéből nézvést távol esnek egymástól; a hasonlítás sajátos tehetsége ez [...]” (KANT 2005: 149).⁷ Láthattuk, az *Ulysses* szövegéből a fentiekben idézett példában a szalagcím metonimikus kiemelés révén, az „érintkezés” összefüggésének módján sarkallt „különmemű képzetek párosítására”, mely „képzetek” értelmezhetőségükben megmutatkozó távolsága azonban ezáltal nemcsak hogy nem vált eliminálhatóvá, hanem éppen eme összekapcsolás révén tűnt fel ama értelemhorizont – s ekképp ama értelem-összefüggés – lehetetlennek látszó volta, mely a „párosítás” nyomán e „képzetek” vonatkozásában az olvasás során felmerült. Az elmésség, az elmeél ily módon mutatkozott, s így mutatkozik adott esetben nevetést kiváltó beszédként. Hiszen a schlegeli megfogalmazás szerint, „[a]z elmeél a megkötött szellem robbanása” (SCHLEGEL–SCHLEGEL 1980 b: 228)⁸, mely robbanásban a *szellem* az artikuláló beszéd módján az értelemmel összeegyeztethetetlennek tűnő vonatkozás tapasztalatát adja, s így maga is robbanást vált ki: a kirobbanó nevetést.

⁵ Az elmésségnek, elmeélnek megfelelő német *Witz* és az angol *wit* szavaknak a nevetés vonatkozásában megfontolandó értelem-összefüggéséről is említést kell tennie a jelen dolgozatnak, minthogy a német *Witz* magyarul „élcet”, „tréfát”, „viccet” is jelent, s a vele rokon angol *wit* az „elmésség” mellett „szellemesség”-ként is érthető. Az elmésség, a szellemesség és a vice értelmezhetősége közötti összefüggésről tehát a nyelv tanúskodik. A vice és a nevetés kapcsolata azonban külön kifejtést igényel, melyre itt nincs lehetőség. Utalásképp mégis fontos megemlíteni Sigmund Freud *A vice és viszonya a tudattalanhoz* című esszéjét. Lásd: Sigmund Freud: *Esszék*. Gondolat, Budapest, 1982. 25–251.

⁶ 220. töredék

⁷ Kiemelés az eredetiben – V. D.

⁸ 90. töredék

Amit az elmésség beszédében ily módon értésünkre ad, az számunkra a *szellemes* megnyilatkozásaként válik érthetővé. Kant megfogalmazása szerint szellemes az, aki képes „összekapcsolni egymással” az elmésséget és a vele elmentés irányú ítélőerőt, mely utóbbi arra irányul, hogy „észrevegye a sokféleség különbözőségeit a részint azonosban” (KANT 2005: 124). Hogy tehát a szellemes mibenlétét megértsük, meg kell fontolnunk az ítélőerő és az elmésség viszonyát. Minthogy az ítélőerő „a megkülönböztetés tehetsége, tudniillik hogy valami szabály alá tartozó eset-é, avagy sem [...]” (KANT 2005: 121), az magából a *szabályból* (meghatározó ítélőerő) vagy a szabály fellelésének igényéből (reflektáló ítélőerő) (EISLER 1964: 564) indul ki, s ennek fényében értelmezi a képzeteket. Más szóval, az ítélőerő az érthetőségnek a szabályban felfedett lehetséges szempontjai mentén tájékozódik, s ezek alapján – vagyis az ezektől való *eltérésben* – képes felismerni azt is, ami a szabály által vonatkozásba vont képzetekben különbözik/különbözhet. Másképp fogalmazva, az ítélőerő számára a szabály vagy a szabály fellelésének igénye révén tűnik fel, hogy és ahogy a sokféleség különbözőségei megnyilvánulnak „részint azonosban”. Az ítélőerő tehát a szabályban rejlő „azonosság” (meghatározott szempontok) tételezése felől tájékozódik a „különbözőségek” (eltérő horizontok lehetősége) felé. Ezzel azonban az ítélőerő mégsem hoz létre új „ismereteket”, hanem a már meglévő ismeretek alkalmazásának *módjai* között tesz különbséget (EISLER 1964: 566), vagyis aközött, hogy mi, mire, milyen szempontból vonatkoztatható és mire nem. Ahogy az ítélőerő ily módon a különbözőség lehetőségeit mint „nem-vonatkoztathatóságot” felfedi, alkalmat ad a szellem számára, hogy ez „a hasonlítás sajátos tehetsége” révén az ismeretek alkalmazásának *új módjait* hozza létre, vagyis, hogy az ítélőerő által elkülönített képzeteket egy eddig fel nem lett szabálynak megfelelően hozzon összefüggésbe.⁹ Röviden, az ítélőerő szabályszerű működése lehetőséget ad az elmésség kibontakozására, vagyis arra, hogy az „ismeretek” alkalmazásának módjában a fennálló szabályoktól eltérően érthető összefüggések fogalmazódjanak meg. Azt is mondhatnánk, az elmésség a *hogyan-érthetőség* eddig ismeretlen lehetőségeit adja tudunkra annak alapján, ahogy az ítélőerő a *mire-vonatkoztathatóság* lehetőségeit mindenkor meghatározza vagy keresi, vagyis ahogy ezen folyamatok során megfontolásra teszi szabaddá a máshogygondolás lehetőségeit. S az ítélőerő ily módon nemcsak alkalmat ad az elmésség létrejöttére, hanem az elmésség „[u]több igényt tart az ítélőerő szolgálatára is, meghatározandó az általános alá sorolt különöst [...]” (KANT 2005: 149), vagyis igényt tart arra, hogy létrejöttét követően a benne „különösként” értett az

⁹ Ily módon, úgy gondolom, az elmésség és a reflektáló ítélőerő működése azonos irányba mutat, amennyiben mindkettő a „különöstől” az „általános” felé tart, vagyis meghatározott képzetek rendhagyó közös horizontjának meghatározására törekszik.

„általános” (a mire-vonatkoztatottság) szabályai szerint, de önnön értelmének megfelelően meghatározottá, mintegy „szabályszerűvé” válhasson. Hisz ha ez nem történik meg, a gondolkodás a fantasztikum terebélyébe lép.

A *szellemes* ily módon a szabályszerűen összefüggésben lévők lehetséges különbözőségén (ítélőerő) és a különbözők lehetséges összefüggésén (elmésség) alapuló gondolati dinamikából fakad, mely dinamika a beszéd vonatkozásaiban felfedett lehetséges értelem-összefüggésekben mutatkozik meg s világítja meg ily módon azt, amit már tudottnak, elintézettnek vélünk. Vagyis, a szellemes a szabályszerűség alapján már ismertnek vélt összefüggésben-lét felől tekintett különbözőség és e különbözőség felől gondolt „máshogy-összefüggés” illesztékében a máshogy-vonatkoz(tat)ás meglepő lehetőségeit fedi fel számunkra. Ennek tapasztalatában az értelem mozgását mint hihetetlen maga-mozgatottságot fedezzük fel, mellyel ismételten nem tudunk mit kezdeni – a nevetésnek adjuk át magunkat.

E nevetésbe való magunk-átadásban sajátít el bennünket a gondolkodás értelemellenesként tapasztalt önmozgása – mely magát a létezés elevenségét tanúsítja – és egyszersmind eme „értelemellenes” önmozgás által mozdulunk ki a lehetetlenségükben feltűnő értelemhorizontok lehetőségébe: mindabba tehát, ami lehetetlennek tűnő voltában a világ határolt sokértelműségével szembesít. Az *Ulysses* „Aiolosz”-fejezete ekképp, a szellemes működni engedésében – különbözőség és összefüggés értelemlehetőségei változó játéktérének szabaddá tételében – szembesít a magunk-száma idegen világhoz tartozóságával.

Az ily módon tapasztalt „idegen világ” sajátként feltűnése a szöveg eltérő beszédmódjaival létrejött, s az e beszédmódokban felfedetté váló eltérő horizontokat illető dialogikus viszonyban válik lehetővé. A komikum eredője itt tehát a szellemes artikulációja: a „szellemes gondolkodás” a művel való dialógus során, a nem-vártra való irányulásban von be különbözőség és összefüggés értelemlehetőségeinek játékába, mely által a létnek az „értelemellenesben” mutatkozó sokféleségét a maga elevenségében tapasztaljuk. A komikum és a szellemesség nem zárja ki egymást, s nem alkot alá- és fölérendeltségi viszonyt, hanem az értelmező-létben kölcsönösen meghatározzák egymást: a szellemes a gondolat maga-mozgatottságának artikulációjába vonva fedi fel a komikust, a komikum tapasztalata szellemességre indíthat. Jóllehet Bergson megfogalmazása szerint „egy szólás akkor komikus, ha azon nevetünk, aki mondja, s akkor szellemes, ha egy harmadik személyn, vagy akár önmagunkon nevetünk” (BERGSON 1968: 100), fel kell ismernünk, hogy ez csak egy vetülete lehet a komikus és a szellemes viszonylatának. S fontos itt azt is megjegyezni, hogy mivel a gondolkodás *maga* szellemes, a szellemes mindig a gondolkodás feltűnővé válása kell hogy legyen. A szellemesség, mint a szituáció értelmezésének módjában vagy az elemes beszéd működésében megmutatkozó gondolkodás, mindig a gondolat pil-

lanatnyilag megválaszolhatatlan dinamikájaként emelkedik ki, válik exponálttá: azon módként tehát, ahogy az eddig nem-létezőnek vélt értelemlehetőségek feltűnésére a gondolkodás maga is „értelemellenes” választ ad. S amit a szellemes játékterében mint komikusat tapasztalunk meg, azt az elmésség tematizálja a felmutatásban. Az elmésség maga a szellemes artikulációja, mely tehát a különbözőség és az összefüggésben-lét kölcsönviszonyának eleven lehetőségei által kijelölt mozgásteret exponálja a beszéd meghatározott módján. Vagyis, az elmésség az artikuláció meghatározott és eddig ismeretlen módján megvilágítja a szellemesség játékterét, s ahogy ebben a határoeltság sokértelműségére adott válasz lehetősége elragad bennünket, az magának a komikusnak, az „értelemellenesnek” a tapasztalatát adja. Más szóval, az elmésség azon értelemlehetőségeket teszi láthatóvá, melyek által elsajátítható válhatunk, mégpedig a szellemesként értett gondolkodásban magáról hírt adó „semmisség” értelemellenes logikája nyomán. Eme értelemellenes logika pedig maga a létezés komikuma. A beszédben ekképp működő komikum idegensége kizárja a szituáció általi érintettséget, hiszen az „oda-nem-illő” lehetőségétől már eleve távolságot tartunk, mint „lehetetlent” tartjuk számon; a nevetés, mint a komikusra való válaszadás, nem a szituáció által, inkább *a szituáció „érthetetlensége” általi érintettséget* mutatja a maga távolságot tartó viszonyulásában. A létezés látszólagos magától értetődőségének e felfüggesztettségben, a nyelvi artikuláció „értelemellenes” lehetőségeibe való nevető önfeladásban, képessé válunk arra, hogy szabaddá tegyük magunkat mindenkor „énünkől”, azaz magunk önállító mivoltától.

Az *Ulysses* „Aiolosz”-fejezete, mindezek nyomán azt mondhatjuk, az olvasónak a nem-vártra való irányulása – vagyis készenléte – által, a szöveg artikulációjának szellemes mivoltában, az eminensen felfakadó „értelemellenest” engedi működni, vagyis a szellemes játékterét szabaddá téve szembesít azzal, ami a létezés komédiájának derűs, de kényszerítő tapasztalatát adja. Láthatjuk ezt a következő idézetből is.

– Jó napot, Stephen – mondta a professzor, miközben átkukucskált a válluk felett. – Száj és köröm? Csak nem maga is...?

Bikabarát bárd.

Grimbusz közismert vendéglőben

– Jó napot, uram – válaszolta Stephen és elpirult. – Nem én írtam a levelet. Mr. Garrett Deasy kért meg, hogy...

– Ó, jól ismerem – mondta Myles Crawford –, ismertem a feleségét is. A legrohadtabb vén szipirtó volt, akit valaha a föld a hátán hordott. Jézus nevére, annak aztán volt száj- és körömkórja, nem vitás. Aznap este, amikor a levest a pincér pofájába vágta a Star and Garterben. Hohó! (132)

A szöveg különböző beszédmodjai nyomán kibomló értelem-összefüggéseket a váratlanul közbeiktatott szalagcím fényében újra kell gondolnunk. S bár első olvasatban – a közbeiktatott szalagcím első olvasásakor – tanácstalanok lehetünk annak exponáló szerepe mire-vonatkozthatóságát illetően, az elmés retorika már ekkor megszólítja az olvasót a szalagcímben. Hiszen az artikuláció stílusának rendhagyó módja – a „grimbusz” és a „közismert vendéglő” stilisztikailag össze nem illő volta – önmagában véve is az „értelemellenes” viselkedés vendéglőbe-nem-illőségét engedi előtűnni. Emellett, a felirat a szöveg egy tőle eltérő beszédmodját – Myles Crawfordét – is úgy világítja meg, hogy az szükségképp nevetésre sarkallja az embert, hiszen az olvasónak így több szempontból kell számot vetnie olyan meglepő vonatkozás-összefüggésekkel, melyekkel nem tud mit kezdeni. A szalagcím háromszavas, egyszerű jelent alkalmazó¹⁰, stílusában disszonáns fogalmazásmódjának személytelensége összeütközésbe kerül Myles Crawford sajátos, de ugyancsak rendhagyó beszédstílusával, s ennek folytán az emberi viselkedés komikus volta mellett az emberi beszéd lehetőségeiben rejlő komikumot is megmutatkozni engedi. A felirat exponáló jellege éppen ennek viszonylatában, vagyis a Mr. Garrett Deasy feleségével kapcsolatos incidens Myles Crawford-i tolmácsolása felől tekintve válik világossá, s ezzel nevetést vált ki. Hiszen az elmés szalagcím a hölgy oda-nem-illő viselkedésének komikumát emeli ki, mégpedig arra előreutalva, ahogy a *Freeman's Journal and National Press* főszerkesztője, Myles Crawford azt értelmezi, vagyis ahogy az éttermi incidens „értelemellenes” voltát illetően *saját maga számára* megfelelő módon hangot ad. A mód pedig, ahogy ennek maga számára megfelelően hangot ad, már önmagában komikus, hiszen retorikájának sajátossága a benne működő asszociációs rend meghökkentő voltát mutatja meg. Vagyis, abban a megfogalmazásban, hogy „Jézus nevére, annak aztán volt száj- és körömkórja, nem vitás”, az összefüggés *rend-kívülisége* szükségképp nevetésre sarkallja az embert. S az ily módon artikulált beszédben kifejlő „értelemellenes” összefüggések tapasztalata feltűnni engedi a komikus gondolkodásban rejlő szellemeset, az értelem maga-mozgatottságát is: azt, hogy amit az emberi gondolkodásban és beszédben „érthetetlennek” vélünk, és amin nevetünk, annak egyszersmind tisztelettel is adózunk, mert benne ismerjük fel az *ismeretlen* által mozgatott szellem titokzatosságát. A komikus beszédben magát felfedő szellemes ekképp nevetésre fakaszt, de egyszersmind tiszteletre is sarkall. Az érthetőség hogyanját feladottá tévő artikuláció módja és a viszonylataiban már mindenkor érthetőnek vélt mire-vonatkozthatottság így játszik össze ellenünk a beszéd szellemes játékában, mely ekképp a létezés eliminálhatatlan komikumát nyilvánítja meg.

¹⁰ Ehhez lásd: SWAN 1982: 409–410.

A BESZÉD ÉS A SZITUÁCIÓ

A Myles Crawford-i retorika komikus jellegét a szöveg-szövet a maga dialogikus felépítettségében exponálja, vagyis a szöveg eltérő beszédmódjai között kialakuló párbeszéd oly módon képezi a szöveg struktúráját, hogy egy-egy beszédmód komikus jellege a tőle eltérő artikulációs módok viszonylatában tűnik fel. Hiszen a komikum is s az értelmezés minden lehetséges kérdése, mindig a viszonylatokban van, s azokra vonatkozik az általuk megképzett határoeltságban. Ezt a következő passzusból is láthatjuk.

[...] Mit mondjak neki, Mr. Crawford?

K. a. s.

– Lenne szíves közölni vele, hogy kinyalhatja a seggemet? – mondta Myles Crawford, a hangsúly kedvéért széttárva karjait. – És siessen vele, mielőtt kihül.

[...]

– Elég az hozzá – mondta Mr. Bloom, miután befejezte a szemlét –, ha megszerzem a rajzot, gondolom megér a dolog egy kis cikket is. Biztosan hozza a hirdetést. Majd megmondom neki, hogy...

K. a. k. í. s.

– Kinyalhatja a királyi ír seggemet – kiáltotta vissza Myles Crawford. – Időpontot választhat, megmondhatja neki.

Miközben Mr. Bloom ott állt a csattanót emésztve, mosolyra görbülő szájjal, Myles Crawford reszketegen tovasietett (145).

Myles Crawford fogalmazásmódját, mint a helyzetre adott válaszában komikus artikulációját, a szalagcím mindkét esetben előrevetíti, s az olvasás folyamata során szükségképp visszatekintve azt is mondhatjuk, eufemisztikus szellemességgel exponálja. A szövegben működő és azt egyszersmind működtető dialogizmus már a korábbi idézetek által is láthatóvá vált, e szöveghelyek azonban kifejezetten arra mutatnak rá, hogy az irodalmi mű, a szöveggént és a szövegben megnyilatkozó beszéd módján, mindig párbeszéd is egyben, s minden értelmezési lehetőség, köztük az „értelmezhetetlenséggel”, a pár-beszédben – melynek kifejlése az olvasó abba való bevonsága által válik lehetővé – létrejövő artikulációs viszonylatokból fakadnak. A feliratok (k. a. s., k. a. k. í. s.) a szerkesztő fogalmazásmódját saját stílusukban, vagyis saját, a szerkesztőétől merőben eltérő artikulációs rendjükbe foglalva képzik újra, s ezzel létrehozzák azt a beszédmódok differenciája által működtetett köztest – ami egyszersmind a kettejük között lévő illeszték is –, melyből fakadóan az olvasás folyamata során

visszamenőleg a figyelmet éppen az általuk stilizált fogalmazás *módjára* irányítják, s ekképp szembesítenek Myles Crawford beszédének komikus, „értelemelenes” voltával, a beszéd hogyan-érthetőségének feladottságával.¹¹ A feliratok tehát, azt mondhatjuk, az elmés beszéd módján hívják fel az olvasót arra, hogy bocsátkozzon bele a szellem mozgatottságába, lépjen be a máshogy-gondolás lehetőség-körébe. Hiszen a szalagcímek által létrejött elmés kiemelés annak felismerésére készítet, hogy az érthetőségnek a másik ember beszédben megnyilvánuló szempontjai és az ezek által kijelölt horizontok soha nem maguktól érthetőek, nem maguktól értetődőek. Myles Crawford beszéde „oda-nem-illő”, de ebben az „oda-nem-illőségben” nagyon is lehetségesnek mutatkozik, s az ezzel mit kezdeni nem tudásunkból fakadóan nevetnünk kell. A felismerés ilyen jellegéből aztán a szalagcímeket illető visszafelé irányuló mozgás ered, hiszen a szerkesztő beszédével való dialogikus viszonyukban maguk a feliratok is feltűnnek, s önnön rendhagyó voltukban, saját és sajátos artikulációs rendjükben jutnak szóhoz, vagyis azon *különös* logikaként, mely a sajtó gondolkodásmódjából fakadó, szintén nem magától értetődő értelemhorizontok és szempontok létét adják értésünkre. A szalagcímek sok esetben például nem egész mondatokat alkotnak, a névelőket és az igéket gyakran nélkülözik, rövidítések számos módját alkalmazzák (SWAN 1982: 409–410), mint azt jelen esetben is láthatjuk. Mindezek miéértjére ugyan adható válasz a mire-vonatkoztatottság, a „mirevalóság” (HEIDEGGER 2004: 408) értelmében, de azon gondolkodás lehetséges szempontjaiért, azok „miért”-jéért és „miből”-jéért, melyet az artikuláció e módjai felfednek, magunk kell hogy megküzdjünk.¹² A Myles Crawford által alkalmazott kifejezések kezdőbetűiből álló feliratok tehát nemcsak az említett kifejezések exponáló előrevetítését adják, hanem annak tapasztalatát is, hogy a szalagcímek értelmezését is önnön beszédmódjuk sajátos horizontjainak és szempontjainak felfedésével kell kezdenünk, s ezzel együtt annak meggondolásával, ami ezen beszédmódokban érthetetlennek, értelmezhetetlennek mutatkozik. Egyszóval, az értelmezésnek az elmesség szellemes volta által kijelölt mozgásterét a maga dialogikus vonatkozásaiban, de az elmés beszédet kitüntető artikuláció sajátos jellegét illetően kell bejárnunk, kitéve magunkat az értelmezhetőség azon lehetséges szempontjainak is, melyekkel korábban nem számoltunk. Az értelmezés ilyen irányú követelménye, jól látható módon, nemcsak a szalagcímekre vonatkozik, hanem a beszéd minden módjára, szóljon az egy irodalmi műből vagy hétköznapi beszédként.

¹¹ A stilizáció e módusát Michael Swan már említett munkájában a szalagcímek „a hétköznapi nyelvben szokatlan” beszédmódként illeti (SWAN 1982: 409).

¹² Ehhez lásd Bacsó Béla Retorika mint hermeneutika, valamint Kiállni a zavart című írásait = *Kiállni a zavart: Filozófiai és művészetelméleti írások*. Kijárat, Budapest, 2004. 63–77, 49–62.

Fontos a legutóbb idézett passzus kapcsán kitérnünk arra is, hogy itt ismételtelen feltűnik a narrátor beszéde, mely a mű beszédösszefüggéseiből dialogikus módon kibomló szituáció értelmezését adja. „Miközben Mr. Bloom ott állt a csattanót emésztve, mosolyra görbülő szájjal, Myles Crawford reszketegen tovasietett.” A szalagcímek mellett tehát a szöveg más beszédmódjai sem nélkülözik, hiszen nem is nélkülözhetik, a dialogikus viszonylatot, s ebben a létezés nevetességének láthatóvá tételére irányulást. Bloomnak a narrátori beszédben feltűnő mosolyra görbülő szája révén szembeötlővé válik a szituáció komikus voltának tapasztalata, mely komikum a szerkesztő beszédében megnyilvánuló, az ő szituációra adott reakciójából fakad, s ez indítja mosolyra Bloomot. Eképp a szöveg dialogikus kifejlése közepette nemcsak szembesíti az olvasót a beszédben működő „értelemellenessé”, hanem (például) a narrátori beszédben *tematizálja* is a komikumra mint az „értelemellenes” logikájára adott emberi reakciót, mégpedig a Bloom mosolyában magáról jelt adó önfeladó válaszádnak a felmutatásában. A komikum tematizálása itt tehát az „oda-nem-illőre” adott válasz láttatása. Vagyis, a narrátori beszéd esetében a beszéd már és még meghatározott módon értelmezhető hogyanja által felfedette váló létviszonylatok magát a láttatott *helyzet* komikus voltát teszik témává, mégpedig abban, ahogy az ember a szituációt előidéző „érthetetlenre” az attól tartott távolságában reagál. Az idézett példa, mint minden esetben, számos másikkal kiegészíthető volna. A fejezetben a nevetésbe való önfeladás narrátori láttatásának említett módját teszi világossá például a következő mondat is: „[v]áratlan hahotázás szakadt ki az *Evening Telegraph* irodájából” (JOYCE 2012: 123).¹³ De abban, ahogy a szintén „jelenlévő” Lenehan „bohócpofát vágott” (JOYCE 2012: 128), vagy ahogy „a professzor vigyorgott” (JOYCE 2012: 130), szintén arra hívja fel a figyelmünket a szöveg, hogy a megválaszolhatatlannal való szembesülésben nemcsak az kérdéses, ami számunkra feladottként mutatkozik, hanem az is, hogy erre hogyan adunk választ, vagyis hogy ebbe az „érthetlenségbe” miként bocsátkozunk bele. Hiszen, mint arra Plessner megfogalmazása kapcsán korábban kitértünk, a nevetést s az általa előlépő komikumot csak az ezt illető emberi magatartás eszmélő feltárásának útján, a komikus tapasztalatához viszonyuló „emberi magatartás” eltérő vetületeinek megfontolása által tehetjük ismételtelen meggondolhatóvá. Ehhez pedig arra van szükség, hogy irodalmi műalkotások vonatkozásában figyelmessé váljunk arra, a szövegben miként tör fel az értelmezés számára az „értelemellenes” működése.

Az *Ulysses* „Aiolosz”-fejezetének szövegében kibontakozó „érthetetlen” – vagyis „értelemellenesnek” mutatkozó – viszonylatok sokrétűsége olykor maga is meglepő. A Myles Crawford-i beszédmódnak és a szerkesztőségben jelenle-

¹³ A fordítást egy helyen módosítottam – V. D.

vők erre adott válaszában, a narrátor beszéde által különbözőképp tematizált szituációnak, a szöveg szempontjából meghatározatlan módon betörő beszédnek, valamint a szalagcímek exponáló jellegének összjátéka teremti a nevetésre fakasztó komikum e sokrétűségét a fejezetből származó következő idézetben. Egyszóval, a szöveg dialogikus felépítettsége itt sem engedi kitérni az olvasót az elől, ami mindabban „megválaszolhatatlannak” mutatkozik.

– Jössz te is, Myles? – kérdezte Ned Lambert.

Híres csatákra emlékezünk

– Észak-Cork-i milícia! – rikkantotta a szerkesztő a kandalló felé lépdelve. – Minden alkalommal győztünk! Észak-Cork és a spanyol tisztek!

– Hol volt ez, Myles? – kérdezte Ned Lambert tűnődő szemlét tartva cipője orrán.

– Ohióban! – üvöltötte a szerkesztő.

– Abbizony – ismerte el Ned Lambert.

Kifelé menet odasúgta J. J. O'Molloy-nak:

– Kezdődő delírium tremoló. Szomorú.

– Ohio! – kukorékolta magasszopránban a szerkesztő égre fordított bíborarc-cal. – Az én Ohióm.

– Tökéletes krétikus metrum! – mondta a professzor. – Egy hosszú, egy rövid, egy hosszú.

Ó, eóli hárfa!

Mellényszsebéből kis fogselyem szalagot húzott elő, egy szálat leszakított, és két-két rezonáló piszkos foga között ügyesen pengetni kezdte.

– Bingbang, bangbang (126–127).

A fogselyem csikorgásának artikulációja már önmagában komikus, hiszen a szövegépítmény vonatkozásainak eddigi tapasztalatából nem adódik a szempont, melyből e „beszéd” értelme szerint felhangzik: nem lehet a narrátor beszéde, hiszen gondolatjel vezet be, de nem lehet a fogselyem „beszéde” sem – gondolhatjuk első olvasatban – jóllehet mégis bizonyosan erre utal a „Bingbang, bangbang” megfogalmazás, s az utalás e módja a beszéd hogyan-érthetőségének feladott horizontjával szembesíti az olvasót. E hogyan-érthetőségének feladottságában mutatkozó beszéd magából az őt „felhangozni engedő” szituációból válik értelmezhetővé „érthetetlenségében”, és egyszersmind összecsengésben van e szituáció komikus voltaival, melynek meghatározott viszonylatát a narrátor beszéde teszi világossá. „Mellényszsebéből kis fogselyem szalagot húzott elő, egy szálat leszakított, és két-két rezonáló piszkos foga között ügyesen pengetni

kezde.” A láttatás ekként megképzett módjában ezúttal nem a komikus szituációra adott válasz mutatkozik meg, mint a narrátori beszéd előzőleg hozott példájában, hanem magában a szituációban kirajzolódó viszonylat komikus volta, mely ez esetben közvetlenül az olvasót készíti önállító értelmezése biztonságának nevető feladására, s annak belátására, hogy a semmisség – mint a véges lét sokértelműségének feltűnése a „megválaszolhatatlan” által – az egzisztenciához mindenkor hozzá tartozó. Hiszen mi indíthat valakit arra, hogy egy szerkesztőség irodájának nyilvánosságában fogselymet vegyen elő? Ez már önmagában „érthetetlennek” mutatkozik. S az ekképp „érthetetlennek” mutatkozó felismerését ez esetben a narrátori beszédmód teszi lehetővé, mégpedig azáltal, hogy és ahogy az artikulációban éppen az „érthetetlennek” mutatkozó viszonylatra irányítja a figyelmet, mi több, nem enged kitérést az elől, s ezáltal nevetésre sarkall.¹⁴ A komikum e tapasztalatának kontúrt ad az értelmező folyamat visszafelé irányuló mozgásában a szalagcím ismételt beékelődése a szöveg dialogikus kibontakozásába. A felirat, *ó, eóli hárfa!*, a fogselyem és az eóli hárfa közös horizontjának eddig fel nem merült, nemlétezőnek vélt lehetőségkörét veti fel, s ezzel, az értelmezés folyamatában visszamenőleg, újabb, az eddigiekhez (vagyis a szövegben a felirat után következőkhöz) kapcsolódó komikus vonatkozás irányába mozdítja ki az értelmezést. Vagyis, az artikulált „oda-nem-illőségnek” egy másik, de éppen *értelmezhetetlenségében oda illő* aspektusából megvilágítva emeli ki mindazt, ami a szövegben eme értelmezhetetlen vonatkozás-összefüggéshez tartozóként tűnhet fel.

Még tovább haladva az értelmezés visszafelé tartó mozgásában, ismét szembeesülünk a Myles Crawford-i beszédmód már több ízben előtűnt komikumával, ezúttal azonban a szerkesztő beszédével is más olyan beszédmódok interakciójában kell számot vetnünk, melyek a szövegben felfedette váló *szituációt vele osztók beszédeként* artikulálódnak. Ned Lambert hívására, aki a szerkesztőt arra invitálja, hogy csatlakozzon az italozásra indulókhoz, Myles Crawford „értelmezhetetlen” választ ad: korábbi csaták emlékét idézi fel rendhagyó stílusában, mely emlékek a szituáció addig kibontakozott vonatkozásaihoz, kontextusához, egyáltalán nem kapcsolódnak, vagyis oda-nem-tartozóként tolatkodnak be. Az ekképp előidézett komikus törést – vagyis a válaszadás ezen irányát és módját („Észak-Cork-i milícia!”) – a szövegbe illesztett szalagcím előrevetíti (*híres csatákra emlékezünk*), s az ezt követő párbeszédben kibontakozó szituációból visszavonakoztatva szellemes módon tárja az olvasó elé magának e szituá-

¹⁴ Ez az idézetben szereplő narrátori beszéd más, eltérő megnyilvánulásait is illeti, vagyis azokat, melyek szellemesen láttatják a komikus voltukban feltűnő vonatkozásokat, például: „kérdezte Ned Lambert tünődő szemlét tartva cipője orrán”, vagy „kukorékolta magasszopránban a szerkesztő égre fordított bíborarccal”.

ciónak a komikus voltát. Hiszen a „híres csaták” híres volta a „hírnévnek” a megszokottól radikálisan eltérő értelmezését igényli, vagyis a máshogy-értésnek s a máshogy-vonatkoztatásnak a követelményével lép fel a gondolkodással szemben. Ily módon a felirat szellemessége a „hírnév” kontextustól eltérő értelmezésének radikális igényéből fakad, mely az olvasót arra sarkallja, hogy kapcsolódjon be a különböző horizontok átfedését feltáró és az értelmezhetőség körét ekképp szélesebbé tévő gondolati játékba.

A felirat e beékelődését követően kialakuló dialógusban Ned Lambert illeszkedik a Myles Crawford beszéde által kijelölt új irányhoz („Hol volt ez, Myles?”), mellyel egyszersmind jelzi a szerkesztő gondolkodásának a Ned Lambert által már mintegy felismert „megválaszolhatatlanságát”, s mely felismerését Ned a szintén jelen lévő J. J. O’Molloy-jal meg is osztja: „Kezdődő delírium tremoló. Szomorú.” Ned Lambert szellemes megjegyzése, akár a szalagcím, látni engedi a szerkesztő beszédének és viselkedésének komikumát, ugyanakkor azt is megmutatja, hogy a crawfordi beszéd „érthetetlensége” csak „érthetetlenségként” való értelmezésében kaphat választ. Vagyis Ned Lambert nevetető észrevétele „esztelenségként” láttatja a szerkesztő megnyilatkozásait, hiszen az emberi viselkedésmód értelmezhetetlensége csak „esztelenségként” lehet érthető a „nem esztelenek” számára, jöllehet még ez az értelmezés sem képes megnyugvást adni, ez sem teszi lehetővé, hogy az ember elmeneküljön a másik beszédében megnyilvánuló felforgató „esztelenség” tapasztalata elől. Az említett párbeszédben tehát, azt mondhatjuk, a komikum esztelensége kerül felszínre. Az „értelemellenes” beszéd az értelem számára „az örület nyelveként” (BACSO 2004: 17) szól – s eme állásfoglalásában az értelem egyszersmind elismeri, hogy dialogikus viszonyban van az örülettel, mely örület ily módon nem más, mint maga *másika*, s ily módon *hozzá tartozó*. Mint Bacsó Béla fogalmaz fentebb idézett írásában, „[n]evetségessé válni, egyben önnön esztelenségünket tanúsítani, ez az a khiasztikus forma, mely mindig ott húzza át a mondatot, ahol az ész a határához ér [...]” (uo.). Az örület nyelve, mint az értelemellenes feltörése, ekképp felül is írja azt, amit mindenkor értelmesnek vélt, „áthúzza a mondatot” s annak újragondolására készlet, ami még „világhoz tartozó” lehet a „megválaszolhatatlanban”. „Az örület khiasztikus hangja teremti a teljes bizonytalanságot, minden állítást önnön semmisségének árnyéka ölel körül” (BACSO 2004: 18). A szerkesztő khiasztikus beszéde kimozdítja a vele dialógusban lévőket, s azok a szellemes beszédben megbúvó nevetéssel adnak választ az idegen távolságába történő kimozdítottságra, hiszen fel kell hogy adják magukat az örület Myles Crawford artikulációjában megnyilvánuló ismeretlen mértékének. Fel kell hogy adják magukat az érthetőség felfüggesztettségébe, hiszen feloldani nem tudják azt: a maga elementáris jellegében érinti őket. Eme „szellemes önfeladás” a komikum örületébe a narrátori beszédmódra csakúgy igaz, mint

MacHugh professzor elmésségére. „– Ohio! – *kukorékolta magasszopránban a szerkesztő égre fordított bíborarccal.* – Az én Ohióm. – *Tökéletes krétikus metrum!* – mondta a professzor. – *Egy hosszú, egy rövid, egy hosszú.*”¹⁵

Fentebb láthattuk, többek között, ahogy a narrátor beszéde az ember nevető válaszákat tematizálta, s ahogy ebben s ezáltal éppen a szituáció komikus voltát exponálta. A szöveg értelmezése során annak ugyancsak tanúi lehettünk, ahogy a narrátor beszédének a szalagcímmel való interakciójában, metonimikus kiemelés révén, komikus összefüggés merült fel.¹⁶ Világosabban kell látnunk még azonban azt, hogy e két beszédmód, a feliratoké és a narrátori, hogyan csenghet össze a komikum láthatóvá tételére való irányulásban, egy komikus szituáció kibontakoztatásában és exponálásában. Bár a szellemesben meg tapasztalt komikum ezen aspektusból máshol is feltűnt már, mégpedig az *ó, eóli hárfa!* felirat szövegbe ékelődése kapcsán, a következő passzus arra ad lehetőséget, hogy az elmésség, a narrátori beszédmód és a jelenlevők dialógusának illesztékében létrejövő komikum vetületeit részleteiben meggondoljuk.

– [...] Aha! Értem. Jó. Majd megtalálom.

Karambol következik

A telefon újra berregni kezdett, ahogy visszaakasztotta a kagylót. Sietősen jött befelé és nekiment Lenehannek, aki a második ívvel küszködött éppen.

– *Pardon, monsieur* – mondta Lenehan, és fintorogva megragadta egy pilanatra.

– Én kérek bocsánatot – mondta Mr. Bloom, túrva a másik szorítását. – Hol ütöttem meg? Rohanásban vagyok.

– Bokán – mondta Lenehan.

Bohócpofát vágott és nyafogott, a bokáját masszírozva:

– Az évek múlásával felsőbb okán.

– Igazán sajnálom – mondta Mr. Bloom (JOYCE 2012: 128).

A komikum, láthatjuk, itt is magából a beszéd-struktúrából bontakozik ki, hiszen amit a szalagcímek stílusának *hogyanja* elmésségében előrevetít az olvasó számára, az ezután a felirattal dialógusba vont eltérő beszédmódok interakciójából válik láthatóvá. S ez maga a komikus szituáció. Az olvasás folyamata során értelmező módon ismételtelen visszatekintve azt is mondhatjuk, itt a szalagcím előre tematizálja a narrátori beszédből és a szerkesztőségben jelenlevők interakciójaként értelmezett dialógusból kibontakozó szituációt, s ezzel arra hívja fel a figyelmünket, ami ebben a szituációban s ezen szituációként majd komikusnak

¹⁵ Kiemelés tőlem – V. D.

¹⁶ Lásd a fentebb metonimikus kiemelésként értelmezett példát: JOYCE 2012: 116.

mutatkozik. Ekképp, a pár-beszéd összefüggésének megvilágításaként, s ezzel a szöveg dialogikus jellegében kifejlő szituáció komikus jellegére való elmés rámutatásként fogalmazódik meg a szokatlan rendet felvető szalagcím. Hiszen ha egy karambol bekövetkezését előre láthatnánk, annak ilyen, távolságtartást mutató megfogalmazásával lennénk-e elfoglalva? Ha tudnánk, hogy *karambol* következik, képesek lennénk-e azt ily módon bejelenteni? A rámutatás artikulálódásának e rendhagyó módja önmagában is nevetésre fakaszt érthetlenségében, dialogikus kiemelésként pedig hangsúlyt ad a nevetésre fakasztó véletlennek, mely Mr. Bloom és Lenehan összeütközését idézi elő, s melynek érthetlensége, megmagyarázhatatlansága, az összeütközést követő párbeszédben és annak olvasása során kap választ. A nevetésre fakasztó véletlen történéséről a narrátori beszéd ad hírt, s ily módon közvetlenül visszautal az eseményt előrevetítő szalagcímre. Az értelmezés menetében tehát a narrátori beszéd visszautal a feliratra, a felirat pedig megelőlegezi azt, ami a narrátori beszédben s az ezt követő dialógus általa kijelölt irányában mint a véletlen összeütközés érthetlensége válik szabaddá a feltörő nevetés válaszadására, s ebben az érthetetlen lehetőség igenlésére.

Joyce Ulyssesének „Aiolosz”-fejezete a szöveg beszéltségének eminens jellegében s az „életet tisztázó derű” beszédességének eltérő módjai által azt adja tudunkra, hogy a létezés érthetősége és értelmezhetősége soha *nem magától* érthető, azaz nem magától értetődő, újra és újra kérdést intéz felénk, meghatározott *viszonylataiban* és lehetséges *horizontjait* illetően kell megfontolnunk. Az „értelemellenes” váratlan betörése a hétköznapi teendőink közepette elintézettnek vélt értelem-összefüggésekbe, mint a rendet felforgató megmutatkozása mozdít ki bennünket a máshogy-gondolás szükségességébe, s idegenségének távolságából arra késztet, hogy adjuk fel testi létezésünket a nevetés megrázkódtató tapasztalatába, mely által lehetőséget kapunk, hogy a magunk számára „én”-ként ismertet meghaladjuk, s hogy e máshogy-létből máshogy tekinthessünk arra az „én”-re, akit mindennapiságukban magunknak vélünk. Az „értelemellenes” tapasztalata tehát a „magunk számára idegen” distanciájába von, melybe vonva, melybe vetve az „én” felől az „önmaga” lehetőségei felé tartunk. E distancia megtapasztalása egyszersmind lehetővé teszi, hogy tájékozódjunk azt illetően, ahogy még lehetünk, s amivel még nem vetettünk számot. A nevetés tehát a „magunkon-túljutni-tudás”¹⁷ egy eredendő módja, melyben az észlelés aláveti magát annak, ami beszédben és beszédként artikulálódik, s ami a gondolkodás számára mindenkor mértékadó lehet: az érthetőség meg-nem-gondolt lehetőségeinek.

¹⁷ Ehhez lásd: Martin Heidegger: *A műalkotás eredete*. Fordította Bacsó Béla. Európa, Budapest, 1988. 105., valamint Bacsó Béla: Valóban elavult lenne az észlelés? = *Kiállni a zavart: Filozófiai és művészetelméleti írások*. Kijárat, Budapest, 2004. 108.

Ekképp, ahogy az alvás szükséges ahhoz, hogy megszabaduljunk önmagunktól, nevetés nélkül sem tudnánk azok lenni, akik vagyunk: bele kellene merednünk abba, akik már voltunk, elzárva mindazon lehetőségekkel való szembeesüléstől, amelyekben még „énünk” ellenében „önmagunk” lehetünk. Nevetés nélkül létünk is bevégeződne, akár az alváshiánnyal. Kant találó megfogalmazása szerint, „Voltaire azt mondta, hogy az élet sok vesződésének ellensúlyozása-képpen az ég két dolgot adott nekünk: a *reményt* és az *alvást*. De ide sorolhatta volna még a *nevetést* is [...]” (KANT 2003: 251).¹⁸

EXKURZUS: A NEVETÉS VISSZFÉNYE

A nevetés az önmagát-meghaladás képességének elementáris tapasztalata, eme emberi képességet adja értésre a létezés sokértelmű semmisségének önfeladó igenléseként. S e létigenlés, mint a nyitottság derűje, mindig a mássá válás fájdalma is. Mert a máshogy-gondolás lehetőségének nevető tapasztalatában el kell állnunk attól, ahogy létünket eleddig értettük. S a tudottnak véltől történő elválás a még-tudható irányába mindig egy viszonylat megszűnését jelenti, megszűnést abban az értelemben, hogy valamit már nem csak úgy tekinthetünk, mint ahogy azt megszoktuk. A jól elrendezettség biztonságából történő nevető kimozdítottság, mint kilépés, ezért mindig a felismerés öröme, de ezzel együtt az elválás fájdalma is kell hogy legyen. S irányultsága ebben a sírásával közös. „Mert a viszonyok megszűnése minden értelem és megértés lehetőségének megghiúsulását jelenti. Ez vagy azáltal érhető el, hogy egymásnak ellentmondó értelem-összefüggések minden egyértelműség megszűnését eredményezik, vagy azáltal, hogy minden közvetítő vonatkozás átugrása, a létezés viszonyrendszerének megszűnése, az értelmezés minden nekirugaszkodását ellehetetleníti” (PLESSNER 2002: 31). A sírás a megszűnés tapasztalata általi érintettséget adja értésre, a vonatkoztatás lehetetlenné válása általi érintettséget, s ebben a megvonás fájdalma működik, mely azonban a tisztázottság örömét is elhozza számunkra. Hiszen midőn elveszítünk valamit, rádöbbenünk a viszonylatra is, amely e veszteség által megszűnt, s a megvonás fájdalma ennyiben a létünket illető felismerés örömét is adja, annak örömét, ahogy az immár megszűnt viszonylatban tudhattuk magunkat.

Mindkét viszonyulás, a nevetés csakúgy mint a sírás, a megválaszolhatatlanba lép ki, a megválaszolhatatlanhoz mozdul ki, mely megválaszolhatatlanságban, mint Plessner írja, „az ember számára minden lehetséges magatartás megghiúsul, [s] ezért csak [e] két válaszjellegű krízisreakció lép fel. A nevetés azt válaszolja meg, hogy a magatartás a kapcsolódási pontok kiegyenlíthetetlen

¹⁸ Kiemelés az eredetiben – V. D.

többértelműsége által hiúsul meg, a sírás pedig azt, hogy a létezés viszonyyszerűségének megszűnése által” (PLESSNER 2002: 30). Vagyis, a sírás azt nyilvánítja meg, ami a nevetést is működteti: a kimozdítottság el-választó tapasztalatát, annak a belátását, hogy soha nem lehetünk ugyanúgy, nem maradhatunk ugyanazok, le kell mondanunk a felismerésbe. S ily módon, jóllehet a válaszdadás e két módjának iránya közös – mint az el-várt meghiúsulásra adott válaszok módjai – viszonyulásuk mégis eltérő. Mert a sírás a szituáció általi érintettségre az abba való *bevontságban* reagál, míg a nevetés az attól tartott távolságban vet számot a lehetőségekkel. Mind a sírás, mind a nevetés egy meghatározott vonatkozás úgy-érthetősége megszűnésének tapasztalatából fakad, míg azonban az előbbinél nincs lehetőség a szituációtól tartott távolság felvételére, az utóbbi csak ennek révén jöhet létre. A sírásra vonatkozóan Plessner erre így mutat rá: „[a] sírásnál [...] a tehetetlenség a fájdalom iránti *kiszolgáltatottság* figyelemre méltó *közvetlenségéből*, a feszültség oldottságba való átcsapásából és a meghatottságból adódik” (PLESSNER 2002: 25).¹⁹ A sírás számára *maga a végesség tűnik fel a véget érés tapasztalatában*, vagyis az ember a végesség tudásának adja át magát a feltörő könnyekben. A nevetés számára az eldönthetetlenség tapasztalata adja a sokértelmű határoeltság felismerését, a határoeltságét, mely magának a lét végességének és semmisségének örömtelen fájdalmas belátása a szituációtól tartott távolságban.

A sírás a fájdalom tisztázó – s ebben mégis örömteli – mivoltát, a nevetés a mássá válás gyötrelmes örömet teszi láthatóvá, vagyis kapcsolatuk nem pusztán szembenállás: mindkettőt az működteti, ami benne nem látható, de mégis szükségképp jelen van. Mert ahogy a felismerés könnyfakasztó fájdalma a belátás örömet adja, a nevetésben feltörő öröm sem nélkülözheti az örömteliben rejlő mássá válás fájdalmát. E kettősség, a létezés tapasztalatának kettőssége, a határhelyzetekre adott reakcióink mindegyikét meghatározza, hiszen az eldöntetlenség kétségessége állandó pozíció- és viszonyulás-váltásra kényszeríti az embert, mely az érintettség más és más módját engedi elhatalmasodni felettünk. A sírás például gyakran nevetésbe fordul át, ha a szituáció engedi, hogy a „viszonyyszerűség megszűnésének” tapasztalatával együtt „a kapcsolódási lehetőségek ki-egyenlíthetetlen többértelműsége” (PLESSNER 2002: 26) is megnyilvánuljon: más szóval, a megszűnés tapasztalata egyúttal felfedheti olyan lehetőségek körét is, ami azzal szembesíti az embert, ami még lehet, de amivel nem számolt. S megfordítva, ahol nevetés tör fel, ott a sírás lehetősége is fellép: mert a szituáció – amitől eddig distanciát tartottunk – hirtelen bevonhat bennünket annak sokértelműségbe *vesztségébe*, „érthetlenségébe”, azaz egy meghatározott érthetőség „egyeduralma” *végérvényes* felszámolódásának tapasztalatába. Ekképp,

¹⁹ Kiemelés tőlem – V. D.

azt mondhatjuk, egy meghatározott viszonylat sokértelműségének felfakadása a már-nem-tartható fájdalomra általi érintettséget nem zárhatja és nem is zárja ki. Hiszen korábban láthattuk: a nevetés maga is az „érthetlenség” általi érintettségéből tör fel, annak ellenére, hogy magától az „érthetetlennek” mutató szituációtól igyekszik distanciát tartani.

Joyce *Ifjúkori önarckép* című műve a nevetés és a sírás ezen eliminálhatatlan kettőssége felismerésének lehetőségét adja: „Stephen hallotta, amint az apja olyanforma nevetésbe tör ki, ami zokogásnak is beillenek” (JOYCE 2003: 115). E megfogalmazás annak tapasztalatát adja értésre, hogy a sokértelműség nevetető megmutatkozása, mint a tudottnak vélttől való *elválás kimozdítottsága*, mindig egy már valahogyan értett viszonylat kizárólagosságának megszűnése is, mely megszűnés az emberi lét végessége általi könnyfakasztó érintettséget is hozhatja. S Simon Dedalus, a regény főalakjának – Stephen Dedalusnak – apja, egy a komikust megmutatkozni engedő anekdota visszaidézése során ismételtelen szembesül annak a viszonzyszerűségnek a megszűntségével, melyet egykor sajátjaként tudott. Simon Dedalus édesapjának szellemes reakcióját idézi vissza, miután világossá vált utóbbi számára, hogy fia, Simon dohányzik. „»Ejnye, Simon, el is került a figyelmemet, hogy dohányzol«, vagy valami ilyesmit mondott. Én persze, már amennyire lehetett, szabadkoztam és megpróbáltam elújni a dolgot. »Hát – azt mondja –, ha valami jót akarsz szívni, gyűjts rá az én szivarjaimra. Egy amerikai kapitánytól kaptam őket ajándékba tegnap este Queenstownban«” (JOYCE 2003: 115). Eme, szellemességében megnyilvánuló, Simon Dedalus számára az adott szituációban váratlan és váratlanságában *érthetetlen* bölcsesség visszaidézett tapasztalata az, ami az általa kitüntetett személy távollétének fájdalmát most feltörni engedi benne. Vagyis, az idősebb Dedalus számára a sokértelmű létezés éppen mint sokértelmű végesség válik kifejezetté a visszaidézett emlék által. S ezért lesz nevetése olyanná, „ami zokogásnak is beillenek”. A határhelyzetekre adott válaszaink dinamikus ambivalenciája mindenkor a nevetés és a sírás által megnyilvánított viszonyulások lehetőségének eldöntetlenségéből és eldönthetlenségéből is fakad. A létezés e Janus-arcúságával Simon Dedalusnak éppen az emlékezés által létrejövő eldönthetlenséget illetően, az eldönthetlenség határhelyzetével szembesülve kell számot vetnie.

Az *Ulysses* „Aiolosz”-fejezetének olvasása során sem térhetünk ki annak felismerése elől, hogy a megválaszolhatatlan megnyilvánulása nemegyszer ambivalens viszonyulásra készítheti az embert. A mű dialogikus beszédének értelmező kifejlése során sok módon és sokszor nevetünk, a szöveg a komikumot sokféleképp engedi előlépni – néha mégis sírni volna kedvünk. Mert a nevetés fájdalmas önfeladásának derűjéből, a távolságtartás distanciájából sokszor az együttérzés közelségébe kényszerülünk, mégpedig annak felismerése által, ahogy véges létünknek kiszolgáltatottak vagyunk annak sokrétűségében.

Ez a felismerés pedig a megvonás szenvedélyes érintettségével illet minket: már nem lehetünk úgy, ahogy voltunk, megszűntünk úgy létezni, mert máshogy kell lennünk. Nevetünk, egészen addig, míg el nem fog bennünket a derűben rejtő szomorúság, mely nem pusztán lehangoltság, hanem a mássá-válás tisztázó fájdalma.

A fejezet záró passzusában bontakozik ki a *Példabeszéd a szilváról* (JOYCE 2012: 148), mely Stephen „[k]ét dublini vesta-szűz”-ről szóló története, akik „Dublin látképét a Nelson-oszlop tetejéről szeretnék megnézni” (JOYCE 2012: 143). A Stephen beszédében kirajzolódó szituáció a létezés *fájdalmas* komikumát engedi feltűnni: azt, ami alól magunkat sem vonhatjuk ki, hiszen a szokatlan szokványosságát, az „oda-nem-illő” mindennapiságát adja tudtunkra, s ennek szorongató volta mindannyiunkat érint. Másképp fogalmazva azt mondhatjuk, az elbeszélés szellemessége az „értelemellenesként” értettet az együttérzés érintettségét sem elimináló módon teszi láthatóvá az olvasó számára. A „kapcsolódási lehetőségek kiegyenlíthetetlen többértelműsége” ezért itt a „viszonyyszerűség megszűnésének” eliminálhatatlan tapasztalatával is jár. A komikus alakokkal való együttérzésben *részt vállalunk* az ő sorsukban, s e *részvét által* szembesülünk azzal, hogy a létezés többértelműségébe vetettségben saját létünket illetően is el kell állnunk attól, ahogy azt eddig értettük.

Három shilling tíz pennyt kuporgattak össze egy piros bádóg postaláda perselyben. A háropennyseket és a hatpennyseket kirázzák, a pennyket kibűvölik egy bicskával. Kettő és három ezüstben, egy és hét rézben. Magukra öltik szalagkötős kalapjukat és legjobb ruhájukat, és esernyőt is visznek magukkal, mert félnek, hogy esetleg elered az eső.

– Okos szüzek – jegyezte meg MacHugh professzor.

Rögvalóság

– Egy shilling négy penny értékben disznósajtot vásárolnak, és négy szelet zsúrkenyeret a Marlborough Street-i étkezdéből az északi városrészben, Miss Kate Collins cégtulajdonostól. Vesznek huszonnégy érett szilvát egy lánytól a Nelson-oszlop tövében, hogy a disznósajt utáni szomjúságot csillapítsák. A forgó sorompónál egy úrnak két háropennyst adnak, és elkezdenek totyogni szép lassan fölfelé a csigalépcsőn, morogva, egymást noszogatva, félve a sötétben, zihálva, egymást kérdezgetve megvan-e a disznósajt, dicsérve Istent és a Boldogságos Szűzmáriát, visszafordulással fenyegetve, a légréseken kikukucskálva. Uram Teremtőm! Nem gondolták, hogy ennyire magas.

A nevük Anna Kearns és Florence MacCabe. Anna Kearnsnek derékzsábája van, és azzal a lourdes-i vízzel dörzsöli, egy hölgy adta neki, aki egy egész üveggel kapott egy passzionista atyától. Florence MacCabe minden szomba-

ton egy disznócsülköt és egy üveg duplamaláta sört fogyaszt el vacsorára [...] (JOYCE 2012: 143–144).²⁰

A narráció ezután az immár „megszokott”, szalagcímek által megszakított rendjében folytatódik, melynek lezárulásképp a két dublini vesta-szüzet a Nelson-oszlop tövében látjuk, miközben „zsebkendőjükkel törölgetik a szilvalét, ami lecsorog a szájuk sarkában, és a szilvamacskát lassan leköpködi a rácsok között” (JOYCE 2012: 146).²¹ De mégis mi különbözteti meg, kérdezhetnénk, az így lezáruló narrációt a korábban értelmezettektől? Hiszen itt is nevetünk kell a két dublini hölgy esetlenségén, melyben a saját magunknak való gyötrelmes kiszolgáltatottságra is ráismerünk. S nem volt ez másként a Bloomot és Lenehant, de akár Myles Crawfordot illető narráció esetében sem, vethetné ellen másvalaki. Az itt artikulálódó vonatkozások komikus volta azonban, az előbbiektől eltérően, azt adja tudtunkra, hogy az általunk szokatlanként, érthetetlenként, rendhagyóként tapasztalt nagyon is mindennapi lehet. Hogy a megütköztető adott esetben elintézettnék-vélségében, fel-nem-tűnésében a hétköznapi adhatja egy ember számára. Vagyis, a *Példabeszéd a szilvákról* azáltal érint bennünket, hogy a mindenkori „így-létet”, a megszokott-hétköznapi mutatja meg annak megütköztető szokatlanságában, mely szokatlanság valakinek a sorsaként szokványossá válva egy rendhagyó szituációban tűnik ki. Az „oda-nem-illő” itt *érthetőnek vélségében* mutatkozik meg, s ez az érthetőnek vélség egyszerre komikus és tragikus. Tragikus, hogy a helyzet így áll, s megváltoztathatatlanságában, megkérdőjelezhetetlen érthetlenségében áll így. Szinte ránk ront a felismerés, hogy a leginkább érthetőnek vélt tulajdonképpen a leginkább érthetetlen, hogy a legközelebbinek vélt a legtávolabb van tőlünk. Ennek folytán a beszédben kifejlő vonatkozások nem engednek kitérést a szituáció általi érintettség elől, hanem maguk komikus voltában vonnak be abba – hiszen a helyzet állása tragikus érthetőnek vélségében is érthetetlen marad. S éppen ebből fakad a meglepettség, mely egyszerre indítja nevetésre és sírásra az embert. Nevetünk, hiszen a mű beszéde két rendhagyó nőalakot rendhagyó szituációban láttat. S mégis meghatódunk, sírásra ingerel ez a tapasztalat. Mert ők nagyon is szokványos, nagyon is mindennapi módon élik így életüket. A két alaknak ez maga a lét, a véges lét, a sokértelmű semmisség, mely számukra elintézettnék vélségében megmutakozó. Eme elintézettség vélelmének felismerése pedig együttérzésre indít bennünket. Hiszen a létezés, melyet mi is osztunk, ekként, elfedtségében meghatározott, melyben a sokértelmű mégis hírt ad magáról.

„Florence MacCabe minden szombaton egy disznócsülköt és egy üveg duplamaláta sört fogyaszt el vacsorára.” Ebben semmi meglepő nincs, gondol-

²⁰ A fordítást módosítottam – V. D.

²¹ A fordítást módosítottam – V. D.

hatnánk. De magától értetődő-e, hogy valaki minden szombaton ugyanazt fogyasztja vacsorára? S magától értetődő-e a választás, mely éppen erre az ételre s itatra esik? S magától értetődő-e, hogy egyedül teszi mindezt? Ha meggondoljuk, mindez érthetetlennek is mutatkozhat, s mutatkozik is – hiszen nem tudjuk, miből fakad, hogy éppen így van. S ha ezen „érthetetlen” vonatkozások a maguk távolságából nevetésre indítanak is, mégis együttérzünk a két dublini nőalakkal. Hiszen az ő létezésük módját ekként megtapasztalván el kell válnunk a vélekedéstől, hogy az életben minden a lehető legjobban elrendezett. Ha rákérdezzünk életünk leginkább magától értetődőnek tűnő összefüggéseire, viszonylataira, ha nyitottá válunk arra, hogy mindez másképp is lehetne, a magunk bőrén érezhetjük, hogy a létezés tragikomikus.

„Fináléképpen hirtelen hangos ifjúi kacajt hallatott” (JOYCE 2012: 147).

(Vége)

IRODALOM

- BACSO, Béla 2004. *Az ész nevetségességéről = Kiállni a zavart: Filozófiai és művészetelméleti írások*. Budapest, 9–22.
- BERGSON, Henri 1968. *A nevetés*. Fordította Szávai Nándor. Budapest
- EISLER, Rudolf, szerk. 1964. *Kant-Lexikon: Nachschlagewerk zu Kants sämtlichen Schriften, Briefen und handschriftlichem Nachlaß*. Georg Olms Verlagsbuchhandlung, Hildesheim
- GILBERT, Stuart 1960. *James Joyce's Ulysses: A Study*. Vinatge Books, New York
- HEIDEGGER, Martin 2004. *Lét és idő*. Budapest
- JOYCE, James 2003. *Ifjúkori önarckép*. Budapest
- JOYCE, James 2012. *Ulysses*. Szentkuthy Miklós fordítása nyomán átdolgozta Gula Marianna és mások. Budapest
- KANT, Immanuel 2003. *Az ítélőerő kritikája*. Fordította Papp Zoltán. Budapest
- KANT, Immanuel 2005. *Pragmatikus érdekű antropológia = Antropológiai írások*. Budapest. 19–306.
- KOZOCSA, Sándor–V. RAISZ, Rózsa szerk. 2008. *Alakzatlexikon: A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve*. Budapest
- LUKÁCS, György 1975. *A heidelbergi művészetfilozófia és esztétika. A regény elmélete*. Budapest
- PLESSNER, Helmuth 2002. *A sírás és nevetés eredete = Láthatatlan kollégium 11.* (2002. november), 23–33.
- RITTER, Joachim 2002. *A nevetésről = Láthatatlan kollégium 11.* (2002. november), 12–22.
- SCHLEGEL, August Wilhelm–SCHLEGEL, Friedrich 1980. *Athenäum töredékek = Válogatott esztétikai írások*. Budapest, 261–356. (SCHLEGEL–SCLEGEL 1980a)
- SCHLEGEL, August Wilhelm–SCHLEGEL, Friedrich 1980. *Kritikai töredékek = Válogatott esztétikai írások*. Budapest, 213–236. (SCHLEGEL–SCLEGEL 1980b)
- SCHOPENHAUER, Arthur 2007. *A világ mint akarat és képzet*. Budapest

SCHWIND, Klaus 2001. *Komisch* = Karlheinz Barck et al. szerk. *Ästhetische Grundbegriffe: Band 3*. Verlag J. B. Metzler, Stuttgart, Weimar, 332–384.
SWAN, Michael 1982. *Practical English Usage*. Oxford University Press, Oxford

In Dialogue with Laughter (II)

Laughter and the “Aeolus” chapter of James Joyce’s *Ulysses*

Whenever we encounter someone who is laughing at a situation we do not find funny in the least, we contemplate the person disapprovingly. We consider him/her unfeeling. While, in fact, by way of such a reaction, it is primarily one’s temporary lack of ability to cope with the situation that is given voice. In laughter, by way of laughter, response is given to what appears unanswerable in the situation: no words are found for the experience of an unknown and, inasmuch, alien possibility of sense. In other words, laughter, as the display of bodily affectedness brought about by the momentary failure of articulatory speech, attests to the incapacity of thought in reckoning with the unknown relation of sense encountered. Suffering such incapacity, however, involves the experience of dislocation as well, the ineliminable experience of being dislocated from the correlations of sense which we consider securely established. Such dislocation into what has hitherto been unconsidered forces us to face up to the necessity of thinking differently. To put it in another way, the laughing encounter of what appears uninterpretable liberates one to face the possible multiplicity of senses that lurks in our essentially finite existence. Laughter prevents the avoidance of thinking over in what other ways our world, as which we exist, may be understood differently. In the manner of the manifold wittiness that singles out the work of literature as eminent articulation, the “Aeolus” chapter of James Joyce’s *Ulysses* infers the insupportability of all interpretations with which we seem to be intimate. The diverse facets exhibiting the speech of the comic and of the comicality of speech developed in the chapter compel the reader to burst into self-confronting laughter. The paper attempts to present a differentiated interpretation of the phenomenon of laughter, so that the diverse facets of the comic, conceived in the mentioned chapter, may be unveiled. In such a way, i.e. by making way to the phenomenon of laughter and to the modes of the comic revealing themselves in the mentioned chapter of Joyce’s work, the present interpretation seeks to allow for a possible understanding of what makes the incontrollable bodily response, surging up as laughter, work and how this working is related to speech. Moreover, throughout repeated and astonishing confrontations with the multiplicity of senses, and in the midst of repeated attempts at interpreting these, we should not lose sight of the limits of such multiplicity, the limits, which are determined by the essential finiteness, by the ultimate limitedness of human

existence. The attempt made at thematizing the unanswerable that reveals itself in the eminent speech of the text, in the “Aeolus”-chapter of James Joyce’s *Ulysses*, may also make it apparent how such an experience of finiteness is related to the phenomenon of crying.

Keywords: laughter, uninterpretable, unanswerable, speech, possibility of sense, horizon of sense

Beérkezés időpontja: 2012. 12. 10.

Közlésre elfogadva: 2013. 03. 19.

Bene Annamária

Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka
bene.a@eunet.rs

MI MINDENT JELKÉPEZ A RÓZSA?

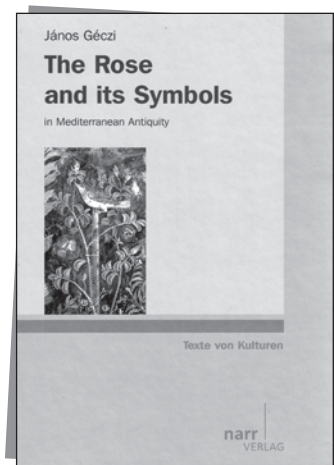
What Does the Rose Symbolize?

Géczi, János: *The Rose and its Symbols in Mediterranean Antiquity*. Narr Francke Attempto Verlag, Tübingen, 2011

Géczi János négyszázötven oldalnyi, a róza történetével és a rózsával mint jelképpel foglalkozó *The Rose and its Symbols in Mediterranean Antiquity* című monográfiáját 2011-ben adta ki a tübingeni Narr Francke Attempto Verlag.

Az ókori mediterráneum területének rózsajelkép-használatát áttekintő, az i. e. II. évszázadtól az időszámításunk szerinti IV–V. századig terjedő időszakot felölelő kötet a róza első ismert ábrázolásával indul: az i. e 1900 és 1700 között keletkezett és a knosszoszi palotában található kék galambot ábrázoló freskón látható sárgás színű róza bemutatásával. A szerző bevezetesként nagyon alapos és izgalmas áttekintést ad erről a freskóról: kitér a történelmi és régészeti háttérre, ami már magában is érdekes olvasmány, de ennél talán még lebilincselőbb az az összegzés, amely arról szól, hogy a freskót elemző kutatók a növény botanikai jellegzetességeit figyelembe véve a freskó keletkezésekor létezett rózsafajok melyikeként azonosították az ábrázolt virágot.

A néhány oldalnyi bevezető után következik a monográfia első része, amely a *The Rose in Ancient Greek Culture* címet kapta, s azt dolgozza fel, hogyan jelenik meg a róza a görög kultúrában. Érdekes, hogy a róza szó görög megfelelője kettős jelentésű, de az elsődleges jelentése nem a rózsára mint növényre vonatkozik, hanem mint színre: a rózsaszínt jelenti. Magában a görög kultúrában a róza mint növény az intellektus, a lélek, a fény jelképe, következésképpen az istenekhez kapcsolódik,

még hozzá a termékenységistenekhez. Ugyanakkor a görögök szerint a rózsaszínjelképként is az istenekhez kapcsolódik, az istenektől származik.

Ebben a fejezetben a szerző rendkívüli alaposággal vizsgálja a rózsajelkép megjelenését, elsősorban a görög irodalomban. Érdekes azonban, hogy kiderül, a rózsza első írásos említése nem szépirodalmi szöveghez köthető. A XX. század ötvenes éveinek elején megtalált ún. püloszi táblák (i. e. 1200 előtt) egyikén találták meg azt a bejegyzést, amelyről mindmáig azt tartják, hogy a legrégebbi rózsát említő bejegyzés. A püloszi táblák gyakorlatilag korabeli gazdasági feljegyzéseket tartalmaznak, s egyikükön szó szerint ez áll: Trischerosnak $\frac{1}{2}$ l rózsza illatú olaj.

Természetesen a rózsza nemcsak ilyen prózai jellegű írásokban jelenik meg: Géczi nagy alaposággal mutatja be azt, ahogyan a rózsajelkép megjelenik a homéroszi eposzokban, leírva, mely szereplő mellett, hogyan és miért jelenik meg a rózsza. Csak feltételezem, hogy az *Iliász* és az *Odüsszeia* átlagos olvasója nem figyel fel arra, hogy ezekben a művekben megjelenik a rózsza, holott amint kiderül, ezekben a művekben ehhez a virághoz rendkívül komplex összefüggések kapcsolódnak. Itt jegyzem meg, hogy a kötet szerzője állításait idézetekkel is illusztrálja, még hozzá úgy, hogy először mindig az eredeti, tehát görög vagy később latin nyelven közli a példát, utána pedig az angol megfelelőt.

A szerző azt is vizsgálta, miként jelenik meg a rózsajelkép a görög költészetben. Így olvashatunk arról, hogy milyen szerepeket tölt be a kultikus körtáncokból kifejlődött kardalban, amely a görög kultúrában is megtartotta közösségi jellegét, hiszen vallási szertartásokon, nyilvános eseményeken, de magánünnepségeken egyaránt megjelent. Természetesen Anakreón és Szapphó, azaz a görög líra másik típusának, a monodikus költészetnek a képviselői sem maradhattak ki a vizsgálatból.

Számomra rendkívül érdekes az, hogy Géczi nemcsak azzal foglalkozik, hogy a rózsza miként jelenik meg, mit jelképez a görög irodalomban, hanem azzal is, hogy milyen szerepet töltött be a mindennapi életben, így miért került a koszorúba, milyen helyet foglalt el a parkokban, kertekben, sőt arról is értekezik röviden, hogy a rózsát hogyan használták az orvoslásban.

A kötet következő nagy egysége (*The Roman Rose*) a Római Birodalommal foglalkozik, illetve a Római Birodalom rózsajelkép-használatával.

A rómaiak egészen i. e. a III. századig nem ismerték a rózsát. Maga a növény, de a rózsza mint jelkép is kulturális kontaktus révén került hozzájuk: Róma ugyan fokozatosan elfoglalta a görög városállamokat, ám a Római Birodalom a görög civilizáció és kultúra hatása alá került, aminek egyik „következménye” volt a rózsza megjelenése az itáliai félszigeten, a növényé és a jelképe egyaránt. A görög hatás ezen a téren (is) olyan intenzív volt, hogy a rózsajelkép a római kultúrában, illetve irodalomban nagyon hasonlít a görögök rózsajelképeihez. Kezdődött ez azzal, hogy a római kultúra integrálta a görög mitológiát, filozófiát,

majd a görög jelképrendszert, így a római rózsajelkép-használat gyakorlatilag a görög szimbólumrendszer által kitaposott utat követi azzal, hogy amint Géczi megjegyzi, attól a pillanattól kezdve, hogy a görögök rózsajelkép-használatát átvették a rómaiak, már nem beszélhetünk görög rózsajelkép-használatról, hanem görög eredetű rózsajelkép-használatról. Persze, vannak a római irodalomban is sajátosságai a rózsajelkép-használatnak. Így a római irodalom aranykorában megfigyelhető a rózsajelkép továbbfejlődése, a prózában és a lírában egyaránt. Augustus császár uralkodása alatt a rózsza az ókor ciklikus időszemléletének jelképévé vált: elsősorban a tavaszt jelképezte, ugyanakkor jelentette a termékenységét is, a változást, Plautus pedig a nőt azonosította a rózsával (a görög irodalomban Szapphó tette meg ugyanezt). Az aranykor irodalmi műveiben azonban a rózsza nemcsak a felsoroltakat jelképezte: szimbolizálta az elmúlást, a halált is, tehát olyan jelentések is kapcsolódtak hozzá, amelyek a görög jelképrendszerben nincsenek meg.

A kötet harmadik, utolsó része (*The Rose of Early Christianity*) a korai kereszténység rózsajelkép-használatával foglalkozik. Csupán két olyan zsidó-keresztény apokrif irat létezik, amely említi a rózsát: az *Énók könyve* és a *Tizenkét pátriárka testamentuma* – ezek elemzésével indul a fejezet. Ezután Géczi már a korai kereszténység általános jelképpellenességét tárgyalja. Ez a jelképpellenesség abból ered, hogy az első keresztények nemcsak a Római Birodalom hivatalos vallásától távolodtak el, hanem a zsidóktól (a keresztény tanok a zsidókat Jézus gyilkosaként azonosítják), különböző keleti vallásoktól, a misztikusoktól, illetve a görög filozófiát magába foglaló gnosztikus tanoktól. Ugyanakkor azonban kialakították saját jelképrendszerüket, de ebben a jelképrendszerben a rózsának nem volt helye, legalábbis a kezdetekben, mivel úgy tartották, hogy a virág, a koszorú, az illatos olaj, tehát mindaz, ami a pogány vallási szertartások elhagyhatatlan része volt, megszenteltségteleníti a mártírok szenvedéseit, a halálukat. Ez azonban lassan megváltozott olyannyira, hogy mindhárom elem a IV–V. századra szilárdan beépült a keresztény hitvilágba és jelképrendszerbe: a rózsza, tehát a kötet tárgya magát Szűz Máriát jelképezi azóta.

Géczi János könyve rendkívüli alapossággal megírt, nagy figyelmet igénylő olvasmány, amelyet mindenképpen ismerniük kell mindazoknak, akik világirodalommal foglalkoznak, szimbólumokat kutatnak, a művelődéstörténet érdekli őket, vagy éppenséggel a botanika irodalmi megjelenése izgatja őket. Egyetlen hiányosságát a befejezés hiányában vélem felfedezni, tudniillik hiányérzettel tettem le a könyvet: lehet, hogy csak egyetlen, befejező mondat hiányzik, de az nagyon.

Bence Erika

... Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
... erikazambo@eunet.rs

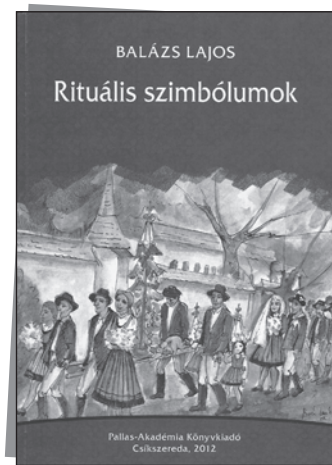
TITKOS KAPUK FELNYITÁSA

Opening Secret Gates

Balázs Lajos: *Rituális szimbólumok a székely-magyar jelképkultúra világából*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2012

„HA TITKOS KAPUIT FELNYITOD, MAGÁHOZ VONZ”

Egy, a 20. század végén megjelent magyar történelmi regény¹ fülszövegében olvasható a kiemelt invokáció, amely a (regény)olvasást mint enigmát, „titkok felfejtésé”-nek stratégiáját mutatja/kínálja fel számunkra. Egy ilyen típusú olvasati élmény megéltséget érezhetjük, amikor elolvassuk Balázs Lajos *Rituális szimbólumok* című könyvét, pedig nem is történelmi, nem is regény, még csak nem is szépirodalom – ha persze ezeket a kategóriákat merev határaik érvényében szemléljük. „Ajánlom e könyvet mindazoknak, akik népi műveltségüket nemcsak látványként kedvelik és dicsérik, hanem rejtett szellemi mélységeiből és lelkiségéből, az őstudás messzire nyúló nemzeti és egyetemes kötődéseiből is érteni-látni kívánnak és becsülni valónak tartják” – hangzik a néprajzkutató/kulturális antropológus Balázs Lajos könyvének olvasóhoz intézett ajánlása. A mitikus tudás megértésére való törekvés innovatív ereje formálja sorait, szuggesztív beszédmódja magával ragadó. A – rideg összehasonlító elemzés helyetti – viszonyrendszerekben történő analógiás értelmezés, illetve a merész, de produktív kitekintések és társítások révén dinamikus közléssé válnak kutatási eredményei. A jelenségekhez való empátiás közelítés és a rálátás belső térhelyzete lírai hatásává teszik az értekezői szöveget.

¹ Háty János: *Dzsigerdilen*. A szív gyönyörűsége. Budapest, 1996

Hogy ne tűnjék patetikuskak, csak egy magyarázó bekezdést követően akarom leírni: katartikus élmény; olyan könyv, amelynek hatására az addig kívülről szemlélődőben akár a környezeti, illetve a saját világról szóló léttapasztalat átértelmezésének igénye is felmerülhet. Olyan hatás ez – s itt jön be a történelmi narratíva szerepe – mint a történelmi regényt formáló műltra tett „jelen érdekű kérdés”², illetve a múlt válságai modellálásának elve. Tudományosságának, ugyanakkor esztétikai szuverenitásának is ismérve a közvetlenül didaktizáló hangvétel mellőzése.

A CSÍKSZENTDOMOKOSI GYERMEKKULTUSZ

Hogy a múlt feltárásának és megértésének milyen jövőre vonatkozó jelentései lehetnek, legjobb példaként szolgálhatnak ehhez Balázs Lajos azon tanulmányai, amelyek a népi kultúra ún. „gyermekcultusz”-ának jelenségével és változataival foglalkoznak (pl. *A gyermek a csíkszentdomokosi lakodalomban, A gyermekcultusz néhány példája a népi kultúrában* etc.). A népi kultúrában jelen levő gyermekcultusz ugyanis különbözik a modern család „gyermekközpontú” szemléletétől, nem kényeztetést, dédelgetést, a vállalt gyermekek számának csökkentését jelenti „a kényelmesebb életmódra való törekvés” (43) szellemében, hanem olyan fontos társadalomalakító/megtartó tartalmat (a gyermek „fontos társadalmi lény és tényező” [uo.]). Ezt „a közösség a párválasztás és a lakodalom hosszabb ideig készülő szövetébe bele is fogalmazta, nem dogmaízü, tételes elvek kimondásával, hanem a szokások, rítusok és a lakodalmi színjáték nagyon is összetett, változatos formában kommunikáló-megjelenítő eszközeivel. Expreszszív kultúrájával!” (Uo.) Számos bemutatott és értelmezett, s mind lelki, mind esztétikai szempontból „szép” példájával találkozunk e könyvben e kultusznak; a sok közül egyik a ruhagyertyát vivő leánykák szerepe a csíkszentdomokosi lakodalomban. Balázs Lajos szerint ez a rítus „meglepő östényeket mentett át kultúránkba. Ezen örökség hordozói szintén gyerekek, akik csíkszentdomokosi rendezésben, szereposztásban ugyanazt teszik, mint az ókori görög és római, aztán a XIII-ik századbeli menyasszonyok. [...] Az őskori és a szentdomokosi egyazon rituális eszköz szokáskeretbe való helyezése azt is igazolja, hogy nem csak formai átvételről, örökségről, felbukkanásról van szó, hanem annak tartalmi íve is megőrződött, hiszen a lexikon³ szerint az égő gyertya a felemelkedő élet és a reménység szimbóluma” (35–36). Az „átmenetek rítusainak” nevezett

² Bényei Péter: „El volt tévesztve egész életünk.” Esztétikai alapú létértelmezési kísérlet a történelmi regény műfaji konvenciói alapján. Kemény Zsigmond: *A rajongók = Irodalomtörténet*, 1999. 3. 441–446.

³ Jean Chevalier–Allain Gheerbrant jelképszótára.

szokáskultúrában (más terminológiával: az emberélet sorsfordulóihoz kapcsolódó szokások körében) olyannyira fontos szerepe van a gyermeknek és a hozzá fűződő tartalmaknak, hogy a néprajzkutató ezt a fajta gyermekkultuszt megkülönbözteti más kultuszok jelentéseitől („nem torz, nem gusztustalan, nem degenerált, és nem rövid távú”); „az élet és a fennmaradás, a ráció és a pragmatizmus kultuszának” nevezi, mi több, „egy közösség jelenének és jövőjének a halállal is számoló egzisztenciális filozófiájá”-nak tartja (52).

Balázs ezekben az írásaiban meggyőzően cáfolja a népi kultúra belső távlatait nem ismerő tudományosság álláspontjait, miszerint a paraszti társadalom egyes jelenségei, pl. a Csíkszentdomokoson 1992-ig tapasztalható viszonylagosan nagy születésszám a műveltség, ez esetben a nemi kultúra hiányának következménye. Ezek a – főként – megállapítások elsősorban a vizsgált közösségi létformák hiányos ismeretéből következnek, pl. a csíkszentdomokosi esetben nem számolnak az adott katolikus közösség erős hitével, a helyi gyerekkultusz jelenségeivel, a magzatvédelmi, vagy épp eltérő módon, a megelőzési (másképp az abortív) praktikák jelenlétével. Vagyis a jelölt gyermekkultusz nem a nemi kulturálatlanság, hanem egy közösség életéről alkotott pragmatikus filozófiájának eredménye.

RITUÁLIS ÁTMENETEK, PRAGMATIKUS FILOZÓFIA

A népi műveltség rendkívül összetett, szuverén, létértelmezési folyamatokra és tapasztalati ismeretekre alapozó, egzisztenciális értelmű, pragmatikus filozófiájú – más társadalmi rétegek tudatformáival (pl. magaskultúra) egyenrangú – kultúra. Rituális szimbólumok jelölte attitűdjeit Balázs Lajos egyrészt az általa „sorsfordító átmenetek”-ként értelmezett léthelyzetekben, másrészt a szokások viszonyrendszerében kutatja és értelmezi; tanulmányai is ekként rendeződnek fejezetekbe (alfejezetekbe). Könyvének első részében a *Fogamzás, születés és születés – Párkeresés, házasság – Elmúlás, temetés* sorsfordulati ritmusokhoz kapcsolódó szimbólumokat és rítusokat értelmez, míg a – terjedelmében feleannyi – második részben (*Más témák*) más rítusláncolatokba illeszkedő mítoszok, toposzok, szimbólumok elemzése következik. Miként az egyes rítusok is fűzést alkotnak, szokásláncolatok rendszerébe illeszkednek, úgy értelmezésük is „viszonylatokban” válhat teljessé. Ezért van, hogy a kötet tanulmányai is egymásra épülnek, vizsgálati/értelmezési stratégiáik, megközelítési módszereik, meghatározásaik és következtetéseik előhívják, feltételezik egymást – nem (rész)jelenségeket, nem motívumokat, nem elkülönülő területeket, hanem egy összetett, mind közösségi (azaz: társadalmi), mind kulturális (azaz műveltségi, esztétikai, művészeti) értelemben szilárd eszmeiségen nyugvó, szuverén világot, a népi kultúra egészét világítják meg – sajátos szempontból: a mindent átható rítusok

és szimbólumok érvényében. Épp ezért egyes tanulmányok, vagy azok részleteinek kiemelése csak szubjektív olvasási szempontok szerint lehetséges. De még ez esetben is elengedhetetlen néhány, a népi kultúrát meghatározó alapérték figyelembevételére: mindenekelőtt, hogy e kultúrának legfontosabb alap gondolata (eszméje) a megmaradás filozófiája, azaz a közösség fennmaradásának stratégiája. Minden e célnak rendelődik alá, legyen az a gyermekhez fűződő őstudás, a nászing elkészítésének rítusa, a lakodalom humora vagy erotikája.

Balázs az emberélet fordulóit – születés, házasság, halál – „átmenet”-nek tekintti az emberi közösség egyik állapotából a másikba (pl. a lányság helyzetéből az asszonylétbe), amelyekhez „rituális szimbólumok”, azaz jelképek dramatikus megjelenítései kapcsolódnak: „A rituális szimbólumok előtt nem vonulnak el az emberek, mint egy szakrális szimbólum előtt teszik, hanem maga a szimbólum vonul el az érdeklődő néző előtt, teljessé téve az eseményt, például a sorsfordító rítusok valós, tényszerű, de elvont – lelki, speciális üzenetét. A gyertyának, ha meggyújtják, egyszerű gyakorlati funkciója lehet: világítani. De ha a keresztelelő, esküvő, lakodalom, halál és temetés, a menyasszony hozományának elvitele (és ezzel nem merítettem ki a rituális gyertyagyújtások sorát) alkalmával, illetve rítusai során gyújtják meg, akkor rejtett vagy kevésbé rejtett szimbólumokká lépnek elő: szent és profán gondolatokat, vágyakat, szándékokat, érdekeket, reményeket közvetít, idomulva mindig egy aktuális élethelyzethez. [...] A szimbólumok kép megfogalmazása és ennek ritualizálása által a szokás forgatókönyvének sok-sok eseménye dramatizált, eljátszott jelképpé, metaforává válik” (15). A rituális szimbólumok meghatározó konstruktív jellegzetességét – noha az egyén és a közösség viszonyrendszerében jelennek meg – „egyéni összpontosító” tartalmuk jelenti: „emóciót sugároznak – indítéka legyen az élet öröme vagy lesújtó eseménye –, emóciót, amit közvetlenül a szokás főszereplője vagy közvetlen érintettje él át, él meg, a rítus által pedig ezt megosztja, és élményhelyzetbe hozza saját magát és azokat is, akik hozzá közelállók, illetve a környezetében léteznek” (uo.).

BARTÓK NEM MENEKÜL!

Számomra – s itt a szubjektív olvasati szempont – a kötet legizgalmasabb tanulmánya a *Bartók nem menekül!*, amelyben Balázs Lajos a *Cantata profana* alapjául szolgáló *Szarvassá vált fiúk* című román kolindát értelmezi a közösségmegtartás népi filozófiáján alapuló rituális szimbólumok kontextusában – s ezeknek révén helyezi határon kívül azt a *Cantata profana*-val kapcsolatos elterjedt nézetet, miszerint „a Cantata profana nem más, mint Bartók Béla menekülése az erőszak és az emberség megcsúfolásának világából az ősi primitív világba, az ősengetegbe, a szabad életbe, a tiszta forrásokhoz” (321). „A szarvasokká

vált fiúk az erdő sűrűjében, sajnos nem ízlelték meg a tiszta szabadságot, és nem azért váltak szarvasokká, hogy ne kelljen többé visszatérniük a beszennyezett, undorító emberi világba” (uo.) – mondja Balázs, s a történetet elbeszélő képi nyelv szimbólumainak feloldása, a mögöttük rejlő őstudás feltárása révén meggyőző érvekkel bizonyítja, hogy a kilenc fiú nem hős, hanem áldozat, akiknek bukása mögött nem áll semmilyen magasztos cél: „Lineáris, cinikus, a közös-ségtől elidegenedett, elrugaszkodott viselkedésükkel úgy gondolták/gondolhatták, hogy tettüknek, ellenzett életmódjuknak nincs, és nem lehet sem határa, sem következménye” (322).

Mit jelent hát a szarvassá válkozás folyamata? Balázs értelmezésében „visz-szazüllést” egy korábbi létállapotba, a társadalmi státus elvesztését, pusztulást, aminek ok-okozati viszonylatában a szülő és a gyermek, a gyermek és a közös-ség viszonyának megromlása állt. Mi történt? A szarvassá válásnak (egy ősbibb állapotba való visszatérésnek) pragmatikus, érzelmi, társadalmi okai vannak. Az első az apa szülői kötelességeinek elmulasztását jelenti: „Nem nevelte őket / Semmi mesterségre, / Szántásra-vetésre, / Ménesterelésre; / Csordaterelés-re; / Hanem csak nevelte / Hegyet-völgyet járni, / Szarvasra vadászni.” A vers zárósoraiban: „Csak erdőket járni / Csak vadat vadászni” (Bartók Béla). Vagyis a vizsgált értelmezés szerint az apa a két ősi mesterség (állattenyésztés, földmű-velés) közül egyikre sem nevelte/oktatta fiait, hanem egy megelőző társadalmi állapot (a gyűjtögető-vadászó életmód) szintjén hagyta őket. A fiúk épp ezért a közösségi fennmaradás pragmatikája értelmében társadalmilag deviánsná, szenvedélyük rabjaivá, haszontalanná, saját üldözöttjeikhez (a vadakhoz) hasonla-tossá váltak; visszazüllöttek egy korábbi létállapotba, s mivel egynemű csoport maradtak, a közösségi fennmaradása érdekében szükséges utódokat sem biz-tosították: sorsuk a biztos pusztulás. Balázs idézi azokat az értelmezéseket (pl. Jankovits Marcell⁴) is, amelyek szerint a fiúk azért nem térhetnek már vissza a szülői házba, s nem részesülhetnek az anya kínálta karácsonyi ünnepi étkekből, mert – a balladai elbeszélés idején – már halottak. A szarvassá válás érzelmi ki-váltó oka a szülői, mindenekelőtt az anyai átok. Az anya ugyanis felismeri a fiúk viselkedésének társadalmilag anakronisztikus, egzisztenciálisan pusztító mivolt-tát, s – egyes változatok szerint – megátkozza fiait, amikor azok „semmibe vet-tek minden más emberi foglalatosságot, kötődést, szülői intelmet, s folyton csak vadászni, csak vadászni jártak” (325). A népi hiedelem szerint pedig az anyai legerősebb átok. A szarvassá válás társadalmi kirekesztettséget is jelent: erre utal – Balázs szerint – a ruhától való megfosztottság állapota: „A mi testünk nem tűr / fonott-szövött inget, / A mi lábunk nem lép tűzhely hamujába / csak leveles ágra” (326). A kutató számba veszi a szarvassá változott fiúk történetének ana-

⁴ Jankovics Marcell: *A Szarvas könyve*. Budapest, 2004

lógias kötődéseit is: elveti pl. a tékozló fiú történetével való lényegi rokonságot, lévén arról szó, hogy a két történetben ellentétes mozgások figyelhetők meg: „Mind a két kategória kapcsolatba kerül az állatokkal: a tékozló fiú disznók közé vegyül, de nem eszik meg a disznók, mint a közmondás tartja, talán azért, mert ennek veszélyét időben felismeri. A vadászó fiúkat viszont felfalja a szarvas üldözésének szenvedélye, függővé váltak. A rábeszélés sem érzelmileg, sem spirituálisan nem hatott. A tékozló fiú ellenben maga jött rá a családból való kiszakadás meggondolatlanságának vétkére: önkéntesen és mély, ismételt alázattal, megbánással tért vissza atyja házához” (331). Egészen megrendítő viszont az a hasonlóság, amit Balázs a szarvassá vált fiúk története és a paraszti közösség vénlegényeinek helyzete között vél felfedezni. Az általa „szarvasfiúk”-nak nevezett öregedő nőtlen férfiaknak a falusi-paraszti társadalomból való kirekesztettsége kegyetlennek tűnik ugyan, de a közösség fennmaradásának pragmatikus filozófiájával van összhangban: ők azok, „akik nevét nem viseli gyermek, akik a közösség periferiájára sodródnak, majd a kocsmában, bárókban, korunk sötét erdeiben külön verődve italoznak, nem tartoznak sem a legény, sem a házasemberek társadalmába, alkohol (kábitószer) függővé válnak, akárcsak szarvasfüggővé váltak a csak szarvast üldöző kolindabeli fiúk” (334). A szarvassá vált fiúk igazi büntetése tulajdonképpen nem a társadalmi státus megszűntében van, hanem abban, hogy noha fizikailag állattá váltak, emberi tudattal kell élniük, majd elpusztulniuk.

A szarvassá változott fiúk történetének egy mitikus elemére is rávilágít a szerző: ez a 9-es szám misztikája. „A kolindabeli fiúk is kilencen születtek, már életükben két világban éltek – az otthoni, szülői világban és az erdő világában. Viselkedésük, oktan elkülönülésük mindenki számára terhessé vált, kialakult körülöttük a szellemi-lelki »kritikus tömeg«, ami oda vezetett, hogy apjuk, anyjuk átkot szórt rájuk, addig mind vadásztak, »míg a szent Úristen / változtatta őket / Kilenc szarvasokká«. Tehát családi, egyházi kiátkozásban részesültek. Társadalmi vétkük csomagja tetőződött azzal, hogy a legkisebb, aki éppen megszólal és szembeszáll az apjukkal, kilencediknek született. Vétkük közösségi, vagyis csoport-vétek, és ha a népi igazságszemléletet vesszük alapul, akkor egynek a vétkéért a többi is bűnhődik. A kolindákban és a Cantatában ez történik” (333). Balázs ezen a ponton idézi Pócs Éva⁵ kutatásait, miszerint a kelet-európai kultúrákban „az idegen föld a saját otthonhoz képest már kvázi-másvilág” (332), s utal ugyanítt a Jankovics Marcell által említett „szimbolikus halál” képzetére. Vagyis a szarvasfiúk kilencen voltak, otthon helyett az erdőben éltek, társadalmi státus nélkülivé váltak („démonokká”), s mivel közösségi visszanyerésük (az apa és az anya hívása, a karácsonyi pompás asztal rítusa) sikertelen volt, e köz-

⁵ Pócs Éva: *Magyar néphit Közép- és Kelet-Európa határán*. Budapest, 2002

tes létben maradtak: „démonokként éltek és démonokként haltak meg” (333). Ugyanezen tanulmány illusztrációi között szerepel egy megrendítően szép kép, aláírása szerint: „Csíkszentdomokosi apó és anyó és 9 legénye: tagadása a szarvassá vált fiúknak.” S egyben – tehetjük hozzá – tagadása a fentebb idézett, a paraszti nemi kultúra „bárdolatlanságá”-ról szóló fölényes ítéleteknek is.

AZ ÉLET FENNTARTÁSÁNAK PREVENTÍV PSZICHOLÓGIÁJA

A népi kultúra életre hangoltságának számos, köztük két különösen szép példáját mutatja be tanulmányaiban Balázs Lajos. Az egyik a népi magzatvédelmi kultúráról szól (*A népi magzatvédelmi kultúra és a prenatális medicina a születés előtti életéről*), a másik a búzakultusz csíkszentdomokosi megnyilvánulási formájáról (*Jézus képe a búzaszemen*). A prenatális medicina népi kultúráját az orvostudomány hasonló eljárásaival veti össze a kutató: az előbbiben fedezve fel inkább a megfogant élet iránti mélységes tiszteletet. A prenatális medicina a hatvanas években jött létre Amerikában, míg a népi kultúrában – noha mágikus műveltségként, hiedelemként rögzített formában – mindig is létezett. „A magzat életéről alkotott népi műveltség abban is megelőzte a tudományt, hogy kialakította a felelős anya lelkivilágát, a prenatális pszichológiát (noha nem tudtak ilyen cifra nevet adni neki), ami túlmutat azon, hogy a baba csak vegetatív lény lenne, vagyis tagadja azt a korábbi tudományos szemléletet, miszerint »az ő pszichés fejlődése csak a születés után veszi kezdetét«” (97). A paraszti kultúra

magzatvédelmi eljárásai tulajdonképpen erkölcsi parancsok, amelyeknek lényege, hogy „a terhes asszony a magzat védelméért köteles fokozottan ellenőrizni látását, hallását, tapintását, szaglását, ízlelését. Más szóval: rendkívüli állapotban van, és ez azt jelenti, hogy felül kell bírálnia életterének minden vonatkozását” (uo.). Mindezt az orvostudomány hideg, általános és elvont nyelven közvetíti: pl. „veszélyes lehet a magzatra”.

A *Jézus képe a búzaszemen – Keresztény búzakultusz-maradvány Csík-szentdomokoson* című tanulmány legértékesebb kitételei a „predesztinált látás”-ra vonatkoznak, arra a jelenségre, miszerint a búzaszemen látott Jézus-kép „hitbeli látás” eredménye – „Ezt hinnünk kell” (413) –, azaz erkölcsi kvalitás: a búzának nevezett „élet” megbecsülésének értékkövetelménye; a búzatermesztésre kevésbé alkalmas terület kétséges hozamaihoz igazodó pragmatikus szokásrend. A kevés termés minden egyes kalászát, szemét össze kell gyűjteni, meg kell tartani, mert Jézus képe van rajta/mert az élet, a közösség fennmaradásának feltétele.

MIT ÉR A NÉPI KULTÚRA A GLOBALIZÁCIÓ KORÁBAN?

Nagyon érdekes mozzanatként emeli ki és magyarázza Balázs Lajos azt a mozzanatot, miszerint a *Cantata profana* alapjául szolgáló román kolinda funkcióját tekintve asztali/ünnepi köszöntő. Hogyan egyeztethető össze mégis az ünnepi pillanat ezzel a tragikus végkifejletű balladai történettel? Feltehetően az ünnepi asztalnál együtt levő család (a közösségi státus) fontosságára való figyelmeztetés, a megszerzett társadalmi tudás, a magasabb rendű érték (a vadállati lét helyett emberi tartalmak!) védelmére való intés szándéka révén. A szarvassá változott fiúk története súlyos tanulság arra vonatkozóan, milyen végzetes lehet egzisztenciális helyzetünkre, létünkre, ha belesétálunk különböző kétes ideológiák (fasizmus, kommunizmus, nacionalizmus, sőt globalizáció!) és ártalmas szenvedélyek csapdájába.

Balázs Lajos gyűjtései, kutatásai és ezeknek tudományos prezentációja magának a tudománynak a pozitív/negatív irányultságaira is felhívják a figyelmet. A *Rituális szimbólumok* tanulmányai – noha lokálisan meghatározott (csík-szentdomokosi) gyűjtéseken alapulnak – megszólító erejűek, függetlenül a befogadó térbeli hovatartozásától, s nemcsak azért, mert kiterjedt összefüggéshálózatban, összehasonlító vizsgálatok fénykörében láttatják a kutatás eredményeit, de mert a személyes részvétel innovatív ereje is hat általuk.

Barcsi Tamás

∴ PTE, Egészségtudományi Kar, Pécs
∴ barcsi48@gmail.com

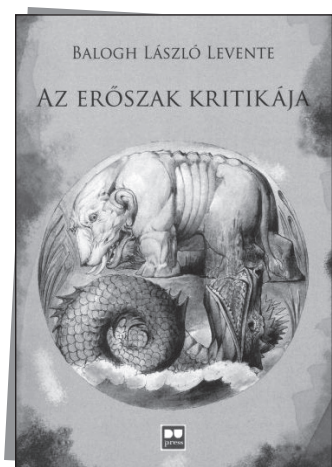
AZ ERŐSZAK RENDJÉTŐL A CSELEKVŐ SZABADSÁG HATALMÁIG

From the Order of Violence to the Power of Active Freedom

Balogh László Levente: *Az erőszak kritikája*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2011

Balogh László Levente *Az erőszak kritikája* című tanulmánykötetének politikai-filozófiai írásai a totalitarizmus, a tekintély, a válság, a hatalom kérdéseit tárgyalják, mivel ezek valamilyen módon összefüggnek az erőszak, a terror alkalmazásának problémájával. A vizsgálódások háttérében alapvetően a modernitás mibenlétének megértésére törekvés áll. Balogh ugyan számos szerző gondolataira reflektál, azonban három elméletalkotó – Hannah Arendt, Eric Voegelin és Kolnai Aurél – koncepcióira többször utal az elemzések során. A szerző politikai gondolkodására egyértelműen Arendt filozófiája volt a legnagyobb hatással.

A kötet legfontosabb témája a *totalitarizmus* vizsgálata, annak feltárása, hogy milyen tényezők befolyásolhatták a totalitárius rendszerek kialakulását, ezek milyen fontosabb jellemzőit írhatjuk le, és mi képezi valódi alternatívájukat. Balogh többször hangsúlyozza, hogy a totalitarizmusnak nincsen egységesen elfogadott elmélete, számos elmélet sokféle (történeti, szociológiai, pszichológiai stb.) szempontból próbálta megragadni a jelenséget, azonban rendkívüli komplexitása miatt ezek csak mint részmagyarázatok vehetők figyelembe. Balogh egyetért Arendttel abban, hogy nem beszélhetünk a totalitarizmus történelmi szükségszerűségéről, nem lehet azt állítani, hogy ilyen és ilyen okok szükségszerű-

en vezettek a totalitárius rendszerek kialakulásához, minden történhetett volna egészen másként is.¹

A kiindulópont a *modernitás politikai rendje*, amit már Istentől független emberi alkotásként gondolnak el a 17. századtól. Különösen fontos ebből a szempontból Hobbes politikai filozófiája, amellyel Balogh egy érdekes tanulmányban foglalkozik, sorra veszi az állam, a Leviatán politikai testéhez kapcsolódó, annak lényegét megvilágítani hivatott metaforákat (mechanikus gépezet, halandó Isten, mesterséges ember, szörny). Hobbesnál az államot alkotó egyének – hogy túllépjenek a mindenki harca mindenki ellen természeti állapotán –, egyvalakire vagy egy gyülekezetre ruházzák a hatalmat, aki bármit megtehet a béke és a biztonság fenntartása érdekében (az erőszakot az erőszak megfékezése érdekében alkalmazza). A Leviatán az egy szuverén testében egyesülő sokaságra utal. Az államot Hobbesnál tehát emberek hozzák létre, Isten segítségével. Voegelin a modern kori szekularizációban az emberi természet, a teremtettség elleni lázadást látja: az ember Isten helyébe akar lépni, aminek szükségszerű végkifejlete a totalitarizmus és az ember megsemmisítése. Voegelin szerint a szekularizációval párhuzamosan végbement egy másik folyamat is, ez pedig a *világi jelenségek szakralizálódása*, hiszen az ember vallásos érzelmei fennmaradnak. A túlvilági vallások mellett létrejönnek az ún. *belső-világú vallások*, amelyeknek egyik változatát jelentik a politikai vallások: esetükben a „nép”, a „faj”, vagy az „osztály” tölti be a transzcendencia helyét. Ezeket sajátos nyelvhasználat, szertartásrend és szimbólumvilág jellemzi, és önmaguk középpontja köré zárulnak. Az ilyen vallások végső stádiumaként jellemzi Voegelin *A politikai vallások* című művében az emberi természet megváltoztatására törekvő és a földi megváltás lehetőségét hirdető totalitárius mozgalmakat.

Arendt felfogása a totalitarizmusról meghatározó módon eltér Voegelin koncepciójától. Balogh László Levente nemcsak a két szerző elméletét ismerteti nagy lényeglátással, hanem egyik tanulmányában ezek összehasonlítását is elvégzi (Arendt és Voegelin levélváltásához kapcsolódva). A két megközelítés alapvetően különbözik abban, hogy Arendtnél – erre már tettem utalást –, szó sincs szükségszerű történelmi folyamatokról, egyértelmű ok-okozati viszonyokról. Persze a totalitarizmus lehetséges gyökereiről Arendt is ír, de ő nem a modernitás kezdetéig megy vissza, hanem a 18. századig, az antiszemitizmus és az imperializmus jelenségét kiemelve, illetve a modern tömegtársadalom kialakulásához kapcsolódó problémákat hangsúlyozva. Teljesen más a két szerző antropológiai felfogása: Voegelin az *ember teremtettségéből* indul ki, Arendt

¹ A szerző Arendt számos írására hivatkozik, de különösen fontos szerepe van az elemzésekben *A totalitarizmus gyökerei*, a *Vita Activa oder vom tätigen Leben* és *A forradalom* című könyveknek.

pedig az *ember születettségéből*, erre vezeti vissza a kezdés képességét. Arendt megkülönbözteti egymástól a munka, az előállítás és (a görög praxisra visszautalva) a *cselekvés* fogalmait, ez utóbbi egyetlen szabad tevékenység, nincs ráutalva materiális közvetítőre, az emberek között játszódik le, eszköze a beszéd. Mivel ez nincs semmiféle meghatározottságnak alávetve, ezért az ember a cselekvéssel bármikor újat kezdhet, ami a *szabadság mindig fennálló lehetőségét* is jelenti. Voegelin a meghatározó civilizációs törést a kereszténységtől való modern kori elfordulásban látja, ami végül a totalitarizmushoz vezetett, Arendt ezzel szemben úgy véli, hogy a hagyományban nem a modern ideológiák okozták a meghatározó törést, hanem maga Auschwitz, amely irracionális, az előzményekből nem egyértelműen levezethető jelenség.

Balogh több helyen elemzi a *totalitarizmus*, az *utópia*, az *ideológia* és a *terror* közti összefüggéseket. Az utópiákból a totalitárius rendszerekben ideológia lesz. Az ideológia összekapcsolja az utópiát a modernitás eszközeivel, azt sugallva, hogy minden lehetséges, az ember világát kísérleti tereppé változtatja. A terrorra azért van szükség, hogy kitöltse az ideológia és a valóság közti hiányokat, eközben egyre inkább öncélúvá válik. Balogh kiemeli a terror alapvető esztétizáltságát (lényege a hatás, ezért nézőkre van szüksége) és titokzatosságát (olyasmi válik valósággá, ami korábban elképzelhetetlen volt).

A kötetben két írás is foglalkozik Kolnai politikai felfogásával. Balogh rávilágít arra, hogy Kolnai és Arendt nézeteinek leginkább hasonló eleme a *modern tömegtársadalom kritikája*. Kolnai az apokalipszis három lovasáról ír (amelyek a menny földre jövetelét hirdetik), és ezek közé sorolja a náciizmus és a kommunizmus mellett az ún. progresszív demokráciát is, sőt úgy látja, hogy az előbbieket meghatározó módon az utóbbi válságára vezethetők vissza. Mindegyik rendszer utópikus, a progresszív demokrácia fő jellemzői az „Általános Ember” felmagasztalása, a haladásba vetett vakhit, a technika iránti rajongás és a fogyasztási javak felhalmozásának vágya. Itt nincs terror, az embereket a biztonság, a jólét, a szabadság jelszavaival pacifikálják, és így uralkodnak felettük. Kolnai az Egyesült Államokat emeli ki ennek legjelentősebb negatív példájaként, amelyet „totalitás nélküli zsarnokságnak” nevez. Arendt viszonya Amerikához meglehetősen ambivalens. Hangsúlyozza az *amerikai forradalmi folyamat nagyszerűségét*, amely az elemi köztársaságokra építve hozta létre az államot: a szuverenitás fogalma nem a néphez, hanem a közösségekhez kapcsolódott, amelyekben a politikai cselekvés szabadsága érvényesült. Nem az volt a kérdés, hogy kire ruhazzák át a hatalmat, hanem az, miként osszák, sokszorozzák meg. Arendt gyanúsán szemléli nemcsak az olyan szuverenitásfelfogást, amelyben az uralkodó a szuverén (lásd Hobbes), de az olyan felfogásokat is elutasítja, ahol a szuverenitás letéteményese valamiféle „általános akarat” (mint Rousseau-nál) vagy a „nemzet”, a „nép”. A *modern nemzetállamok* demokráciái Arendt szerint a

többség zsarnokságával fenyegethetnek, illetve a pártokra épülő politikai rendszer meglehetősen problémás, mert ezeket a belső demokrácia és a szabadság hiánya jellemzi. A *francia forradalmi folyamatot* Arendt élesen szembeállítja az amerikai forradalommal, amely kudarchoz vezetett, mert a szabadságot felcserélték a nép boldogságára, a jólétre való törekvéssel. Ezzel megteremtették a *centralizáció és az akcionizmus* rossz hagyományait: a nép akaratára és érdekére hivatkozva félretoltak minden pluralitást szolgáló tényezőt, továbbá azt állították, hogy a világot a politika révén lehet megváltoztatni, és a változáshoz szükséges eszme megvalósítása érdekében igazolható a terror alkalmazása. A modern tömegtársadalmakhoz visszatérve: Arendt is meglehetősen problémásnak látja azokat a rendszereket, amelyeket Kolnai progresszív demokráciáknak nevezett. Arendt szerint ezekben a *homogén tömeg felett a „senki” uralkodik*. Mindenkit minden értelemben egyenlőnek tekintenek, ennek eredménye egy nivellált és konformista tömeg, amelyet személytelen bürokratikus mechanizmusok urálnak. Amerikában is ez a helyzet, ezért a politikai cselekvésen alapuló köztársasági hagyományok nagyrészt felszámolódtak.

Arendt a *hatalom* fogalmát a megszokott értelmezéstől eltérően használja, utalva arra, hogy a szó etimológiai gyökereit a hatás és a lehetőség kifejezésekben találhatjuk meg. A filozófus a hatalmat a cselekvéssel hozza összefüggésbe: ez nem akarati aktus, hanem tevékenység. *A hatalom a szabad és egyenlő emberek folyamatos cselekvésében és beszédében nyilvánul meg*. A hatalmat soha nem egyvalaki, hanem mindig egy csoport birtokolhatja. A hatalmat Arendt *szembeállítja az erőszakkal és a tömeggel*. Az ilyen értelemben felfogott hatalom szavakra támaszkodik, ezért a hatalom nyomása mögött a közös meggyőződés áll, ezzel szemben az erőszak instrumentális kényszert alkalmaz. A totalitárius rendszerek kiiktatták az így értett hatalmat és az erőszakkal, a terrorral helyettesítették. A hatalom feltételezi a közügyekben való aktív egyéni részvételt, a tömegben ilyesmiről nem beszélhetünk, ezt a konformitás és az erőszak valamilyen formája tartja fenn.

Az erőszak kritikája című könyvben a fent jelzett problémák tárgyalásán túl érdekes tanulmányokat olvashatunk a válság és a tekintély kérdéseiről is. Balogh megpróbál választ adni arra a kérdésre, hogy miért használjuk napjainkban eredeti értelmétől (az alternatívák kiéleződését jelentő fordulópont) eltérően a *válság* fogalmát. A latin auctoritas értelmében vett *tekintély* kapcsán is sok gondolatébresztő felvetést tesz a szerző. A tekintély napjainkra erősen visszahúzódott a magán és a nyilvános szférából egyaránt (illetve a kettőt összekötő oktatásban is a tekintély erodálódását tapasztalhatjuk). A tekintélyen alapuló politikai rend eltér mind a diktatúrától, mind a demokráciától: aszimmetrikus viszonyt jelent, kétség nélküli elismerést, olyan engedelmességet, amelynek során az emberek megőrzik a szabadságukat (az erőszak csak látszatekintélyt eredményezhet).

Arendt a tekintély meghatározó politikai szerepére mutat rá a rómaiaknál, illetve az amerikai forradalom esetében az alapítás aktusa, az alapító atyák tekintélyt teremtettek. Az amerikai alkotmány és a politikai intézmények tekintélye – tehetjük hozzá – nagy szerepet játszhatott abban, hogy az amerikai politikai rendszer stabil maradt a tömegtársadalom fent jellemzett viszonyai között is. Arendt azt is írja, hogy a hatalom (tehát a cselekvő szabadság) és az erőszak között a tekintély teremthet kapcsolatot: ha az alkotmány és az intézmények (amelyek mögött ott áll a hatalom) tekintéllyel bírnak, akkor a hatalmat alkotó egyének engedelmeskednek az intézmények kényszerítő eszközeinek. Balogh a politikai életből eltűnőben lévő tekintély lehetséges „helyettesítőjeként” többek között a bizalom szerepét említi: bízunk egymásban, abban, hogy betartjuk az alapvető (írott és íratlan) szabályokat, bízunk intézményeink megfelelő működésében.

Sajnos nem kell messzire mennünk ahhoz, hogy olyan politikai rendszert találjunk, amelyet ugyan demokráciának nevezünk, de amelyben az arendti értelemben vett hatalom meglehetősen visszaszorult. Ha az emberek nagy részének politikai részvétele csak arra szorítkozik, hogy választásokon szavazatokat adnak le, akkor messze vagyunk a közös szabadságunkat cselekvéssel és beszéddel megvalósító politikától. Az aktuálisan hatalomra került pártok cselekszenek helyettünk, a néptől kapott felhatalmazás alapján a „népért” – ami általában a pártérdekeknek és a pártelit politikai koncepcióinak a társadalomra való rákényszerítését jelenti –, így szó sincs együttes politikai cselekvésről. Ha az alkotmányt pártpolitikai okok miatt „felülről” hozzák létre, és azt folyton módosítják, nem számíthat tekintélyre. Ha az állami intézmények tisztségviselőit minden választás után lecserélik, és a pártfüggetlen állami pozíciókat is pártemberek töltik be, akkor nemcsak a tekintélyt kell nélkülözniük az intézményeknek, hanem a megfelelő működésükhöz szükséges alapvető bizalom sem lesz meg irányukban. Egy ilyen politikai rendszer nem tekinthető stabilnak. Az emberek elfordulása a „hivatásos” politikától (pártoktól és pártpolitikusoktól) az említett tendenciák kiterjedését is magával hozhatja, a kiábrándultságból adódó közömbösség miatt, de akár az egyéni politikai cselekvés fontosságának a felismeréséhez és ezáltal a közös ügyekben való tevékeny részvételként értett hatalom megerősödéshez is vezethet.

Balogh László Levente tanulmánykötete fontos politikai-társadalmi jelenségek jobb megértéséhez segíti hozzá olvasóját. A filozófia, a politikatudomány és a történettudomány iránt érdeklődők egyaránt haszonnal forgathatják a könyvet.

Törteli Telek Márta

∴ Jovan Jovanović Zmaj iskola, Martonos
∴ ttmarta@stcable.net

„A KOMMUNIKATÍV HATÉKONYSÁG ISMÉRVEI”

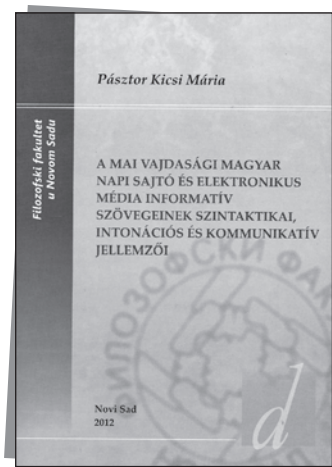
“The Criteria of Communicative Effectiveness”

Pásztor Kicsi Mária: *A mai vajdasági magyar napi sajtó és elektronikus média informatív szövegeinek szintaktikai, intonációs és kommunikatív jellemzői.* Bölcsészettudományi Kar, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Újvidék, 2012

A kiadvány szerzője nyelvész, kutató, az újvidéki Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének egyetemi docense. Pásztor Kicsi Mária doktori disszertációjában, mely nyelvi vizsgálódásainak summázata, az elméleti apparátus megfelelő kezelésével és gazdag példaanyaggal kísérve mutatja be a mai vajdasági magyar napisajtó és média szövegeinek nyelvi jellegzetességeit. A bőséges szakirodalom tudásanyagát kutatási eredményeivel ötvözi. Bevallása szerint a vizsgálat tulajdonképpen ötletét Klaudy Kinga *Fordítás és aktuális tagolás* című forrásműve adta.

A nyelvész tudatosítani szeretné azokat a kommunikatív jellemzőket, amelyek megkönnyíthetik vagy meggátolhatják a szövegmondatok érthetőségét. Ezáltal szeretne hozzájárulni a vajdasági magyar média nyelvezetének érthetőbbé tételéhez.

Ahhoz, hogy az informatív szövegek pontosan és egyértelműen tájékoztassák a közönséget, megfelelő tulajdonságokkal kell rendelkeznie. „Egy szöveg informatív és kommunikatív értéke közvetlen kapcsolatban áll a benne foglalt tartalom szervezetségével és elrendezésével, ez viszont a szöveget alkotó egyedi mondatokba foglalt tartalmi összetevők megfelelő szőrendi és egyéb strukturális szervezetségét is feltételezi.”

A funkcionális/kommunikatív szakaszok és összetevők pozíciója a mondatban az adott nyelv tipológiai jellemzőitől függően kötött, vagy kisebb-nagyobb szórendi szabadságot engedélyez, valamint szoros kapcsolatban áll az intonációval, illetve a szemlélt nyelv hangsúlyszabályaival. Egy nyelvi szempontból vegyes környezetben azonban, mint amilyen Vajdaság, és különösen korunkban, amikor a globalizáció általános méreteket ölt, a nyelvi kontaktus és interferencia egyik elkerülhetetlen következménye a szemlélt nyelv tipológiailag meghatározott jellemvonásainak eltolódása egy másik nyelv tipológiai jellemzőinek irányában, s ez többek között a mondatok jellegzetes kommunikatív perspektívájában is megmutatkozik.

„Az értekezés tárgya a mai vajdasági napi sajtóban és elektronikus médiában megjelent/elhangzott informatív szövegek mondatainak kommunikatív szempontú vizsgálata, vagyis e szövegmondatok azon kommunikatív jellemzőinek feltárása, melyek lényegében a szintaktikai és intonációs szerkezet keresztmetszetében, perspektívájában rajzolódnak ki.”

A disszertáció nem a generatív mondattan módszereit követi, habár a nyelvi anyag elemzése során akadnak hivatkozások annak eredményeire is. Ugyanakkor a szerző nem zárkózik el a mondat aktuális tagolását vizsgáló egyéb megközelítésektől sem. Ezek differenciálása és körülhatárolása érdekében a második fejezetben megvilágítja az aktuális tagolás kutatásának elméleti hátterét, történeti előzményeit és terminológiáját.

Az aktuális tagolás előzményei már a XIX. század nyelvészeinek munkáiban is felfedezhetők, XX. századi elterjedése azonban a prágai nyelvészeti iskola képviselőivel hozható összefüggésbe. Ők fejlesztették tovább tanáruk, Vilém Mathesius által megalapozott vizsgálatokat a szöveg logikájának megfelelő bipoláris mondattagolásról, ahol a szavak rendje a mondatban a közlemény kommunikatív értékének függvényében alakul ki. (Azok a nyelvi elemek, melyek alacsonyabb hírértékkel rendelkeznek, a mondat első szakaszában helyezkednek el, míg a másodikba a magasabb hírértéket hordozó elemek kerülnek.) Vagyis a mondatok aktuális tagolásának jelenségeköre már a szövegtan és a pragmatika felé mutat, s egyértelműen az adott kontextus, illetve beszédsszituáció szempontjából vizsgálándó.

A nemzetközi szakirodalomban többnyire Georg von der Gabelentz nevéhez kötik a nem alany-állítmány pólusú mondat szerkezet részletes kidolgozását és bevezetését a mondatban. A magyar nyelvészetben pedig az aktuális mondattagolás különféle alapokon történő kutatása hozzávetőlegesen a XX. század hetvenes–nyolcvanas éveiben kezdődött, majd a 80-as években egyre kiterjedtebbé vált – valószínűleg Brassai Sámuel szintaxisának akkori újrafelfedezése által, mígnem a 90-es évek során egyfajta elméleti és terminológiai egységesülés jött létre. Ez a strukturális mondatant kutató nyelvészek körében (É. Kiss Katalin,

Kiefer Ferenc, Szabolcsi Anna, Bánréti Zoltán stb.) történt, s ettől számítva a magyar mondszerkezetnek egy nagyjából egységesült szemléletéről beszélhetünk a nyelvészetben.

A szűkebb értelemben vett szerb nyelvészetben az aktuális tagolás témakörével nem sokan foglalkoztak. A 70-es évek folyamán megjelenő tanulmányok inkább kontrasztív és egyéb összehasonlító nyelvészeti megközelítésben láttatják az adott problémakört, s nem a szűkebb szerb nyelvészeti kutatások részét képezik. De ugyanez vonatkozik Pavica Mrazović német–szerb vonatkozású nyelvészeti tanulmányára is ebben a témakörben. A szerb szórenddel sajnos azóta sem foglalkoztak túl sokan, az aktuális tagolás szempontjából pedig még kevesebben közelítették meg a problémát.

A szerb nyelvészet ritka képviselői közül, akik az aktuális tagolás kérdéskörével foglalkoztak, Milka Ivić, Ljubomir Popović és Branko Tošović nevét említi meg a szerző.

Az egyetemi tanár hangsúlyozza, hogy a mondat kommunikatív perspektívájának kutatása mindmáig nem vizsgálható egységes szemszögből, mivel a nemzetközi nyelvtudományban sem terminológiai, sem fogalmi szinten nem létezik általános megegyezés. „Magyar vonatkozásban azonban elmondható, hogy É. Kiss Katalin modellje fordulópontot jelentett a kommunikatív mondszerkezet értelmezésében.” A magyar mondszerkezet generatív leírását tartalmazó értekezése ugyanis viszonyítási alappá vált mindazok számára, akik az adott tudományterületen vizsgálódnak. Szem előtt kell tartanunk, hogy a magyar mondszerkezet generatív modelljének meghonosodása óta a topik nem egyenlíthető ki a témával; a fókusz nem azonosítható a rémával, commenttel, illetve predikátummal; valamint a topik nélküli mondatokat nem szükséges fordított, szubjektív, emocionális szórendűnek tekinteni.

Pásztor Kicsi Mária görcső alá veszi a korpusz szövegtipológiai és műfaji jellemzőit. Mivel a kutatás céljai között egyrészt műfaji, másrészt nyelvi okokra visszavezethető jelenségek vizsgálata szerepelt, a korpusz törzsanyagát képező, elegendő mennyiségű, tipikus informatív szövegre és megfelelő kontrollcsoportokra volt szükség. A kiadvány függelékében szereplő kontrollszövegek egy részét a magyar nyelven megjelent (fordított) informatív szövegek szerb nyelvű eredeti (hírügynökségi jelentésekből válogatott) anyaga képezi, egy másik kontrollcsoport a nem informatív, hanem publicisztikai, autentikus (eredeti, szerzői) szövegekből alakult ki, de külön csoportként szerepelnek egyéb vajdasági magyar szövegek is, melyek nem a napisajtóban, hanem a hetilapokban jelentek meg, és valószínűleg nem fordított, hanem autentikus (eredetileg magyarul írt) anyagot képeznek. Ezenkívül pedig szerepel benne egy olyan csoport is, amelyet magyarországi magyar napilapok internetes oldalain közölt informatív szövegek alkotnak.

A kutató a véletlen mintavétel útján kiválasztott szövegcsoportokban (írott szövegekben és hangzó anyagban) a mondathatárok megállapításakor a Wacha Imre által meghatározott grammatikai és intonációs kritériumokat veszi figyelembe. Meghatározza a hír helyét a tömegkommunikációs műfajok rendszerében, majd pedig a korpusz szövegeinek műfaji áttekintése során gyakorisági mutatókat sorakoztat fel. Megállapítja, hogy a korpusz szövegeinek 97%-a a tájékoztató műfajcsoportba sorolható, melyből 96% az információ műfajcsaládba tartozik, 1% pedig a tudósítás műfajcsaládba sorolható riport. A maradék 3%-ot a szűkebb értelemben vett publicisztikai műfajcsoportba, azon belül is a kommentár műfajcsaládba tartozó jegyzet, kommentár és glossza alkotja. Így a nyelvi anyag reprezentánsan informatívnak tekinthető, alkalmas az ilyen típusú szövegek jellemzőinek vizsgálatára.

A következőkben a szerző rátér a konkrét kérdések tárgyalására, melyek a mai vajdasági magyar napisajtó és elektronikus média informatív szövegeinek szintaktikai, intonációs és kommunikatív jellemzőit érintik, s melyek egyrészt a szövegek műfaji hovatartozásából következnek, másrészt viszont a fordításra és/vagy nyelvi interferenciára vezethetők vissza.

Magának a nyelvi anyagnak (korpusznak) a feldolgozása többféle módszer alkalmazásával történik: a forrásnyelvi és célnyelvi szövegek esetében analitikus, kvantitatív, összehasonlító, illetve kontrasztív módszerek segítségével, míg az eredeti és hangzó szövegeknél elsősorban analitikus és kvantitatív, de ugyanakkor összehasonlító vizsgálatok révén is, a következtetések levonása viszont tipológiai, illetve induktív és deduktív eljárások útján történik.

Pásztor Kicsi Mária a soron következő fejezetekben megkísérli bemutatni a felfedezett – műfaji és nyelvi okokra visszavezethető – jelenségeket, melyeket nem külön fejezetben tárgyal (mivel ez a szervesen összetartozó kérdések mesterséges szétválasztását jelentené), hanem a műfaji indítatású kérdéseken belül utal a nyelvi természetű sajátosságokra is. Az elméleti háttér megvilágításától (az alapfogalmak tisztázásától) a korpusz törzsanyagának elemzésén át jut el a következtetések levonásáig.

Igazolást nyert a kutatás azon hipotézise, mely szerint az informatív szövegek egyik fő jellemzője a személytelen szerzői magatartás és hangvétel, így a vizsgált szövegeket is a neutrális, direkt attitűdnyilvánítástól mentes, úgyszólván teljes mértékben kijelentő jellegű attitűd, illetve zéró modalitás jellemzi, mind funkcionális-strukturális, mind pedig intonációs tekintetben.

A szövegcsoportok közül a hangzó csoport 100%-ban kijelentő mondatokból épül föl. A kijelentő mondatok aránya a többségében publicisztikai szövegekből felépülő csoportban a legalacsonyabb (bár ott is 87%-ot tesz ki). Ugyanakkor a főmondati szinten elhelyezkedő felszólítások egyfajta retorikai funkciót töltenek be a szövegekben, arra hivatottak, hogy az olvasót (címzettet) aktívan

bevonják a szöveg gondolatmenetébe (fatikus és konatív funkció). Hozzájuk hasonlóan a retorikai kérdések célja sem a szokásos információkérés, hanem a figyelemfelkeltés. A modalitásukra jellemző eredeti illokúció esetükben is elmarad. Vagyis úgy tűnik, hogy a mai vajdasági magyar napisajtó és elektronikus média újságírói és fordítói általában tudatában vannak a személytelen modalitás igényének a tájékoztatásban.

Ugyanakkor „az informatív szövegek jellegzetes funkcionális stílusának egyik állandó kísérője a citatív attitűd, illetve az abból kifejlődött függő beszéd, mely az informatív szövegek szintaktikai építkezését is lényeges mértékben meghatározza”. (A citatív attitűd azt a törekvést fejezi ki az újságírásban, hogy a hitelesnek elfogadott személyek és források idézésével az újságíró hitelesítse mondanivalóját.) Megállapítható, hogy a korpusz mondategészeinek csaknem felét (45%) egyenes vagy függő idézetek alkotják, azzal, hogy a citatív arány a szövegcsoportokban különbözik, s bár a szerb nyelvű csoportokban és azok fordításaiban ez a részesedés magasabb, a citatív hajlam nyelvhez kötöttsége nem bizonyítható.

Ezt követően a nyelvész kimondottan a szöveg belső vonatkozásaival foglalkozik, mivel nem beszélhetünk egy szöveg kommunikativitásáról, ha nem ismerjük mondatainak szerkezeti ismérveit. „Egy szöveg mondatainak közérthetősége pedig egyrészt attól függ, hogy szerkezetileg egyszerű vagy összetett mondatról van-e szó, de ez még önmagában nem elegendő. Néha a több mondategységből álló mondategész érthetőbb lehet, mint a túltelített, egyetlen mondategységből álló predikatív szerkezet, ahol a mondat szint alá nyúló, elágazó szószerkezetek miatt a mondategység kommunikatív értéke igen alacsony fokú lehet.”

A kutató első lépésben a mondategységek szerkesztettségét és bonyolultságát vizsgálja meg a szövegcsoportokban, amiből kiderül, hogy milyen arányban fordulnak elő az egyszerű és összetett mondatok a korpuszban, továbbá, hogy hány tagmondatból épülnek fel általában a mondatok, illetve hány kapcsolat jut átlagban egy mondategészre. Ezután az autonóm közlések számát is megvizsgálja mondategészenként. A megszámlált jelenségek alapján azután további mutatók, átlagértékek és arányok meghatározására kerül sor.

A szerző azt a következtetést vonja le, hogy a korpusz szövegcsoportjaiban a mondategységek nem túl bonyolultak; túlnyomórészt egy-, két- és háromtagú mondatok dominálnak, a szinteződés tekintetében pedig az első szint a legnépesebb, s a tömbösödés tendenciája sem túl kifejezett.

A kutatási hipotézistől eltérően a felolvasott szövegek esetében a szerkezeti jellemzők még fokozottabb egyszerűsödési tendenciája nem valósult meg; inkább az egyszerű mondatok számának túltengésével a szöveg telítettsége és zsúfoltsága lett még fokozottabb. A nyelvész meglátása szerint az áttekinthetőségre és érthetőségre törekvő, a közlő próza felé hajló mondat szerkezeti saját-

ságok, illetve a mondatok nem túl magas fokú telítettsége helyett inkább ennek ellentéte igazolódott.

Ezenkívül „a fordított szövegek esetében a célnyelvi szöveg kommunikatív ekvivalenciájának hiánya nem csupán esetenként érzékelhető; ez ugyan nem annyira a fókusz posztverbális eltolódásában nyilvánul meg, mint inkább a túl terjedős preverbális nominatív szerkezetekben”.

Mivel azonban a szövegek érthetősége nem csupán a mondat szerkezeti sajátságokon múlik, hanem sokkal inkább a mondatokba foglalt információ megfelelő tagolásán, a következőkben a szerző szükségesnek tartja megvizsgálni a kommunikatív perspektíva azon ismérveit, amelyek a mai vajdasági napisajtó és elektronikus média informatív szövegeinek jellemzőiként azonosíthatóak. Az a mód ugyanis, ahogyan a szöveg alkotója egy-egy mondaton belül az információkat elrendezi, sajátos perspektívát alakít ki a szövegen belül, amelynek szemzőgéből nézve informatív értékük szempontjából hangsúlyosabb és kevésbé hangsúlyos közléselemeket különíthetünk el.

Az egyetemi tanár rámutat, hogy minden informatív szöveg egy leadre épül, mely esszenciálisan tartalmazza az adott hírt. Ha tehát az informatív szövegek kommunikatív perspektívájának jellegzetességét szeretnénk megragadni, legkézenfekvőbbnek tűnik a fordított piramis mentén elindulnunk. Így a szerző mindenekelőtt a lead perspektívájára és típusaira (belső szerkezetére) derít fényt, mivel tételmondatként ez áll a szöveg elején. Ez tartalmazza a szöveg legnagyobb hírértékkel rendelkező közléselemét, és gyakran ez képezi a hír teljes szövegét is.

Hangsúlyozza, hogy a logikai modalitás és a propozicionális szerkezet a szövegmondatok perspektíváját a logikai alany és állítmány szerkezeti vonatkozásainak, illetve relációinak révén teszi érzékelhetővé, ez a szerkezet viszont az informatív szövegek esetében az 5W (Who?, What?, When?, Where?, Why?) szabályához idomul. Ilyen szempontból tehát az iniciális összetevő alapján (vagyis aszerint, hogy az újságíró melyik előírt „W” kérdés aspektusából kívánja indítani tudósítását, s így kommunikatív szempontból a preverbális szakaszban mire irányítja rá a befogadó figyelmét) az informatív szövegek bevezetőjében olvasható leadeket is megfelelő típusokba lehet sorolni (szubjektumkiemelő lead, adverbális–cirkumsztanciális lead, illetve narratív lead). Az információt közlő szubjektum aspektusa szerinti felosztás alapján két fő csoport rajzolódik ki: a referenciális lead és a citatív lead. Ezen belül szerkezeti szempontból mindkét típusnak létezik topikalizált és predikatív indítású altípusa.

„Mindezek a típusok [...] lényegesen meghatározzák a mondatok szerkezeti ismérveit, és ezzel együtt kihatnak a szöveg olvashatóságára és intonációs tulajdonságaira is, lévén, hogy a túlon túl telített, zsúfolt és tagolt (igeneves, birtokos stb.) szerkezetek gátolják a kommunikatív egység átláthatóságát. Kivált-

képpen, ha preverbális helyzetben vannak, a fókusz pozíciójába kíváncsoznak, illetve a régens és vonzata (vagy bármely másik két mondat szintű összetevő) közé ékelődnek.”

Figyelembe kell vennünk, hogy a szerb kommunikatív egységek sokkal nagyobb belső telítettséget bírnak el, mint magyar megfelelőik, mivel a szerb nyelvben a mondatok bővítési módja kétféle lehet: leginkább progresszív, de lehet regresszív is. A magyar nyelvre ezzel szemben szinte kizárólag a regresszív bővítési mód jellemző. Így a bővítmények száma, melyek egy szerkezetben az alaptag elé behozhatók, igencsak korlátozott a koncentrációs képesség hanyatlása miatt, ami akkor lép fel, amikor a befogadónak a visszazárás (vagyis az alaptag felbukkanása) előtt túl sok bővítményt kell észben tartania.

Amikor a szerb mondatok fordítása szintváltással történik, a fordító a szerb mondat (leginkább birtokos vagy igeneves szerkezeteinek) implicit állításait önálló mondat egységekké emeli fel, és kihasználja az alárendelt mondat szerkezet lehetőségét, a bővítés percepciós szempontból kevésbé megterhelő módjával él nyelvünkben.

A szerb mondatok progresszív szórendjének átváltása regresszívra viszont különösen olyankor zavaró a magyarban, amikor a magyar mondatok preverbális szakaszában túl sok bővítmény halmozódik fel. Az ilyen mondatnak a forrásnyelvi változatában az olvasó sokkal hamarabb megkapja a visszazárás lehetőségét.

A szerb mondatok progresszív szórendjének átváltása során ugyanis valamely vonzat igeneves, birtokos, illetve jelzős szerkezetét a „balra bővítés” eszközeivel transzformálják magyarra, s így a megnyilatkozás mondat szintű összetevői túlzottan eltávolodnak egymástól, nehezen áttekinthetővé téve a kommunikatív perspektívát. Emiatt a szövegek hírértéke kárt szenved.

Pásztor Kicsi Mária ugyanakkor arra is rámutat, hogy az intonáció fontos kiegészítője a szöveg kommunikatív perspektívájának, mert élőbeszédben és felolvasásnál érzékelteti a szöveg szintaktikai és attitudinális domborzatát, előtérbe helyezve az informatív szempontból fontos, háttérbe viszont a kevésbé fontos közléselemeket. Így a kutatás ezen szegmensének a könyv írója külön – példaanyaggal illusztrált – fejezetet szentel.

„Ilyen szempontból [...] figyelemfelkeltő [...] szerepe van az egyéni hangterjedelem magas szintjét megérintő összes (azaz eső-emelkedő, emelkedő, magas szinttartó, emelkedő-eső) karakterdallamnak, valamint a nagygátnak, amelyek kiemelik a kommunikatív szempontból hangsúlyosabb közléselemeket és -szakaszokat, s ilyen szempontból az információ átadásának és percepciójának pil-léreiként is felfoghatjuk őket.”

Miután a szerző rávilágít a hangsúly és a dallam szerepére a kommunikatív perspektíva kirajzolódásában, leszögezi, hogy ezeknek már a legkisebb fokú

eltolódása is különböző mértékű információvesztést, végső soron pedig komoly félreértést okozhat, ami semmi esetre sem tolerálható az informatív szövegek esetében. A mondathangsúly bármely irányba történő eltolódása az információt teszi „láthatatlanná”. A főhangsúlyok elmaradása, illetve az összes mondat szintű összetevő azonos intenzitású, azonos hangmagassági szinten történő hangsúlyozása pedig a perspektíva teljes elmosódását eredményezheti.

A nyelvész a (mondat)hangsúly eltolódásának és a karakterdallamok téves alkalmazásának számadatait szövegcsopontonként közli, majd pedig további mutatókat, átlagértékeket és arányokat határoz meg. Ez alapján láthatjuk a korpuszt tekintve, hogy „a karakterdallamok használatában milyen jellegű tévedésekről van szó, láthatjuk, hogy ezeknek legnagyobb hányada [...] a hangsúly kérdéskörét érinti: sok esetben ugyanis indokolatlanul alkalmazzák a bemondók egyéni hangterjedelmük felsőbb vagy legfelső fekvését alacsonyabb hírértékkel rendelkező összetevők kiemelésére, míg a magasabb fokú kommunikatív dinamizmust hordozó elemeket alacsonyabb hangfekvéssel mossák el”.

Wacha Imre nyomán mondhatjuk, hogy általában a legnagyobb megpróbáltatást az jelenti a bemondók számára, amikor a felolvasandó szövegbe valamilyen oknál fogva túl hosszú (jelzős, igeneves és birtokos) szószerkezet kerül. Mind a felolvasók, mind a hallgatók nehezen tudnak megbirkózni a 4-6 szónál hosszabb szószerkezetekkel, még ha világosan tagolhatók is ezek. „A beszélő ugyanis »rendszerint« nem tudja érzékeltetni a teljes szószerkezeten belüli kisebb szerkezeti határokat s ezeken belül az értelmi hangsúlyokat.”

A kutatási hipotézistől eltérően a felolvasott szövegek esetében „az elsősorban értelmi s ugyancsak attitűdmentes intonációból az attitűdmentesség tényleg észlelhető; azonban az intonáció értelmi vonatkozásai nem mindig valósulnak meg, amiért ismét csak több mint esetenkénti dallam-, illetve hangsúlyeltolódások észlelhetők; viszont az összetettebb mondat szerkezetek esetében a telítettség és a zsúfoltság tényleg kimutatható számszerűen is a felolvasás tempó-váltásaiban”.

Miután a szerző megvizsgálta a korpusz szövegcsoportjainak mondat szerkezeti sajátosságait és az információ elrendezését a kommunikatív, illetve mondat egységeken belül, majd pedig az ezáltal megragadható kommunikatív perspektívát rávetítette a hírszövegek hangos interpretációjának hangsúly- és dallammin-táira, néhány javaslatot fogalmaz meg az újságírók, bemondók stb. számára.

Pásztor Kicsi Mária a mai vajdasági magyar napisajtó és elektronikus média informatív szövegeinek kommunikativitását illetően kiemeli, hogy több szempontból tudatosan javítani kellene azokon a tényezőkön, amelyek a hatékony kommunikációt gátolják, s amelyek elsősorban a túlszűfolt szerkezetekre és téves fordításokra vezethetők vissza. Egyrészt közelíteni kellene az írott napi- és hetilapok (illetve internetes portálok) mondat szerkezeti mutatóit egymás felé:

a napisajtó egyes szövegeinél nem ártana csökkenteni a szerkesztettséget és a bonyolultságot, viszont a nem napi jellegű és a hangzó szövegek esetében éppen növelni kellene azt, több mondategységre bontva az egyetlen predikatív szerkezetbe sűrített információk szimultán tömkelegét. Így a mondatokban csökkennének a zsúfoltság és a telítettség értékei, mutatói.

Az egyetemi tanár úgy látja, érdemes volna tovább elemezni a fordítási gondokat, s ugyancsak tüzetesebb vizsgálatot érdemelne a téma intonációs aspektusa. A kutatása során kapott eredményeket ilyen szempontból további vizsgálatok kiindulópontjának is tekinti.

Draginja Ramadanski

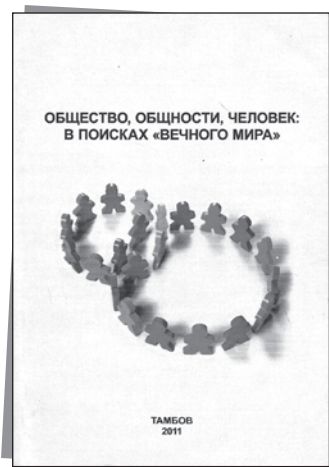
Újvidéki Egyetem, BTK, Szlavisztika Tanszék
mimaram@cable.net.rs

TUDOMÁNYOS TANÁCSKOZÁS MINT A TÁRSADALOM KULTURÁLIS ÖNFELISMERÉSE

Scientific Conferences as Cultural Self-recognition of the Society

Idén is eljutott hozzánk annak a nemzetközi internetkonferenciának az anyaga, amelyet 2012. november 12-én – immár ötödször – tartottak meg az oroszországi Tambovban, az ottani G. R. Dezsavin Állami Egyetem meg az Orosz Föderáció Oktatás- és Tudományügyi Minisztériumának a szervezésében. Ezúttal is a már hagyományos címmel hirdették meg: *Társadalom, közösség, ember: az örök béke keresésében*. A konferencia anyagát két csoportba sorolták, s mindkettőnek négy-négy tematikus egysége volt. A konferencia eredményeiről szóló rövid bemutatónkban bizonyos sajátos rendhez tartjuk magunkat, hogy elkerüljük a téma sokféle irányultságát, s hogy érthetőbben kiemelhessünk néhány kulcsfontosságú témakört.

Továbbra is fenntartjuk múlt évi észrevételünket, hogy a nyomtatott munkákhoz mellékelni kellene az összefoglalókat meg a kulcsszavakat is a hatékonyabb eligazodás végett, hiszen a munkák össz-száma meghaladja a három számjegyűt. Alapvető benyomásunk a tanulmánykötet olvasása után, hogy mértékkel adtak benne helyet nagyszámú, különféle témakörnek, az irodalomelmélettől és -történettől kezdve a filozófián, kulturológián, pedagógián, jogtudományon, szociológián át az egyes tudományos diszciplínák igen specifikus aspektusaiig. Azonos könyvborítók közé került egy sok szempontból egyedülálló tudósközösség, ahol szívesen látott volt valamennyi „vendég”. Ezt saját tapasztalatom alapján állíthatom, s hiszem, hogy újvidéki kollégáim nevében is. Oroszország, Ukrajna, Fehéroroszország, Szer-

bia és Románia tudósai specifikus módon járultak hozzá az örök világ és örök béke individuális és kollektív kereséséhez, azaz egy jobb jövőt célzó konceptuális fészekrakáshoz.

A gyűjteményes munkát Horváth Futó Hargita kutatásai vezetik be, aki az iskolarendszernek az oktatás folyamatában kifejtett rejtett hatásairól értekezett, azaz a sajátos kommunikatív kompetenciákról, beleértve a tanárok motivációs stratégiáját is (melyet a pedagógia vonatkozásában Filip Jackson fektetett le *Élet a tanteremben* című, 1968-ban közölt tanulmányában). Itt arról az etikai dimenzióról esik szó, amely nem vehető észre a tudástranszfer folyamatában, de amely igencsak hatékony a diákok kezdeti egyenlőtlenségének felszámolásában (például a városi és a falusi populáció közötti különbség). E kommunikáció megvalósított eredményei jelentősek, s a tanulási folyamat hasznára fordíthatók.

Az irodalomnak mint integratív modellnek szentelte kutatásait Hózsa Éva. Az irodalmi hős (ez esetben Don Quijote) kapacitásának találó példáján keresztül a szerző különösen az úgynevezett intertextuális olvasás módszerét hangsúlyozza, amely dekonstruálja az adott mű kereteit, s feltárja a lehetséges, integratív korrespondencia igen széles palettáját.

Bence Erika a vajdasági magyar irodalom regionális és multikulturális instanciáját tematizálja. Juhász Erzsébet, Balázs Attila, Jung Károly, Végel László és Lovas Ildikó műveinek példáin, valamint a tenger metaforáján keresztül (amelyet költői szemszögből felismerhetően Tolnai Ottó gazdagított) éri tetten a „kulturális egyenjogúság illúziójának” kitartó ápolását, valamint a többség és kisebbség párbeszédét Jugoszlávia, illetve Vajdaság multikulturális alapjain. Az a közösség, amelynek kollektív emlékezetéből hiányzik a multikulturális tapasztalat – a szerzőnk szerint –, készségesebben mellőzi a többnyelvűség kódjait. Ily módon – vonja le következtetésként – a kultikus *Symposion* folyóirat nemzedéke multilingvális diskurzusával „magára marad”.

A szájhagyomány sorsát taglalja a legrégibb időktől napjainkig Raffai Judit munkája. Vitathatatlan, hogy a hagyományos verbális kommunikáció e válfaja, amely még nem verbális attribútumokkal is gazdagodott, többszörös korszerűsítésnek volt kitéve. A szóbeli közlések korszakát az írásbeliség és a romantikus irodalmi érdeklődés követte. Ma már ezeknek az írott szövegeknek a reinterpretálásával találkozunk, ami kétségtávol kihat végleges stílusukra. A modern professzionális mesemondók célcsoportját, akik a mesélést reválisan űzik, legfőképpen gyerekek alkotják, míg a múltban azok a közösség felnőtt tagjai voltak.

Vukov Raffai Éva kutatásaiban a szerbiai magyar pedagógusok kétnyelvűsége vonatkozó felfogását elemezve a felvilágosult bidialektizmus szükségessége mellett és azon erőfeszítések mellett foglal állást, hogy szabványosítani kell a diákok nyelvét, ami magában foglalja a korrektív munkát is a környezet nyelvének hatása vonatkozásában.

Németh Ferenc munkája – a konferencia témájához kapcsolódóan – betekintést nyújt a jeles magyar polihisztor, író és értelmiségi, Farkas Geiza (1874–1942) életébe és munkásságába. A legmeggyőzőbb a társadalom-lélektan terén kifejtett munkássága. Farkas tanítása a valóság démonikus jellegéről az emberi felfogásban ma is kihívóan hat (*Démonok közt*, 1923). Ennek értelmében helyezi meg az arisztokráciát, a kamarillát, a papságot, a katonatiszteket, a kormányt, a nemzetet és a népet. A társadalmi csoportok pszichodinamikája iránti elmélyült érdeklődése magában foglalja a döntés mechanizmusait is (*Mi tetszik és miért?* 1927), ami kétségkívül összefüggésben áll az első világháborúban való részvételével, akárcsak Magyarország háború utáni státusával, azaz határainak drámai megváltoztatásával. Ugyanez állapítható meg regényével kapcsolatosan is (*A fejnélküli ember*, 1933), amely lenyűgöző patopszichológiai felfedéseivel még Szenteleky Kornél könyvkritikáját is „kiérdemelte”.

A napló műfajának mint a Másikról és a Máságról való imagológiai értékelés forrásának szentelte munkáját a romániai Custura Stefania Maria, rávilágítva három 17. századi kiemelkedő naplóíró (Andreas Hegyes, Michael Weiss és Albert Huet) értékrendszere. Közülük mindegyik a maga módján az azonos szociális valóságot tükrözi, lehetőséget nyújtva számos érdekes párhuzam megvonására. Az igen viharos korban élt három kortárs alkotó példáján valóban láttatni lehet a dinamizmust, valamint azt, amit ma self-image-ként meg hetero-image-ként ismerünk.

A Hazának mint szellemi értéknek a képe tűnik elő S. Guzenina és A. Krasnova kutatásaiból. A hadseregnek mint hagyományosan szigorúan hierarchizált közösségnek a képén keresztül nyer hangsúlyt a megállapítás, hogy a haza koncepciója a katonai oktatási rendszer központi szegmense. Az adott mintában (88,8% férfiak, 11,2% nők, 75,2% hívők) a megkérdezettek többsége érdeklődéssel viszonyul a haza történelme iránt, és szeretnék, ha gyermekeiket is hazafias szellemben nevelnék. Érdekes, hogy nagy százalékban vallották azt az állítást, hogy *az az ember, aki hazáját nem szereti, magánéletében is hajlamosabb az árulásra*. Valamint azzal a megállapítással is egyeztek, hogy *azok az emberek, akik nyíltan beszélnek hazaszeretetükről (a politikusok), nem keltenek bizalmat*. Ebből következik, hogy a haza fogalma egyedi, személyes, végső soron szakrális is (a válaszok 73,3%-a). A megkérdezettek több mint 60 százaléka úgy nyilatkozott, hogy szükség esetén kész feláldozni életét a hazáért.

Másik tanulmányában, amelyet a kollektív emlékezet kérdéseinek szentelt, Svetlana Guzenina éppen e felemelő, szakrális értelmet emeli ki. Jungnak az archetípusokról szóló tanulmányára meg a legújabb (még nem eléggé kikutatott) felismerésekre támaszkodva a neurofiziológiai nyomok (engramok) jelenlétéről az emberi agyműködésben, a szerző kiemeli, hogy a nyelv, a mítoszok meg a szokások meghaladják az egyén szellemi képességeit. Külön figyelmet szentel a

rítusoknak, az ikonfestészetnek, a hímzésnek és a bábjátékoknak – a haza iránti viszonyulás ideogramjainak – mint a kollektív emlékezetbe való hagyományozódás formáinak, annak időn kívüli és örök tartalmaival együtt.

A kollektív emlékezet problémáját D. Ramadanski metodikus vázlata is érintette, amelyet Gavriló Derzsavin utolsó, testamentumszerű versének szentelt. Meglátásunk szerint jelzés-értékű az orosz nyelv- és irodalom szakon tanuló újvidéki egyetemi hallgatók társszerzői hozzájárulása, akik a gyakorlati órákon *hozzáírták* az orosz líra atyja befejezetlen akrosztikonját.

Több munka foglalkozik a vallással és a családi értékekkel a szekularizáció és a szakralizáció köztes terében. Olyan kérdések kerülnek felszínre, mint a család válsága meg az egyháznak a házassághoz és a váláshoz való viszonya. Általános a megállapítás, hogy a vallás pozitív hatást gyakorol a viselkedésformákra (ennek tükrében szentelték e munkát a szentéletűség modelljének az *Egy falusi pap naplója* című filmben.) Nem hallgatják el az egyház kompenzációs szerepét sem az elidegenedés körülményei között, akárcsak annak regulatív, kommunikatív, (de)integratív szerepét, sem a modern társadalom vallási életének szociálpszichológiai aspektusait a társadalmi felaprózottság közepette. Riasztó jelenség, hogy kiveszőfélben van a szolidaritás, az áldozatkészség, az altruizmus, amelynek fontos szerepe van az ember lelki egészségének megtartásában. Az egyház értékelése válaszut elé került: bizalom vagy hitszakadás. A feminista *Pussy Riot* együttes punk-liturgiája aláásta a bizalmat nemcsak az orosz meg a nyugati társadalom intézményeinek, hanem *minden* intézménynek a vonatkozásában.

Az ifjúság „szociális tőkéje” mint integratív tényező voltaképpen nem hagyományos paradigmája a társadalmi értékeknek (elismerés, tolerancia, bizalom) a csoportérdekekre meg a személyes és professzionális gyakorlatban meg nyilvánuló lehetőségbővítésre kifejtett visszahatásáról.

A legprovokatívabb munkák egyike mindenképpen a meritokrácia és az igazságosság elvének ellentmondásairól szóló. A született arisztokraták és a gazdag kapitalisták elitjét felváltotta a tudás poszt-iparosodási mércéje, amely értelmében a siker a tehetségtől, a képességtől és a szorgalomtól függ. Ez egy régi Konfucius-eszme, amely a *pályázatok* intézményén keresztül kapott helyet számos demokratikus alkotmányban. Ám ez az elv („mindenkinek érdeme szerint”) lehetlenné teszi-e a bürokrácia és technokrácia hatását? Vagy újabb egyenlőtlenséghez érkezünk, a sikeresek egyszerű újrarétegzéséig? A szerző meglátása szerint jogos a szkepticizmus: az intelligenciahányados nem a siker előrejelzésének tényezője. Ez egy ál-elmélet, amely egyenlőtlenséget teremt a természetes adottság alapján. A lusta zseni azonban nem zseni, szükség van még az önmegvalósításra, oktatásra. Arra pedig ismét a vagyoni cenzus van hatással...

Érdekes oldalakat szentelnek a felsőoktatás rejtett aspektusainak (a tanárok életkorának és képzettségének struktúrája, annak hitelesítési és motivációs rendszere, az adminisztratív dolgozók és a tanárok kölcsönös kapcsolata, az egyetemisták optimális létszámának megállapítása a piacgazdálkodás feltételei közepette). Több munka foglalkozik a társadalmi alkalmazkodás társadalomlélektani aspektusaival mint a lelki egészség mércéivel extrém feltételek közepette és stresszes helyzetekben. Az alkalmazkodási stratégiák és védőmechanizmusok palettájában említik az úgynevezett „csúszkáló imázs”-t, amely az ősi, nem verbális mechanizmusok mellett a társadalommal való kommunikálás első pillanataiban aktiválódik, az eredeti imázs aktiválása nélkül.

A tömegkultúrában uralkodó vizuális előadásokat szemiotikai, fenomenológiai és etnometodológiai szempontból tanulmányozták. Nagy teret szenteltek az internetes társadalmi hálóknak, a virtuális gazdaságnak és a web-fórumoknak, mint az eszmék hatásos terjesztőjének (színesbőrűek forradalma, internetes szavazás), az olvasásnak az elektronikus kultúra feltételei közepette, a reklámnak mint szociális intézménynek, a reality-show-knak mint a félelem-hormonok aktiválójának, valamint az információs nyomásnak és zajnak. Egy érdekes kutatásból előtűnik, hogy az üzleti kultúra Oroszországban nem a modern világi biznisz fogalma, hanem egy 17. századi vallási szektától ered. A szakadárök üldöztetése eredményezte azok nagy, csoportos egymás közötti szolidaritását. Ez az a közeg, amely létrehozta az orosz kapitalizmust meg a mecénásság és jótékonykodás intézményeit.

Imagológiai megvilágításba helyezték a francia hadifoglyok történetét is, akik 1812 után Tambovban nagy számban vállaltak házitanítói és nevelői állást. A hatóságok ápolták az irántuk való jó viszonyt. Jelzés-értékű, hogy közöttük Evangélium-köteteket osztogattak „lelki szabadságuk megújítására”.

A stresszes élet, valamint a lélektani alkalmazkodás kontextusában elemzés alá vették a *hazugság* nemek közötti aspektusait is mint társadalmi jelenséget, az embernek a saját lényegétől történő elidegenedése tényével kapcsolatosan: a hazugság gyakran szerepel a személyiség önvédelmi módjaként. Utalás történik a családi problémák nemek közötti vonatkozásaira is. A nők akkor is „családi-asnak” tartják magukat, amikor hajadonok, míg a férfiak nem. A családot – mint optimális életteret – továbbra is magasra értékelik (lásd a mellékletben a táblázatokat és grafikonokat). A továbbiakban figyelmünket még a barátság szociológiai kontextusára irányítja, beleértve annak erotológiai vonatkozásait is.

Több kutatás foglalkozik az élet jelentős szociális vonatkozásainak dokumentálásával, igazolványok, személyes dokumentumok, iskolai értesítők és bizonylatok kiadásának eljárásaival. Érdekes munkák foglalkoznak történelmi keresztmetszetben a levéltár- és könyvtárossággal, akárcsak számos jog gyakorlati megvalósításával és azok ellentmondásaival, beleértve a nyugdíjat, az

eltartási díjat, a szerzői jogdíjat, de a házastársi jogokat is, például a helyettes anyaságot. Külön hangsúlyt fektetnek a donor jogaira a feleség tudtával történő természetes megtermékenyítés esetében. E gyakorlat első példajaként említik Sára és Ábrahám gyermektelen házasságát, akiknek Hágár Ismáel nevű fiút szült. Figyelemfelkeltő módon tárgyalják a térségi mobilitásra való jogot meg annak rendezését, tekintettel az Európai Unióra és a nyitott határok következményeire, valamint a gyermeknevelést, az anyaságot, a gyámságot meg az árváknál a szenzoros deprivációt.

Végezetül hadd említsük meg Dosztojevszkij realizmusa „aranykorának” elemzését, különösen az *Egy nevetséges ember álma* című művére reflektáltan. Ha hinni lehet Dosztojevszkijnek, akkor a paradicsomi állapot csak kéznyújtásnyira van tőlünk; a másik világ – a mi világunk, amely csak erkölcsi értelemben alakult át. Nem kell elfeledni, hogy az egyén hangulata néha jobban függ az elvárástól, mint az adott helyzettől...

Németh Ferenc fordítása

Gruber Enikő

∴ ELTE, BTK, Történelemtudományi Doktori Iskola, Budapest
∴ gruber.eniko@eunet.rs

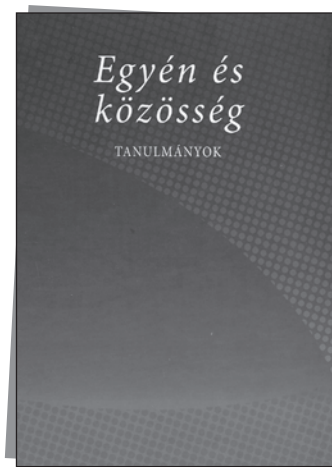
AZ EGYÉN HAT A KÖZÖSSÉGRE VAGY A KÖZÖSSÉG AZ EGYÉNRE?

*Does the Individual Influence the Society or the Society
Influences the Individual?*

Bárdi Nándor–Tóth Ágnes, (szerk.): *Egyén és közösség*. Vajdasági Magyar
Művelődési Intézet, Zenta, 2012

Az egyénnel – mint történelemformáló személlyel – manapság egyre többet foglalkozik a tudományos kutatás. Rájöttek ugyanis arra, hogy az individuum társadalomban játszott szerepe legalább olyan fontos, mint az egyes folyamatok elemzése. Hiszen az adott folyamat kialakulása közben hatottak egymásra, és ezért az egyént nem lehet elkülönítve, izoláltan vizsgálni, csakis valami részeként. Szocializációjára ugyanis olyan tényezők hatnak, melyek az adott esetben a fölérendelt társadalmi közösségre jellemzőek. Éppen ezért, ha a kutatás tárgya az individuum, akkor minden esetben felmerül a személyiség egyediségének a problémája, és állást kell foglalnunk, hogy az egyénről mint egy típusról, a típus egy képviselőjéről vagy a csoportba zárt egyénről beszélünk-e.

A Vajdasági Magyar Művelődési Intézet kiadványa, az *Egyén és közösség* című kötet azokat a kulturális antropológiai, néprajzi, művészettörténeti tanulmányokat tartalmazza, melyek a 2007 augusztusában Marosvásárhelyen megrendezett *Kisebbségi életpályák*, illetve a 2010 novemberében Zentán megtartott *Egyén és közösség* című konferencián hangzottak el. Mivel a szerkesztők a kronologikus elvet alkalmazták, így a tanulmányok vegyesen szerepelnek, mely lehetővé teszi, hogy átlássuk egy-egy időszak társadalmi hasonlóságait vagy különbségeit.

A kötet első írása Pejtin Attila tollából származik, mely a zentai Dudás Gyula életét, munkásságát és emlékezetét tárgyalja. Dudás Gyula emlékezetének ugyanis fontos dátuma volt a 2011-es év. Akkor ünnepelték születésének 150., halálának pedig 100. és a róla elnevezett kör 50. évfordulóját. Ettől függetlenül azonban sok zentai lakos nincs tisztában személyével, nem került be a kulturális tudatba. Pedig sokoldalú, művelt helytörténész volt, aki *A zentai csata* című művével megalkotta e történelmi esemény egyfajta kultuszát. Emellett megírta a város történetét, számos írást közölt a helyi és a megyei sajtóban, és önálló régészeti és történeti témájú köteteket jelentetett meg. Őt bízták meg a megye monográfiájának a szerkesztésével is, mely munkásságának legfontosabb mozzanata. A helytörténeti hagyományokba való bekerülését és a közösségi tudatban való szerepének fenntartását az 1961-ben alakuló Dudás Gyula Múzeum- és Levéltárbarátok Köre tekinti szívügyének, lelkiismeretes munkájuk nélkül már rég a feledés homályába veszett volna.

Farkas Geiza társadalom-lélektani vizsgálódásaival foglalkozik Németh Ferenc *„Démonok közt”* című írása. Farkas Geiza érdeklődése a Trianon utáni években ugyanis mindinkább az egyén és a társadalmi viszonyrendszer kapcsolatára irányult, és ezek elemzésekképpen születtek meg társadalom-lélektani tanulmányai, melyekben az egyénre nehezedő „társadalmi démonok” hatását vizsgálja. Olyan következtetésekre jutott, amelyekkel jóval kora előtt haladt. Bár Vajdaság-szerte inkább írói munkássága ismeretes, nem szabad megfeledkezni tudománytörténeti jelentőségéről, melyre a tanulmány is felhívja a figyelmet. Hiszen a társadalom-lélektani vizsgálódásaival a vajdasági tudománytörténetben úttörőnek számít, mely iránt manapság nagy az érdeklődés. Most került ugyanis a történeti kutatás középpontjába az egyén. Farkas Geiza már 1916-ban *Az emberi csoportok lélektana* című munkájában a csoportlélektannal foglalkozott, és olyan kérdéseket taglalt, mint az én és a mi viszonya, a közszellem fogalma, az emberi csoportok történelmi alakulása vagy a társadalmi osztályok szerepe a nemzet kialakulásában. A *Démonok közt* című tanulmányáról írt méltatásban Szenteleky Kornél így nyilatkozik a *Bácsmegyei Napló*ban: „Az anyag, az élettelen tömeg is hatást, befolyást gyakorol ránk, valami szellemi, valami démoni van mindenben: emberekben, állatokban, mesékben, vallásban, szerelemben, és ezért joggal mondhatja Farkas Geiza, hogy démonok között élünk. A démoni nem jelent ördögöt, a démon nem jelenti a gonosz szellemet, hanem titokzatos, következtelen és meg nem magyarázott erőt” (i. m. 32). A későbbiekben is több cikkben foglalkozott az egyén és a társadalom viszonyának lélektani vonatkozásaival.

A tanulmánykötet a következőkben Petrogalli Oszkárral és a politikában való szerepével, Gyárfás Elemérrel és Kohn Hill életpályájával foglalkozik.

Mák Ferenc írásának tárgya Szenteleky Kornél munkássága és annak megítélése. Különböző időszakokban ugyanis más és más módon vélekedtek róla.

Egy dolog viszont bizonyos: Szenteleky Kornél és a *Kalangya* című folyóirat szerzői mindig is fontosnak tartották a Délvidék történetének klasszikus emberi sorsokban való megörökítését. Bisztray Gyula ki is emelte: Szenteleky legnagyobb érdeme az, hogy belekezdett az írók, az irodalmi eszközök és a közönség megszervezésébe, és az ő céltudatos munkájának köszönhetően egy évtized alatt megszületett a vajdasági magyar irodalom. A tanulmány Szenteleky Kornél pályáját veszi górcső alá, részletekbe menően, sok-sok hivatkozással.

Bárdi Nándor Kende Ferenc életútjával, *Egyesületi Közlöny* című rovatával és a vajdasági magyar közművelődés szervezésében való szerepével foglalkozik *Sajtóterjesztés és társadalomszervezés* című munkájában. A szerző azt a kérdést próbálja megválaszolni, hogy a kisebbségi közösségen belül az elit milyen módszerekkel szervezi saját társadalmát, konkrétan Kende Ferencet, és hogy a korabeli csehszlovákiai és romániai önszerveződésekhez képest milyen alternatívák alakultak ki a vajdasági magyarok körében. Kende cikkeiben ugyanis olyan kérdésekre keresi a választ, hogy felépíthető-e a vajdasági magyarság társadalom szerves egésze, szervezhető-e a magyar nép, s ha igen, akkor hogyan, és milyen szerepet tölthetne be egy kulturális szövetség a szervezésben. A vajdasági magyarságot korosztályok és társadalmi rétegek szerint csoportosítja, és így talál rá a saját bázisára, a fiatalok azon rétegére, akik a társadalmi cselekvést, az érdekszövetkezet megeremtését kulcsfeladatának tartja, az osztálytagoltság szempontjából pedig a kisbirtokos parasztságra, akikben a vajdasági magyarság törzsét látta, hiszen az ő érdekeiket védő bármilyen szövetségi mozgalom egyfajta érdekközösség, mely tudatosítja a tömegeket, és ezáltal létrejön egy kohéziós erő, később pedig ebből kialakulhat a magyar egység. A tanulmány további részében a különböző egyesületek alakulását és programját részletezi a szerző.

Magyarországra 1944 és 1948 között folyamatosan érkeztek bácskai és bánáti származású németek. Egyesek az internálótáborból szöktek meg, míg mások az 1944-es őszi események elől menekültek. A határ menti falvakban éltek évekig, abban reménykedve, hogy visszatérhetnek szülőhelyükre. Ilyen volt Katharina Ackermann is, aki a mai szerbiai Kerényből szökött át a határon, és akit 1947 nyarán Németországba toloncoltak. A vele történt eseményekről naplót vezetett, melynek segítségével rekonstruálni tudjuk a történeteket. Tóth Ágnes e naplót segítségül hívva keresi a választ arra, hogyan függ össze Katharina sorsa a közösségével, mennyire az egyén sorsa ez vagy inkább sorsközösség, és hol lehet határt vonni e kettő között.

A. Sajti Enikő írásában az Államvédelmi Hatóságok vizsgálati anyaga alapján Rob Antal pályájának alakulását mutatja be a háború utáni Magyarországon. A szerző az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában feltárt *Robogó* című dossziét elemzi társadalomtörténeti szempontból. Rob Antal mura-közi földműves családból származott, és 1927-ben került kapcsolatba először

a munkásmozgalommal. 1936-ban lépett be a Jugoszláv Kommunista Pártba, ahol elég komoly karriert futott be, majd Jugoszlávia széthullása után Magyarországra került. Kommunista múltjának köszönhetően könnyen beilleszkedett a magyarországi politikai elitbe, a Magyarországi Délszlávok Szövetségének elnöke lett, majd 1947-ben az MKP listáján délszláv képviselőként országgyűlési mandátumhoz jutott, mely jó színt vetett a jugoszláv–magyar államközi kapcsolatokra. 1947. december 5-én – a magyar–jugoszláv kulturális egyezmény ratifikálása alkalmával – felszólalt a parlamentben, melyben örömmel konstatálta az egyezményt, ugyanakkor sajnálatát fejezte ki a magyarországi délszlávok helyzete miatt, és mindezt szembeállította a jugoszláviai magyarok helyzetével, melyet minden kritikán felül állónak vélt. 1948-ban – mivel nem volt hajlandó felsorakozni a Titót és Jugoszláviát elítélők közé – mandátumától megfosztották, ám letartóztatása elől sikerült átszöknie a határon, ahol feltehetően az ottani Államvédelmi Hivatal, az UDBA ügynöke volt.

Vukman Péter történész a Tito legszívósabb ügynökeként emlegetett Lazar Brankov élettörténetével és annak 1945–1956 közötti magyarországi szakaszával foglalkozik. Brankov ebben az időintervallumban ugyanis a jugoszláv misszió első titkára volt, a jugoszláv diplomáciai képviselő vezető tisztje, és a magyarországi jugoszláv politikai emigráció vezetőjeként érdemi szerephez jutott a magyar–jugoszláv kapcsolatok alakításában. Személyének jelentőségét az is növeli, hogy a Rajk-per harmadrendű vádlottja volt, és a per jugoszláv vonatkozásának egyik kulcsfigurája.

A kötet következő tanulmánya Csorba Béla tollából származik, tárgya pedig Sinkó Ervin vajdasági tevékenysége. Valójában ezt az írást a korábbiakban tárgyalt *A makacs ákácok vidékén* című mellé helyeztem volna, hiszen tematikailag ahhoz kapcsolódik. Sinkó Ervin a vajdasági magyar kultúra modernizálását a jugoszlávság jegyében képzelte el. A Belgrádi Egyetem Bölcsészeti Karán 1959-ben megnyitott Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéken elhangzott székfoglaló beszédében ki is fejtette mindezt. Szerinte a jugoszláviai¹ magyarság ügye, beleértve az irodalmat is, nemcsak e közösség érdekeit szolgálja, hanem az országét, vagyis Jugoszlávia közös szocialista kultúráját. Éppen ezért az ország támogat minden kisebbségi kultúrát, hiszen azok a jugoszláviai szocialista kultúra létrejöttének a feltételei.

Ózer Ágnes Rehák László portréjának megfestésére tesz kísérletet, középontba helyezve a címszereplő 1948 utáni, a magyar kisebbségi társadalom számára fontos, időszakra hatást gyakorló munkásságát. Tanulmánya elején – mintegy bevezetőként – felhívja a figyelmünket pár történettudományi kutatási szempont fontosságára, elsőként említve a mércéket. A mércék meghatározása

¹ A vajdasági magyar irodalom helyett a jugoszláviai magyar irodalom fogalmát használja.

az egyik legfontosabb feladat, hiszen az alapján kategorizálunk és határozzuk meg személyek, események, helyszínek szerepének az értékét. Felállítása azonban nem egyszerű feladat, és ezt több tényező is befolyásolja. Leginkább az időbeli intervallum és a forrásanyag, amire támaszkodunk. Ózer Ágnes rávilágít arra a tényre, hogy ha a történelmi Magyarország, vagy a határon túlra szakadt magyarok történetének, eseményeinek a megítéléséről van szó, az idő múlásával a megítélés egyre inkább zavarossá válik. Az ott élő nemzetrészeknek ugyanis két normarendszernek kell megfelelniük: az anyaországnak és a velük azonos országban élő nemzetekének. „Ha elfogadjuk és általánosítjuk azt a nézetet, hogy a kisebbségi létbe szorult nemzetrészek 1918 utáni szereplésének egyik jellemzője a »kényszerpályán való mozgás«, amely az 1944–45 előtti korszakot valóban jellemezte, az 1944–45 utáni korszakra már teljes egészében nem vonatkoztatható. A történelmi hitelesség azonban megköveteli, hogy egyes kiemelkedő személyiségek esetében ne csak a közösségről alkotott kép értékelésénél legyünk figyelemmel a »kényszerpályára kényszerítettség« tényével, hanem az egyén tevékenységének értékelésében is. Az ilyen hozzáállással talán könnyebben ítélnénk meg, hogy az adott körülmények között, a közösség előrehaladását biztosító tettek alapján, az egyén és közösség viszonyát véve alapul egy egyén milyen módon vett részt és járul hozzá a vajdasági magyar társadalom előrehaladásához” (i. m. 335). A szerző ezen kritériumok alapján vizsgálja Rehák László munkásságát, kimondottan vajdasági szemszögből.

Ózer Ágnes tanulmánya után Vékás János a jugoszláviai magyarság önálló nemzetté válásáról és annak lehetőségeiről értekezik, majd két romániai tematikájú írás következik, az első Novák Zoltán, a második Gagyi József tollából. Ezeket követi Lajos Veronika *A nemzeti eszme és a moldvai csángók életvilága* című munkája, mely a csángó közösségre nyomást gyakorló magyar és román hatás eredményességét vizsgálja. Vékás János tanulmányának középpontjába a Bori Imre és Major Nándor közötti vitát helyezi, mely azon alapult, hogy a jugoszláviai magyarság önálló nemzetté válásának lehetőségeiről mindketten másképp vélekedtek. A szerző a vita kialakulását, annak kibontakozását és saját álláspontját ismerteti az akkori jugoszláviai társadalmi folyamatok kontextusában. Novák Zoltán Fazekas János példáján mutatja be, hogy Romániában a hatvanas–hetvenes években a kommunista párt felső vezetéséhez tartozó magyar káderek milyen kisebbségvédelmi tevékenységet tudtak kifejteni. A tárgyalt időszakban ugyanis a magyarság létének egyik fő kérdése és megmaradásának alappillére az volt, hogy ezen magas pozícióban lévő személyek hogyan határozzák meg saját viszonyukat a magyar kisebbséghez, a többségi nemzethez és Magyarországhoz. Fazekas János tevékenységének rekonstruálására az akkoriban készült jegyzőkönyvek, átiratok, jegyzetek és a Politikátörténeti Intézet Politikátörténeti és Szakszervezeti Levéltárában fellelhető Fazekas Já-

nos-hagyaték nyújtott segítséget. Ezek alapján könnyebb utánajárni, hogy egyes ügyekben mennyire és hogyan tudta érvényesíteni nézeteit. Munkamódszerét és stílusát pedig a saját kezűleg írt levelek, feljegyzések, felszólalások szemléltetik. A tanulmány két részre tagolódik. Az elsőben Fazekas életpályáját és a korszak ideológiai háttérét ismerteti a szerző, a másodikban pedig az általa képviselt érdekérvényesítési politika szakaszait, módszereit és eredményeit. A második részt szintén két szakaszra bonthatjuk, hiszen politikai tevékenysége is két részre osztható. Munkásságának első szakasza az ötvenes évektől a nyolcvanas évek elejéig tart, mely karrierje csúcsát jelentette, hiszen ebben az időszakban volt kisebbségvédelmi politikája a legsikeresebb, a második szakasz pedig már a politikai pályájának hanyatlása. Gagyí József „*Olyan muszáj Hercules, mint én, sokan voltak...*” címmel értekezik Vécsei Károlyról. Arról az akadémiai kutató Vécsei Károlyról, aki visszatekintve pártaktivista múltjára, a címben idézett kijelentést teszi. Ez alapján egyértelmű, hogy nem teljes ideológiai meggyőződésből, hanem politikai-társadalmi kényszerből volt a kommunista párt tagja. Amikor viszont eljött az idő, másokkal egyetemben, felülvizsgálta az addig elfogadottnak tekintett elveket, és visszautasítva a számára felkínált lehetőségeket, inkább visszavonult, és a mellőzöttséget választotta. 1989-ig egy kötete jelenhetett csak meg, szociológiai munkája kéziratban maradt. Gagyí József Vécsei Károly halála előtt kétszer is készített vele interjút, és azt felhasználva próbálja az általa elbeszélt élettörténetet elemezni. Kovács Nóra kutatását az argentinai magyar diaszpórában végezte. Az ott élő közösség, közösségi intézmények viszonyát vizsgálta az egyénhez, és arra próbált meg választ kapni, hogyan hat egy diaszpórintézmény az ott élő közösség második vagy harmadik generációjára, és annak személyiségjegyeire, vagyis a magyar intézményes élet milyen befolyással bír a közösségi identitás kialakulására.

Ilyés Zoltán *A kalászi színjátszók esete a szlovák nyelvtörvénnyel* című tanulmányában a szlovákiai és magyarországi sajtóban is tárgyalt 2010-es kalászi „nyelvrendőrségügy”² helyi történetét és nemzetpolitikai diskurzusba történő bekerülését mutatja be, előtérbe helyezve Ladányi Lajost, a közösség egyik vezetőjét, aki a legnagyobb szerepet vállalta az ügyben.

Papp Árpád néprajzkutató a népi, paraszti találmányokat megalkotó „ezermesterekre” hívja fel a figyelmet, a korábbi tendenciákkal ellentétben, amikor a személy helyett a feltalált tárgy állt a vizsgálódás középpontjában. Tanulmányában a népi technikai tudással rendelkezők tudáskészségének a behatárolására tesz kísérletet, az újrahasznosítás, a leleményesség és az újítás fogalmak által alkotott dimenziók segítségével, és a következő kérdésekre próbál választ adni:

² A kalászi eset kapcsán terjedt el a kifejezés az írott sajtóban, mely valójában az ügyben eljáró két minisztériumi alkalmazott hölgyet jelöli meg.

Mi is az a leleményesség? Miképp illeszkedik a népi műszaki tudás rendszerébe? Kit tekint a közösség ezermesternek? Milyen azonos és milyen eltérő sajátosságokat mutat a népi technikai tudás? Valójában beszélhetünk-e egyáltalán népi technikai tudásról?

Raffai Endre a zentai városházáról szóló írása után A. Gergely András *A közösség mint egyén(iség) – protopolitikai anomáliák* című munkája zárja a kötetet. A szerző a személyiség olyan dimenzióját veszi górcső alá, amely bár távolról teljes, idealizálható, de közelről már tartalma felbomlik. Jó példa erre egy konkrét település, mely ugyan egy közösségi egységként funkcionál, de tagjai sokszor idegenek egymás számára. Vele szemben azonban a lakosok közösségén belül jelen van a komunitás, mely saját személyiségjegyekkel rendelkezik, vagyis egyénként viselkedik. A. Gergely András szerint a tanulmányt körülhatárolt fogalmak éppen ezért a városlakó mint közösségi idegen, a szomszédság mint a társasság feltétele és a közösség mint önálló entitássá való képesség. Legfontosabb megválaszolásra váró kérdései pedig: Hogyan épül fel a települési közösség mint egység? Van-e garanciája a közösnek, a közösnek és az össznépi harmóniának? S ha van, miért hiányzik egyre jobban?

E kötet sok szempontból bemutatja, hogyan közelíthetjük meg az egyént mint a közösség tagját, és hogyan helyezhetjük a vizsgálódás középpontjába a köztük lévő kölcsönhatást. Mivel a tanulmányok tárgya széles skálán mozog, több tudományterület kutatói is felhasználhatják.

Móra Regina

∴ Politechnikai Középiskola, Szabadka
∴ regina95@open.telekom.rs

NEVELÉS A FILOZÓFIÁBAN VAGY FILOZÓFIA A NEVELÉSBEN?

Education in Philosophy or Philosophy in Education?

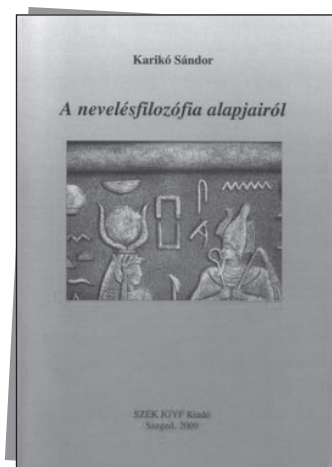
Karikó Sándor: *A nevelésfilozófia alapjairól*. SZEK JGYF Kiadó, Szeged, 2009

Középpontban a pedagógus. Régi értékek – új kihívások. Szerkesztette Karikó Sándor. Áron Kiadó, Budapest, 2012

Karikó Sándor az előszóban hangsúlyozza, hogy művét a nevelésfilozófiai kurzust hallgató egyetemistáknak, leendő pedagógusoknak szánja, és igyekezett olyan tanulható anyagot összeállítani, amely érthető szaknyelvezettel bír, és közérthető nevelésfilozófiai fejtegetéseket tartalmaz. A szépirodalmi példák pedig a nevelésfilozófiai gondolatok sikeresebb elsajátítását segítik elő.

A következő gondolati egységeket érinti, elemzi a szerző: terminológiai problémák; a nevelés legáltalánosabb jellemzői; a közösség-egyén viszony; a munka nevelésfilozófiai megközelítése; szerelem és nevelés; lehet-e a halálra nevelni; konformitás és nevelés.

A *Terminológiai problémák* fejezet a filozófia, a nevelés és a nevelésfilozófia fogalmát kívánja tisztázni. Miközben ezen fogalmakat értelmezi, több korábbi meghatározást érint a szerző e témában, és végül megfogalmazza a saját definícióját. Az oktatás, a nevelés, a szocializáció fogalmak tisztázása során Bródy János dalszövege (*Rossz gyerekek*), Gogol *Holt lelkek* Csicsikovjának gondolata vezet el bennünket a szerző állásfoglalásáig. A nevelésfilozófia meghatározási problémája a következő: „a nevelésfilozófia egyidejűleg filozófia és neveléstudomány is, meg nem is az” (KARIKÓ 2009: 13). Az al-

kalmazott filozófiai kategórián belül helyezi el a szerző a nevelésfilozófiát, és magyarázza ezt a gyakorlatban felmerülő problémákkal, a gyakorlatiassággal.

A következő fejezet, amelyet kiválasztottam a könyv bemutatása céljából, *A munka nevelésfilozófiai megközelítése*. A munka nevelési kérdéseivel foglalkozó részének aktualitása kétségtelen. A munka egy olyan társadalmi képződmény, amellyel az ember meg is valósíthatja önmagát. A mának a problémája: a munkanélküliség, az átképzések szükségessége teszi az olvasók számára közelebbé ezt a témát. Hegel, Marx és Lukács György munkakoncepcióját értelmezi, majd olyan nevelésfilozófiai bölcsességeket tár elénk, melyeket a munkára való nevelésben felhasználhatunk. *Az erkölcsi prédikációk meghaladása* és *A japán munkacsoda* alcímek konkrét példákkal érdekes és hasznos megközelítésben láttatják a munkát, a munkavégzést.

Még egy témát érintenék a kötet méltatása közben, ez pedig a *Szerelem és nevelés*. Platón, Shakespeare, József Attila és Marx „filozófiai vénával megáldott író-költő”-k (KARIKÓ 2009: 42) nézeteit foglalja össze a szerző. Érdekes az, ahogy a munkásságukat e téma felől közelíti meg, és vezeti le tökéletesen közérthető módon például József Attila párosult magány-elméletét, és zárja le a szerző a saját meggyőződésével.

Karikó Sándor munkája a nevelésfilozófia néhány kérdését tárgyalja, elemzi a művében. A tárgyához való viszonyulása, a téma megközelítésmódja eredeti. Mindegyik fejezet végén *Összefoglaló kérdések* állnak az olvasó rendelkezésére, segítségére, hogy felmérhesse az olvasottakról való tudását. Úgyszintén a fejezetek végén található *Fontosabb állítások* kulcsszavakként foglalják össze a legfontosabb gondolatokat. A szövegben pedig a dőlt betűs szavak jelzik a központi fogalmakat, amelyek köré szerveződik a szöveg. A szerzőnek a tanulmánykötetben, „tananyag”-ban (KARIKÓ 2009: 64) használt terminológiája lehetővé teszi, hogy ezt a filozófiai munkát úgy olvassuk, hogy ne kelljen folyton az *Idegen szavak és kifejezések szótára* után nyúlunk, és a gyakorlatiassága révén továbbgondolásra serkenti az olvasót.

KÖZÉPPONTBAN A PEDAGÓGUS

A Karikó Sándor által szerkesztett *Középpontban a pedagógus* tanulmánykötet tematikai kapcsolatba hozható az előbbi tanulmánykötetével. A pedagógia mai helyzetével, a pedagógus személyével, jelentőségének boncolgatásával foglalkoznak a tanulmányírók, és egy kép, egy festmény tárul elénk, melynek középpontjában a pedagógus áll. A kiadvány fedőlapján Raffaello Santi *Az athéni iskola* című festményének kiragadott szegmentuma – Platón és tanítványa –, amely sejteti a tanulmánykötet koncepcióját. Együtt tanár és tanítvány, ugyanazon úton haladnak, mindkettő gesztikulál, Platón magasba emelt keze és mu-

tatóujja oktató jelleget, a tanítvány odafigyelése és gesztusa alázatos, érdeklődő figyelmet sugall.

A Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar Alkalmazott Pedagógiai és Pszichológiai Tanszék konferenciájának anyagát tartalmazza a kötet. Balogh Tibor, Bécsi Zsófia, Márfa Molnár László, Magyar Beck István, Hotváth Futó Hargita és a többi nagyra becsült előadótól a pedagógus szerepéről, helyéről a mai világban neveléstudományi, pszichológiai, etikai, filozófiai, esztétikai stb. megközelítésben találhatunk érdekes és hasznos munkákat. A tanulmányírók közös vonásaként említhetem, hogy a munkájukban olyan pedagógusmodellt „szerkesztenek”, aki már pusztán jelenlétével is nevel, akinek nem csak a tanítás, de a nevelés is a feladata, s ez nem másodrangú feladat, s a tanár-pedagógus pozitív kisugárzása lényeges eleme a közoktatásnak. Mint a fentiekben is látszik, a tananyag- és a diákközpontúság helyett a pedagógusközpontúság mellett kötelezik el magukat a kötet írói.

A szépirodalom, a filmművészet már többször feldolgozta azt, amit az előzőekben is elmondtam, hogy a tanár, tanító személyisége és hozzáállása meghatározó eleme az oktatásnak. Ki ne ismerne történetet a nem szeretem a ...órát, mert nem szeretem a tanárt. Vagy a milyen jó, hogy a tanárom jól megtanította velem a ...t, most tudom. De az érem másik oldala is szükséges ahhoz, hogy létrejöjjön a kooperáció, a tudásátadás, egyszerűen kell hozzá diák, akit a megfelelő módszertani eljárások, a megfelelő témák arra ösztönöznek, hogy gondolkodjon, továbbgondolja a tanítottakat.

A 21. században a technika nagyarányú és gyors fejlődése átalakította az oktatást is. A gyerekközösség immár egyénekre bomlott, s ezekre az individuumokra külön-külön oda kell figyelnie a tanárnak. Ezzel a pedagógusszerep nagymértékben változott és nehezebbé vált. Hiszen a társadalmi-anyagi megbecsüléssel ellentétben a feladata és a felelőssége megsokszorozódott. Mindez mellett a létbizonytalanság is belopta magát a pedagógus életébe, hiszen a gyermeklétszám csökkenésével jár a tanár, tanító feleslegessé válása, a munkahely esetleges megszűnése.

A kompetenciát fejlesszük az adatok halmozása helyett. Ne terheljük a tananyaggal a tanulókat, inkább tanítsuk meg tanulni, adatokat keresni, önálló gondolatokat alkotni. Természetesen mindehhez a megfelelő tankönyvek is szükségesek.

Technika és pedagógus összehangoltsága is lényeges eleme a 21. század közoktatásának, de ebben a kapcsolatban a tanár a „főnök”, hiszen nélküle nem jöhet létre az iskolai oktatás, még ha egyesek szerint ki is iktatható eleme a tanár-tananyag-tanuló triásznak (pl. online oktatás).

A közoktatásban probléma van, ha ezt így lehet nevezni. Valami megváltozott, aminek következményeként a környezetnek alkalmazkodnia kell az újabb értékekhez. Változások vannak, ezt a pedagógusok tudják, érzik, beszélnek róla.

A kötet tanulmányai is ezt boncolgatják. Ami viszont lassan áll be, az maga az alkalmazkodás. A pedagógus hajlandó szerepet váltani, viszont mindehhez a társadalom támogatása és a tanuló-szülő páros közreműködése is kívántatik.

A könyvborító hátulján *Az athéni iskola* kiragadott szegmense: a tanár és érdeklődő tanítványai. A frontális helyett csoportmunka, ahol a kíváncsi tanítványok a tanárvezető mozdulatait, utasításait figyelik, s ez az új pedagógus-mintakép.

Damacsek L. Tamás

∴ SZTE, JGYPK, Alkalmazott Pedagógia és Pszichológia Tanszék, Szeged
∴ damacsek.tamas@gmail.com

PEDAGÓGUSOK ÉRTÉKEK ÉS KIHÍVÁSOK KÖZÖTT

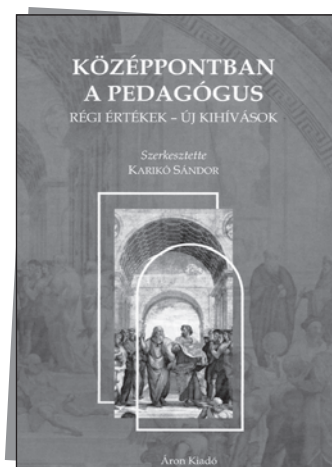
The Teacher Amidst Values and Challenges

Középpontban a pedagógus. Régi értékek – új kihívások. Szerkesztette
Karikó Sándor. Áron Kiadó, Budapest, 2012

Folytatódik a Szegedi Tudományegyetem 2010-ben megkezdett sorozata, melynek a jelen különös aktualitást kínál. A pedagógusok az utóbbi időben többször is a figyelem középpontjába kerültek. A magyarországi aktuálpolitika irányából több szempontból és más, járulékos témák kapcsán is.

A hagyományteremtő előző és ez is különös, egyedi módon nemzetközi előadás. Mindegyik előadás magyar nyelvű volt, mégis három ország (Szerbia, Szlovákia, Magyarország) tudósai, kutatói vettek részt e sorozat második (*A nevelés mint érték.* Áron és Brozsek Kiadó, Budapest, 2010. Szerk. Karikó Sándor) darabjában. A tematika csupán annyiban módosul, hogy most még inkább a pedagógusra koncentrál. A tavalyi szerzők java – 12-ből 8-an – most is publikál, és interdiszciplináris megközelítésükre garancia az igen színes szakmai közösség: neveléstudományi kutatók, pszichológus-kutatók, filozófusok, esztéták és pedagógus-kutatók, valamint egy neveléstörténész. Minderre a második, 2011-ben megrendezett tudományos konferencia adott teret, és ez a könyv az elhangzott előadások anyagát tartalmazza: tizenhárom téma bontakozik ki tizennégy szerző tollából.

Mikor először kézbe vettem a könyvet, meglepődtem letisztult vonalvezetésén, küllemének egyszerűségén. A borítóterv Raffaello munkájának, *Az athéni iskolának* a részlete. Érzésem szerint a téma adott, ennél evidensebb, intel-

lektuálisabb választás talán nem is születhetett volna. A tartalomjegyzék után a szerkesztő előszava helyzetbe, képbe teszi az olvasót, konkretizálja a témát. Röviden ismerteti a szerzőket és választott témáikat.

Az első rész címe *Filozófiai kitekintés*. A sort Balogh Tibor nyitja. A szerző jellegzetes stílusa jól tetten érhető. Személy szerint nekem róla Umberto Eco *Hat séta a fikció erdejében* című műve jut eszembe. A mondanivaló komplexitása és mélysége egyfajta bensőséges hangulatot teremt. A szerzőhöz fel kell készülni, a témához fel kell nőni. A téma két, a közelmúltban nagy hatással bíró interpretációtípus ütköztetése, összevetése. Az egyik fajtában az egymásba hajló területek közötti válaszfalak elhomályosodnak, és a tudomány találkozik a művészettel, a racionalitás a mitológiával. Ezzel teljes szembenállás figyelhető meg a másik típusban, ahol inkább a különbség kategorikus megtételén, a kritikus szemléleten és a pozőrök, ál-tudósok semmibe vételén van a hangsúly. Szűcs Olga, a Tolsztoj Társaság – az orosz–magyar kulturális kapcsolatokat ápoló, azokat elősegítő szervezet – elnöke. Ez a vállalkozás több orosz felsőoktatási intézménnyel, illetve intézménnyel, kutatócsapattal tart fenn jó viszonyt. *A nevelés művészete – a művészet pedagógiája* című értekezés pedig a filozófiai szemléletmód fontosságára és annak a tanulásba, tanításba való visszatérésének szükségességre hívja fel a figyelmet. A művészet és a vele járó, a vele elválaszthatatlanul összekapcsolódó filozófiai nyitottsága, rálátása adja meg azt a lehetőséget, hogy az ember képessé váljon, a mainstream ellenében is – saját értékeit meghatározva – valós problémákat meghatározni, illetve megoldani. Jelen világunk pedig az a hely, amely tele van relatív értékekkel. Igyekezünk az ára mellett mindennek tudni az értékét is. Bécsi Zsófia Deweyről és hitvallásáról ír. Nem vitás, hogy Dewey kiemelkedő habilitásokkal megáldott, korát megelőző, azt megváltoztató szemlélettel bíró férfi volt. Kivételes voltát mi sem jelzi jobban, hogy még a ma emberének, pedagógusainak is tartogat megfontolnivalót. Hiába értékelődik fel a tanár szerepe, veszi át azt a nevelőmunkát a pedagógus, amit hajdanán a családi kör nyújtott. Komoly kudarcok érhetik, hogyha nem képes felkelteni tanítványai érdeklődését. Krémer Sándor a közelmúltban elhunyt Richard Rorty filozófiáját és oktatásról való gondolatait osztotta meg velünk röviden. Rorty, aki a Chicagói Egyetem filozófus munkatársa, úgy vélte, az ember életének első huszonöt éve, mely tele van változással, személyiségformálódással, jobbára maga a tulajdonképpeni szocializáció lényegében egy egységes folyamat. Életünk – mint írja – legfőbb tartóoszlopai esetlegesek. Az alap- és középfokú oktatásnak a szocializációt, a felsőoktatásnak az individualizációt kell szolgálnia.

A *Kultúra és kultúrahordozó* címet kapta a könyv második harmada. Ebben a fejezetben elsőként Garaczi Imre tanulmányával részletes és igen gazdag értekezésben tárja eléink Németh László értékpedagógiai vívódásait. Az író, aki a húszas években iskolaorvosként is dolgozott, úgy vélte, a filozófiába oltott re-

ményt sosem szabad feladni, bármilyen világban is kényszerülünk élni. Továbbá óva int a filozófia és a vallás összemosásától. Márfa Molnár László – az ARCA című internetes filozófiai folyóirat alapítója és főszerkesztője – igen modern hangvételű tanulmánya a következő, mely A fogyasztás művészete mint nevelés alcímet kapta. A fogyasztás fogalma az elmúlt emberöltő alatt átvértékelődött, egyszerű cselekvésből értékteremtő, érték meghatározó kategória született. Természetes hát, hogy a nevelési folyamatban is része kell, hogy legyen, etikai megközelítése pedig nem kevés kihívást tartogat. Az előző előadók munkáihoz jól illeszkedik Fáyné Dombi Alice témája, melynek tárgya a tanító és a tanítvány viszonya. Mint neveléstörténész példásan körüljárja a XIX. századi tanító-gyerek viszony jellemzőit. A tanítói szerepkör változása, bővülése egyfajta minőségbeli változást eredményez a gyerekekkel való bánásmódban. Minél kiválóbb és nemesebb lelkű a pedagógus, annál jobb környezetet képes teremteni a diákjainak. Trencsényi László munkája az *Új kihívások, régi értékek* bővített, továbbfejlesztett változata, amely az előadáson is elhangzott. A néphagyományt, népművészetet helyezi fókuszpontba a tanulmány. Nagy hangsúlyt fektet az elmúlt évtizedek világi és szűkebben értelmezett politikai szemlélet világára, ami a népművészetet, illetve a népességet illeti.

A kötet harmadik fejezetéhez – *Iskolák és tanítók* – érkezve, Magyari-Beck István elsőre szokatlan nézőpontú írásával nyit. Az *Építő földrengések az iskolában* egy komplex mű a jelent és a közeli jövőt boncolgató kérdésekről. Az informatikát mint entitást (?) szemléli, annak ártalmas hasznosságáról a társadalomra, az emberre nézve. És hol van az ember a rendszerben? Hol van a pedagógus az oktatásban? Témánál vagyunk. Karikó Sándor az Alkalmazott Filozófiai Társaság alapító tagja és titkára igen gyakorlatias megközelítésben tárja elénk a pedagógusok helyzetét, viszonyát A „néma tragikum”, avagy a nevelés „boldog kényszere”? című értekezésében. Mit várunk el a pedagógustól, és hol vannak az erkölcsi, etikai korlátok és sarokkövek a tanítás kanyargós útján? Erre keresi a választ a szerző, és szerinte az autonómia, a józan ész és a politika iránytűje gyakorta nem egyfelé mutat. Fenyvesi Livia, akinek 2010-ben *A játék szerepe a kisgyermekkorban* című munkája gazdagította két szegedi pedagógus *Fejezetek a kisgyermeknevelés köréből* című könyvét, közös tanulmányt készített Pintes Gáborral. Mindketten a Konstantin Filozófus Egyetem (Nyitra, Szlovákia) neveléstudománnyal foglalkozó munkatársai. Pintes Gábor nem mellékesen tagja a Magyar Tudományos Akadémiának is. Közös munkájuk vezérgondolata a pedagógus érték közvetítő szerepére, annak értelmezésére koncentrál. A két neveléstudományi kutató várákózását fejezi ki a minőségi változást illetően. *A pedagógus érték közvetítő szerepe és pedagógiai koncepciója* című munkájuk a nevelés érték közvetítő hatásának elengedhetetlen voltától egészen a paradigmaváltásig tart; majd visszatérve az értékekhez, azok válságáról is szó esik. Horváth Futó

Hargita az Újvidéki Egyetem munkatársa. Innovatív tanítási modellekről tartott bemutatója a szerbiai oktatás korszerűsítését, egyúttal szemléletbeli változását is sürgeti. A jelenkori oktatás Grálja az „alkalmazható tudás”, ám mára a társadalmi követelmények és a feltételek kínálta lehetőségek lehetetlen helyzetet teremtenek. Reformokra van szükség, integrációs stratégiára és inkluzív, kompetencia alapú oktatásra. A kötet vége felé haladva az utolsó tanulmányhoz érkezünk. A pedagógus szerep és sajátos nevelési igény, az ELTE PPK doktoranduszának, Gergely Katalin Andreának a munkája. Szerinte a nevelési módszerek hitelességének, jól alkalmazhatóságának megőrzése kiemelten fontos, különösen a jelen értékválságos világában. Az inkluzív nevelés folyamatában a kortársakon túl a pedagógus személyisége és odaadása nagyban meghatározza, mivé cseperedik, milyen attitűdöket hordoz majd a segítségre szoruló gyermek.

Számomra nagy meglepetés volt ez a könyv. Kezdetben unalmasnak, nehezen érthetőnek hittem, ám azután ráébredtem, hogy mennyire aktuális és lényeges kérdések kerülnek itt is terítékre, mint egy késő esti tv-vitaműsorban. Első személyes találkozásom alkalmával Balogh Tiborról kiderült, ő a szellem embere. Nemcsak, hogy van tőle mit tanulni, de konszenzust kereső bölcs ember is – ahogyan ezt írása is tükrözi. Egy bölcs embertől (el)várjuk, hogy az arany középútra terel, vagy legalábbis felkínálja azt. Meg is teszi ezt, ám tanulmánya érezhetően szakavatott olvasóknak ajánlott. Szűcs Olga munkájának olvasása közben jó ideig a dalai láma műanyag poharas hasonlata sejlett fel lelki szemeim előtt, ám talán nem pont ez a kép illik ide. A nevelés nem képzelhető el a filozofikus „látásmód”, hozzáállás nélkül. Ha nem tudjuk befogadni azt, ami esztétikai élvezetet nyújt, és nem tudjuk megélni, előbb-utóbb szavaink sem lesznek rá. Dewey nézetei és szemléletmódja – még ha csak részben – még ma is lehet cél a jelen és a jövő pedagógusainak. Bár azzal a kijelentéssel személy szerint nem értek egyet, hogy: „az iskola elsődleges célja a gyerek nevelése”. Sokkal inkább az oktatás az a feladat, mely a szakemberekre kell, hogy háruljon. A család és az iskola együtt nevel. Magyarai-Beck István más szinten közelít a „modern kor” problémához. Kifejezetten jó volt megélni tudományos értekezését, jómagam, mint a témában járatlan, fel tudtam kapaszkodni a megértés lépcsőfokain. Fenyvesi Livia, Horváth Futó Hargita és Pintes Gábor olyan magyar, más-más országokban oktató, kutató szerzők, akiknek témái kiegészítik és kölcsönösen gazdagítják egymást. Az északi és déli szomszédságunkban élő szerzők tették a konferenciát és ezt a kötetet nemzetközivé és még értékesebbé.

Úgy látom és érzem – mint pedagógia szakos egyetemi hallgató –, hogy a jövő szakembereinek (tanítók, óvónők, gyógy-, fejlesztőpedagógusok, szociálpedagógusok stb.) ilyen jelzőtüzekre van szükségük.

Roginer Oszkár

∴ PTE, BTK, Irodalomtudományi Doktori Iskola, Pécs
∴ rogaxar@gmail.com

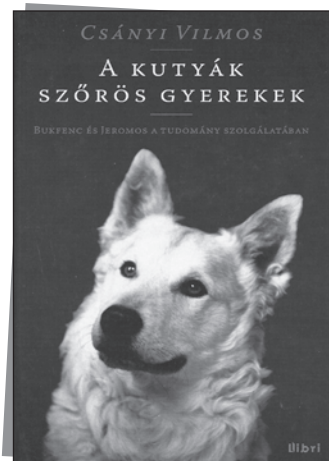
KUTYÁK KÖNYVE

Book of Dogs

Csányi Vilmos: *A kutyák szőrös gyerekek – Bukfenc és Jeromos a tudomány szolgálatában*. Libri Kiadó, Budapest, 2012

Csányi Vilmost, a Kárpát-medence, vagy legalábbis a magyar nyelvterület egyik leghíresebb etológusát nem kell külön bemutatni. A biológiával és biokémiával foglalkozó, mára már emeritusi minőségben oktató tanár ezúttal a hozzá talán legközelebb álló témával foglalkozott, mégpedig a neki talán legkézenfekvőbb módon. Csányi Vilmos *A kutyák szőrös gyerekek – Bukfenc és Jeromos a tudomány szolgálatában* című könyvében a kutyákról, a kutyaelme működéséről, a kutyák viselkedéséről, életéről írt, elsősorban saját, másodsorban mások kutyáinak, háziállatainak példáin, tapasztalatain keresztül – mégpedig úgy, hogy az közérthető, könnyen átlátható, valóban élvezetes olvasmányként jelenjen meg. Ebben a könyvében nem csupán Csányi Vilmos, a szakember szólal meg, hanem Csányi Vilmos, a magánember is. A kötetet valahol az etológia és a valóság között helyezhetjük el. A több évtizednyi kutatói és előadói háttérrel bíró tudós nem csak a legújabb szakmai eredményeket ismerteti, és nem csak a világviszonylatban elterjedni látszó tudományos ismereteket ütközteti. A könyvnek szinte a fele saját élettapasztalatra alapul, és olyan eseteket, történeteket, anekdotákat tartalmaz, amelyek két kutyájával, Bukfencel és Jeromossal történtek meg.

A kötet alapossága felől már a tartalomjegyzékre pillantva megbizonyosodhatunk. A fejezetcímekből látszik, hogy egy olyan szakember könyvéről van szó, aki a lehető legnagyobb ívben és a lehető legalaposabban körbe szeretné

járni a kutya és az ember közötti kapcsolatot. Ezt öt kérdéscsoportra osztja. Az első, a *Két különböző elme szövetkezik* című fejezetben a kutya és az ember közötti kapcsolat alakulástörténetével foglalkozik. A másodikban az ember és a kutya kötődési, érzelmi, szabálykövetési és együttműködési hajlamairól ír. A harmadik rész egy, a kutyák viselkedését megfigyelő szakembernek, saját és mások kutyáira vonatkozó naplóbejegyzéseiből áll. A negyedik részt elsősorban azoknak szánja, akik az állati elmével behatóbban is meg szeretnének ismerkedni, míg az ötödik, utolsó rész a kutyatartás gyakorlati oldalát tematizálja.

Az első fejezet az ember és a kutya sajátos találkozásával foglalkozik, azzal, hogy az ősember miként szelídítette magához a farkast. A szerző oldalakon és alfejezeteken át taglalja a farkas és az ember fokozatos egymáshoz közeledését, a természetes, majd lassan befolyásolt szelekciót, valamint a kevésbé agresszív és kevésbé veszélyes, simulékony egyedek kiválasztását. Csányi Vilmos elkötelezett evolucionizmusa már ebben az első fejezetben érezhető. Az embert ilyen értelemben a farkassal kölcsönösen kialakított bizalom felől közelíti meg, majd rátér magára a szövetségre, ahol a kölcsönös előnyökről és egymás kisegítéséről ír. Több oldalt is szentel a kapcsolat elején kialakult higiéniai egymásrautaltságnak, a farkasok által eltakarított ételmaradéknak, a hideg éjszakák során nyújtott testi melegnek, majd végül a házasítás egyik fontos lépcsőfokának számító külső ellenségtől, esetleg másik farkasfalkától való védekezésnek. A fejezet egyik fontos, bár még a szerző által is bevallottan, még eléggé be nem bizonyított kitétele, az ember és a kutya párhuzamos evolúciójára vonatkozik. Csányi Vilmos hipotézise szerint, a szoros kapcsolat egyik oka, hogy az evolúció során a kutya, az emberéhez sok tekintetben hasonló elméleti tulajdonságok birtokába jutott, és ilyen értelemben, a *Homo sapiens* és a kutya időben közel eső megjelenése nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a kutya kutyává, az ember pedig emberré fejlődjön.

A második fejezetet a kutya és az ember viselkedési hasonlóságainak szentelte. A szerző munkamódszerének egyik legfontosabb ismérve az, hogy a kapcsolat elemzése során soha nem ad elsőbbséget az embernek, és ugyanígy soha nem kezeli alsóbbrendűnek a kutyát sem. A két fajt a kapcsolaton belül egyenrangú partnerként kezeli. A kötődést így mindkét oldalról elemzi, azzal, hogy viszonyu(n)k lényegi mozzanatát a kutya kötődésében jelöli meg, abban, hogy az emberre odafigyel, és hosszan tartó kapcsolat kialakítására is hajlandó – a farkassal ellentétben. Ezután rátér a kutyák érzelmeire is. Sokat foglalkozik azzal, hogy mi fáj nekik, minek örülnek, ez hogyan nyilvánul meg, és mindezen belül az ember mint kiváltó és elszenvedő hol helyezkedik el. A szerzőnek rendkívül fontos, hogy kimutassa azokat az apró jeleket, amelyekkel az állatok akarataikat, választásaikat és válaszaikat felénk közvetítik. Ezzel szemben foglalkozik azokkal az érzelmekkel is, amelyeket viszont nem igyekeznek kimutatni, mint például a meglepődés, az undor vagy a szégyen. Hosszan tárgyalja a kutyák

személyes, más kutyáktól individuálisan kifejlődő rítusait, és az ember viselkedési mintáinak utánzásával járó szokások kialakulását is. Kutyatulajdonosoknak sokat jelenthet ez a kötet, hiszen sok olyan meglátást tartalmaz, amely megkönnyíti a házikedvencsel való életet. A szerző leírja a szabálykövetés és együttműködés különféle módjait, azokat az útvonalakat, amelyeket közösen be kell járnunk ahhoz, hogy viszonyunkat a lehető legkevesebb konfliktus jellemezze, és hogy a nap kölcsönös megelégedéssel érjen véget.

Külön érdekességnek számít a harmadik fejezetként beillesztett két kedvencnek, Bukfencnek és Jeromosnak a naplója. Már a fejezet elején kitér arra, hogy nem egy terepnapló megírása volt a cél, a közel egy évtizedet felölelő rész így inkább a két kutya rendhagyó cselekedeteit, szokásostól eltérő viselkedését rögzíti. A meglepő tapasztalatok jegyzéke ez a rész, annak a megfigyelésnek, amely bár egy szakember tollából és annak szemszögéből származik, elsősorban olyan olvasóközönségnek szól, amely nem a szaknyelvet és a statisztikát, hanem az anekdotázó és élményeket felelevenítő nyelvet részesíti előnyben. A bejegyzések egy kutyatulajdonos spontán kísérleteiről, kirándulások, gyalogtúrák, vendégeskedések során történt érdekességeiről, a két kutya évek során módosuló, egymáshoz való viszonyulásáról szólnak. A bejegyzések közé az eseteket alátámasztó, más tudósok által, ellenőrzött körülmények között lebonyolított kutatásokat is illeszt.

Az állati elme tudományos vizsgálata című negyedik fejezetben az állatokkal való tudományos foglalkozás utóbbi, közel egy évszázadát írja le. Már a fejezet elején felhívja az olvasó figyelmét arra, hogy a következő oldalakon inkább szakmai meglátásokról lesz szó, és, hogy aki a kutyák kedvéért olvas, az ezt a részt nyugodtan átugorhatja. Ebben az esetben is egy történeti köntösbe bújtatott kritikai áttekintését olvashatjuk azoknak a kutatásoknak, meglátásoknak, publikációknak és gondolkodási irányoknak, módszereknek, amelyek az elmúlt száz, százötven évben megpecsételték az állatokról – és azon belül a kutyákról – alkotott véleményünket. A tudomány valódi viviszekciója és szélsőségek lajstroma ez a fejezet. Olvashatunk gépnek tekintett állatokról, olvasó kutyákról és számoló lovakról, értelmesen válaszoló papagájokról, önmaguk állapotára reflektáló csimpánzokról. Az állati viselkedést tanulmányozó tudósokra való visszapillantás után a szakma jelenlegi állapotára is rátér. A szerző külön figyelmet fordít a kutyaelme működésére, az ember és a kutya közötti hasonlóságra. Ebben a részben találunk, az akár kérdésként is feltehető címre választ, hogy vajon szőrös gyerekek-e a kutyák.

Az utolsó, *Hogyan tartsunk kutyát* című fejezet a gyakorlat mezejére összpontosít, azzal foglalkozik, hogy miként válasszunk kutyát, hogyan neveljük és miként alakítsunk ki vele olyan kapcsolatot, amely mindkét fél számára kielégítő napi rutinná fejlődhet. A fejezet a gazda vérmérsékletéhez illő kutyafajtának

a kiválasztásával indul, majd egy nagyon érdekes, az ELTE Etológia Tanszékén szervezett dominancia-szeminárium összefoglalójával folytatódik. A fejezet második felében a kutyafajták kialakulásáról és a különféle feladatok ellátásához, speciálisan kitenyésztett változatairól olvashatunk.

A szerző a könyvet azok számára, akik jobban el szeretnének mélyülni a témában, terjedelmes irodalomjegyzékkel egészítette ki. Csányi Vilmos láthatóan egyaránt jártas a hazai és nemzetközi szakmunkákban. Több évtizednyi aktív kutatás látható a könyvön, ez viszont nem lehetetleníti el a szakmai előtudással nem rendelkező olvasónak a könyv tartalmával való ismerkedést. A sok anekdota élvezhető, könnyű olvasmánnyá alakítja még azokat a száraz tudományos megállapításokat is, amelyek egyébként nem lennének ilyen érthetőek. Írásmódján is szinte kitapintható a kutyák szeretete. Munkamódszere minden egyes kérdés kapcsán három pillérre támaszkodik. Csányi Vilmos a problémát történelmi keretbe helyezi, több bekezdésen át ír arról, hogy az hol és hogyan jelentkezett kérdésfelvetésként először, ki foglalkozott vele, és milyen eredményekre jutott. A tudományos kutatásokat mindig az adott szakirodalommal támasztja alá, de úgy, hogy az minden egyes alkalommal közérthető marad, majd végül saját meglátásait és a tudományterülethez való hozzájárulását olyan tapasztalatokkal emeli ki, amelyek saját vagy ismerőseinek kutyáival történtek meg. A kutyák viselkedését hatalmas, gyakorlati meglátásokon alapuló adathalmazal támasztja alá, és a kötet így egy sor, több évtizedre visszanyúló anekdotát közöl. Házikedvencekről vagy az egyetem kutyáiról olvashatunk, sok meglátását az egyetem vidéki intézeteiben élő kutyák eseteivel támasztja alá, megismerkedhetünk a szerző saját és barátai, ismerősei, munkatársai kutyáival is. Az egyik legérdekesebb rész viszont kétségkívül Bukfenc és Jeromos szinte az egész kilencvenes évekre kiterjedő naplója, amelyben – kelezve – olyan viselkedésbeli titkokba pillanthatunk be, amelyek műfajilag a magánnapló és a szakmai megfigyelések lejegyzéséhez szükséges jegyzőkönyv között helyezkedik el.

Csányi Vilmos – a közérthetőség kedvéért – rengeteg képet, ábrát közöl. A fényképeket magángyűjteményéből válogatta be, és a már az alcímben is megjelölt Bukfencet és Jeromost jelenítik meg. A lencsevégre kapott házikedvencek különféle életstádiumokban szerepelnek, kis-, valamint felnőttkorukban, játék vagy pihenés közben, egymagukban, gazdával, társaságban... Csányi Vilmos nemcsak a hagyományos szakmai körökhöz szóló tudományt műveli, hanem a kutyákhoz viszonyítva valahol félúton találkozik az emberrel. Ugyanakkor ez nemcsak egy tudomány-népszerűsítő mű, több annál. Az olvasó valóban a kutyák könyvét olvashatja el, a szó legnemesebb értelmében.

Tapodi Zsuzsa

∴ Sapientia EMTE, Műszaki és Humán Tudományok Kara, Csíkszereda
∴ tapodizsuzsa@yahoo.com

KULTURÁLIS IDENTITÁS ÉS ALTERITÁS AZ IDŐBEN

Cultural Identity and Alterity in Time

2013 tavaszán negyedik alkalommal szervezett imagológiai konferenciát Csíkszeredában a Sapientia EMTE Humán Tudományok Tanszéke *Kulturális identitás és alteritás az időben* címmel. A rendezvény társszervezői a Román Összehasonlító Irodalmi Társaság (ALGCR) és a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolája voltak. A konferencián egy-egy magyar, román és angol nyelvű plenáris és hatvan szekció-előadás hangzott el, a virtuális szekcióban húsz dolgozat került bemutatásra e három nyelven. Az előadók kilenc országból érkeztek. Akik nem tudtak eljönni, mint például az egyesült államokbeli, római vagy finnországi kutatók, azoknak a dolgozatait kinyomtatva, a virtuális szekcióban tették hozzáférhetővé, értekezéseikhez e-mailen lehetett hozzászólni.

Az imagológia olyan sajátos kutatási terület, mely az összehasonlító irodalomtörténet része, de interdiszciplináris jellegű: érintkezésben áll a történettudománnyal, néprajzzal, politológiával, médiakutatással, filmesztétikával, szociológiával, nyelvészettel, s ezúttal mindezek a megközelítési módok megjelentek a bemutatott szövegekben. Az előadások – a kiírásnak megfelelően – az etnikai, nemzeti, vallási és kulturális másság-képek alakulásának történeti változásaira fókuszáltak, a konferencia meghirdetett témakörébe illeszkedve: kultúrákőziség, válságtudat, nemzeti mítoszok átalakulása, önmítoszok és torz nemzetképek, sztereotípiák ironikus olvasatban, Kelet és Nyugat egymásról alkotott képe, nemzetkép-formálás a történettudományi művekben, médiában, iskolában, nemzetkép-formálás filmen, imagológia – kétnyelvűség – nyelvi térkép.

A Tudományos Tanács tagjai közül dr. Bence Erika, az Újvidéki Egyetem rendkívüli egyetemi tanára az irodalmi művek archetipikus hősei esetében megjelenő, dr. Andrei Bodiu, a Brassói Transilvania Egyetem dékánja a kelet-európai írókkal szemben Nyugaton érvényesített sztereotípiákról beszélt. Dr. Amedeo Di Francesco, a Nápolyi Egyetem tanszékvezetője Morus Tamás Magyarország-

képéről érkezett, dr. Papp Klára, a Debreceni Egyetem BTK dékánja pedig a bihari görög kereskedőkről alkotott kép alakulását vizsgálta a bírósági tanúvallatási jegyzőkönyvek alapján. Megtudhattuk, hogy Mária Terézia elrendelte: a török alattvaló görögkeleti kereskedőknek le kell telepedniük Erdélyben és Partiumban, hogy „ne vigyék ki a hasznát az országból”.

Az elméleti felvetéseket előnyben részesítő előadók, mint például Pál Katalin a Szegedi Tudományegyetemről, aki Immanuel Kant szövegeit vizsgálta, vagy Bíró Béla, a szervező Sapientia EMTE tanára, olyan konklúziókat fogalmaztak meg, melyek minden résztvevőt továbbgondolásra készítettek. A sztereotípiák és előítéletek gadameri értelemben vett nélkülözhetetlenségéről és reflektálatlan használatuk kockázatairól szólva Bíró a közéletünket jellemző előítéletes rögeszmék gyökerét többség és kisebbség aszimmetrikus viszonyrendszerében, a torz hatalmi állapotokban, a kisebbségi jogok elutasításában kereste.

A kérdéskör politológiai megközelítését tartalmazó előadásában Bodó Barna, a Sapientia EMTE politológus tanára napjaink kolozsvári szimbolikus térhasználatából vont le megszívlelendő következtetéseket, Alexandru Gafton iasi nyelvészprofesszor a különléthez való jogban látta annak feltételét, hogy „utána átjárhassunk egymáshoz”.

Kimondottan izgalmasnak bizonyultak a vallási különbségekre fókuszáló dolgozatok. Dr. Szilágyi Szilárd Bukarestből arról beszélt, hogy hogyan jelenik meg Jézus két régi török prófétaajstromban, dr. Kónya Péter, az Eperjesi Egyetem dékánja az 1764-es orkutai vérvád szellemi körülményeit vázolta fel. Az etnikai és vallási másság kapcsán megjelenő sztereotípiák újragondolására készítetett dr. Lőrinczi Tündének (Babeş-Bolyai TE, Kolozsvár) az adventista gábor-cigányok rendkívül sikeres társadalmi integrációjáról szóló előadása.

Konkrét elemzések szóltak az alteritásról alkotott képek változásairól, arról, hogy milyen képet közvetítenek az idegenekről a történelmi források, és hogyan használja fel ezeket a forrásokat a történetírás. Így például dr. Biró Annamária, a Partiumi Keresztyén Egyetem adjunktusa a nemzeti sztereotípiák továbbéléséről és használati formáiról beszélt, a XVIII. században keletkezett Völkertapfeleket mutatta be. Dr. Pap Levente, a szervező tanszék adjunktusa a román felvilágosodás és nemzeti eszme egyik atyjának, Ion Budai Deleanunak a *De originibus populorum Transylvaniae* című munkájában vizsgálta a székelyek eredetére, eredetmítoszára vonatkozó nézeteket.

Legtöbb előadásban az került megvitatásra, hogy mi a szerepe és felelőssége a sztereotipikus gondolkodás vagy az árnyalt másság-kép terjesztésében az irodalomnak, filmművészeteknek, oktatásnak. A jelenkor irodalmát vizsgálta Crnkovity Gábor, az Újvidéki Egyetem doktorandusza *Kultúrákötiség az irodalomban, mint a múlt öröksége a vajdasági magyar novellában* című előadásában, Bányai Éva docens Bukarestből Papp Sándor Zsigmond *Semmi kis életek* című

regényéről beszélt, Vallasek Júlia kolozsvári adjunktus a kortárs angol nyelven író színes bőrű bevándorlók alkotásaiból válogatott egy csokorral *Alteritás és identitás kérdések Zadie Smith NV című regényében* címmel. A konferenciaszervező Pieldner Judit a kortárs román és magyar filmek nőképét elemezte.

Érdekes kitekintést nyújtott Valentin Trifescu, a Strasbourgi Egyetem doktorandusza, aki az elzászi regionális identitás megszilárdulásában látja a kiutat a kulturális örökséget kölcsönösen és kizárólagosan kisajátítani szándékozó huszadik századi német és francia törekvésekkel szemben.

A Babeş-Bolyai Egyetem professzora, dr. Egyed Emese Bánffy Miklós *Erdélyi történetének kortárs francia recepciójáról* beszélt: *Franciák képe az erdélyi nemesség hanyatlásáról (Bánffy Miklós–Jean Luc Moreau Erdélyi története)*. Dr. Draginja Ramadanski újvidéki docens dolgozata egy soknyelvű közegben íródott naplóban megjelenő identitásproblémákat taglalta, s ugyancsak a kulturális transzfer lehetőségeit vette számba dr. Dagmar Anoca bukaresti docens, aki romániai szlovákként a kulturális és nyelvi másságból adódó fordítási buktatókat mérte fel. Dr. Németh Ferenc (Szabadka) és dr. Ajtony Zsuzsa (Csíkszereda) dolgozatának közös nevezője a Kárpát-medencében letelepedett örmények sorsa és a róluk alkotott mentális kép változásai.

Több előadó foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy milyen sztereotípiákat használ, hogyan manipulál a média. Dr. Furkó Péter debreceni oktató az ír–angol viszonyt jellemző sztereotípiákat, Lena Dimitropoulou krétai művészettörténész pedig a két világháború közötti időszakban megjelenő görögországi idegenképeket állította előadásának középpontjába.

A nyelvészeti megközelítés például annak végiggondolását tette lehetővé, hogy hogyan befolyásolja a többnyelvűség a mellettünk élő Másikról alkotott képet. Dr. Magyary Sára (PKE) azt vizsgálta az állandó szókapcsolatokra figyelve, hogy különbözik-e a férfi nyelvi képe a magyar és román nyelvben, dr. Ioan Milićă (Iaşi) a törökökre vonatkozó román szólásokat és közmondásokat vette számba. Empirikus kutatáson alapult dr. Dobos Sándor, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola oktatójának előadása *Helységnévváltozások Kárpátalja területén (1898–2010)* és Tódor Erika-Mária (Sapientia EMTE) *Iskolai nyelvi tájkép és nyelvhasználati attitűdök* című bemutatója.

Nem csupán az egymástól eltérő tudományterületek, hanem a különböző nemzeti perspektívák alkalmazása is jelentősen hozzájárult a termékeny eszmecseréhez.

A tanácskozás sikere egyben tükrözi azt a lendületet is, melyet a szervező tizenegy éves intézmény fejlődése a tavalyi akkreditációja után vett. Az első két imagológiai konferencia ugyanis szűkebb, irodalmi jellegű volt, a románok a magyar és a magyarok a román irodalomban tematikát járta körül, és két nyelven folyt le. Két éve már az angol is bekerült a tanácskozás nyelvei közé, s ezúttal

még szélesebb perspektíva nyílt a kérdésekre, azáltal is, hogy a hagyományosan itt szereplő újvidéki és szabadkai kollégák mellett az eszéki, eperjesi, kassai, beregszászi kollégák is megszólaltak, tehát a Kárpát-medencei kisebbségi magyarság egyetemei felé is kiépülőben a kapcsolat. Ennek megszilárdulásáról az Erasmus programban való közös részvétel gondoskodhat.

A konferencián új lépést tettek a romániai tudományos életbe való integráció útján is, a BBTE mellett a brassói Transilvania Egyetem hagyományosan is partnere a Sapientiának (a román–angol szakos diákok oda jártak eddig államvizsgázni), ezúttal újdonságnak számított, hogy Constanța és Iași egyetemi városokból is jelentkeztek résztvevők érdekes előadásokkal. Társ szervezője volt a tanácskozásnak a Román Összehasonlító Irodalmi Társaság, melynek négy tagja is előad a Sapientián, s melynek társelnöke, Andrei Bodiu külön hangsúlyozta, mennyire jól érezték a román kollégák magukat Csíkszeredában, mennyire hozzájárulnak az ilyen rendezvények a székelyekkel kapcsolatos előítéletek megváltozásához.

A konferencián szinkrontolmácsolás útján kísérhette mindenki figyelemmel az előadásokat. Ezek tanulmánnyá bővített változatai még ebben az évben a kultúratudományok iránt érdeklődő szélesebb közönség elé kerülnek az egyetem angol nyelvű szakfolyóiratában az *Acta Universitatis Sapientiae Philologica* sorozatában, illetve magyar és román nyelvű kötetekben.

Németh Ferenc

· Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka
· ferencnemet@yahoo.co.uk

EGY NEMZETKÖZI BÁNÁT-KONFERENCIA TANULSÁGAI

Resica, Románia, 2013. május 24–25.

Edifications of an International Conference on Banat

Idén tizennyolcadszor került megrendezésre – nagyszámú előadó és vendég részvételével – a romániai Resicán a *Bánát – történelem és multikulturalitás* elnevezésű nemzetközi tudományos tanácskozás, melynek színhelye a Eftimie Murgu Tudományegyetem volt. Az immár nagykorúságot megért, tekintélyes nemzetközi tanácskozást (amelyet évente felváltva hol Resicán, hol Újvidéken rendeznek meg), a Eftimie Murgu Tudományegyetem szervezte a Vajdasági Román Néprajzi és Folklor Társasággal egyetemben. Ebben közreműködött még a Nagybecskereken székelő Vajdasági Román Művelődési Intézet, s a rendezvény tekintélyére utal az a körülmény, hogy védnökei a romániai Krassó-Szörény megye Tanácsa, valamint Vajdaság AT Kormányja.

A konferencia nemzetközi jellegét igazolta, hogy nemcsak Romániából és Szerbiából, hanem Horvátországból és Montenegróból is voltak résztvevői. Ez talán első hallásra furcsának tűnik, de az egykori Bánság szerteágazó gazdasági és művelődési kapcsolatai messzire kiterjedtek. Így a távolabbi régiók kutatóinak is volt figyelemre méltó feltárnivalójuk.

A kétnapos munka négy tudományos szekcióban folyt (Bánát történelme; Történelem és lelkiség; Néprajz/folklor; Kisebbségek és interetnikus kapcsolatok) szerb és román nyelven, s a szervezők szimultán fordítókról is gondoskodtak. A szünetekben magyarul, angolul vagy szerbül lehetett értekezni a külföldi kollégákkal. Különben meglepő is volt az ott tapasztalt háromnyelvűség, amely rácsodálkozást, sőt talán némi nosztalgiát váltott ki e sorok írójából. Ez ott már gyakorlat, a nyelv nem jelentett akadályt. Erre több példát is említhetnék. Az egyik resicai román kollégának, egyetemi tanárnak jutott a feladat, hogy a vacsora színhelyére szállítson néhány más résztvevővel egyetemben. Miközben beültünk a kocsiba, természetesen angolul köszöntem meg a szívességét, s beszédbe is elegyedtünk, mire ő (nyilván a kitűzőmről, azaz a nevemről felismer-

te, hogy magyar vagyok) s tiszta magyarsággal válaszolt – nem kis meglepetésemre. Másnap ugyancsak kellemesen meglepett a román szekcióvezető is, aki előbb románul konferált be, majd azt követően tiszta magyarsággal harangozta be előadásomat.

Lehet, hogy ezen nem kell s nem is illik csodálkozni. Ez így is van rendjén. Alighanem e három- vagy ötnyelvűség máig átörökített gesztusa lehet a bánsági multikulturalizmus hagyományának.

Ezúttal több mint hatvan kutató érkezett Resicára, az úgynevezett *Hegyvidéki Bánát* (*Banatul Montan*) térségébe, hogy bemutassák, megosszák egymással legújabb kutatásaik eredményeit. A témakörök pedig most is szerteágazóak voltak, de valamennyi a Bánság közel- vagy régmúltjához, illetve jelenéhez kapcsolódott. Érdekes volt megfigyelni a témaválasztást határon innen és túl, s nem véletlen, hogy a szerbiai résztvevők a romániai kutatók előadásait várták nagy érdeklődéssel, a román kollégák pedig a szerbiai előadók eredményeinek prezentálását. A kölcsönös kíváncsiság csak fokozta a résztvevők odafigyelését. A vajdaságiak témái közül kiemelhetjük a jugoszláv–román határ szerepét a jugoszláviai Bánát kolonizációjára a két háború közötti időszakban (Milan Micić), Liszt Ferenc egykori bánati vendégszerepléseit (Németh Ferenc), a karlócai és szebeni pravoszláv püspökség határainak szétválasztását végző bizottság munkáját (Drago Njegovan), Teodor Filipeskunak, az első román etnográfusnak a munkásságát (Sanja Lazarević Radak–Mirča Maran), Teodor Šandrunak a román kultúrát népszerűsítő tevékenységét (Ileana Magda), a vajdasági románok demográfiai jellegzetességeit (Dijana Okolišan) és a cincárok (arumének) tavaszi szokásait (Ivana Janjić).

Román részről figyelemfelkeltő volt Mihaila Marijan előadása Bánát kulturális javainak megőrzéséről, Varga Attila értekezése a 19. századi bánati szabadkőművességről, Kostin Fenešan Dominik Teleki de Szék gróf 18. század végi bánati utazásairól szóló beszámolója, valamint Jonela Mengernek a jeles bánati Bota család történetére vonatkozó kutatásai. A román kutatók érdeklődési körében, az utóbbi években – úgy tűnik – kiemeltebb helyet kap a szabadkőművesség múltjának feltárása (a közelmúltban két könyv is napvilágot látott e témakörből) meg a mind kifejezettebb családtörténet-kutatás. Mindkettő – s erről a tanácskozáson is meggyőződhattünk – felfedezésszerű eredményekkel kecsegtet.

A távolabbi régiókból érkezők is tartogattak néhány érdekes meglepetést Bánát múltjára vonatkozólag. Így a horvátországi Ervin Dubrović nagy sikerű előadást tartott az adriai tengerpart és Bánát kapcsolatairól a gazdasági együttműködés és a vasútépítés tükrében, kollégája, Bože Mimica pedig Traianus római császár Dácia meghódítását követő tevékenységéről számolt be a numizmatika tükrében. A montenegrói Cvetko Pavlović a görögországi cincárok múltjára vonatkozó vizsgálódásainak eredményeit ismertette.

Egészében véve sikeresnek mondható a resicai Bánát-tudóstalálkozó, hiszen évről évre mind több érdeklődő jelentkezik, ebből adódóan pedig bővül a feltárt anyag, gazdagodnak ismereteink, s a gyűjteményes tanulmánykötetek is mind gazdagabbak és vaskosabbak – újabb kutatásokra ösztönzőek.

Többéves sikeres és gyümölcsöző, határon átnyúló tudományos együttműködésről van itt szó, amely a Trianon (1920) után három részre szakított Bánság táj-, hely-, irodalom- és művelődéstörténeteinek meg néprajzkutatóinak tudományos eredményeit egyesíti, még hozzá nem virtuálisan, hanem ténylegesen – gyűjteményes tudományos munkákban. Példaértékű és érdekes ez a határon innenről és túlról építkező tudományos összejövétel, amely egy, valamikor egységes régió múltját, értékeit, kapcsolatait és szereplőit teszi tudományos kutatás tárgyává. Így áll (és csakis így állhat!) össze a teljes kép egy-egy bánáti témakörrel, s teljesedik ki e térség feltárt szellemi öröksége. Nyeresége ez mindkét oldalnak.

E konferenciasorozat, amely immár tizennyolc éve tart, valamilyen formában már megelőlegezte az eurorégiós kulturális együttműködést, (követendő példaként) bizonyítva a határok nélküli térségekben való gondolkodás jogosságát és szükségességét.

Lábadi Lénárd

: Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
: bubera@gmail.hu

A XVI. ERDÉLYI TUDOMÁNYOS DIÁKKÖRI KONFERENCIÁRÓL

On the 16th Students' Scientific Conference in Erdély

A Babeş-Bolyai Tudományegyetem, a Kolozsvári Magyar Diákszövetség és a Kolozsvári Magyar Egyetemi Intézet szervezésében 2013. május 23-a és 26-a között tizenhatodik alkalommal került megrendezésre az Erdélyi Tudományos Diákköri Konferencia, melynek helyszínét ismét a Kolozsvárott alapított felsőoktatási intézmények jelentették.

A négynapos rendezvény egyszerre több helyszínen zajlott: az Erdélyi Múzeum Egyesület épületében, a Jogi Kar Ionascu Termében, a BBTE Római Katolikus Teológia Karán és a BBTE Echinox épületében.

Az Erdélyi Tudományos Diákköri Konferencián 300 egyetemi hallgató és az általuk bemutatott 242 tudományos kutatáson alapuló dolgozat szállt versenybe egymással 31 reál- és humán tudományi szekcióülés keretei között. Ezek szinte minden tudományterületre kiterjedtek, sorrendjük pedig a következő: állam- és jogtudomány, biológia, filozófia, fizika, földrajz, geológia, gyógytorna-testnevelés és sport, informatika: módszerek, kísérletek, szimulációk, informatika: számítástechnikai termékek, alkalmazások, irodalomelmélet és kortárs magyar irodalom, katolikus teológia, kémia, kommunikáció, magyar nyelvtudomány, marketing, matematika, menedzsment, művészettörténet, nemzetközi kapcsolatok, néprajz, pedagógia-gyógypedagógia, pénzügy, politológia, pszichológia, régészet, régi és klasszikus magyar irodalom, szociális munkás, történelem, újságírás, vegyészmérnöki és fizikai kémia, zeneművészet és zenetudományok szekció. A dramaturgia és a protestáns teológia szekciókat jelentkezők hiányában nem nyitották meg.

A dolgozatok a bírálóbizottság döntése alapján első, második vagy harmadik díjat kaphattak. A diákköri konferencián való eredményes részvétel a romániai hallgatók számára utat nyitott az Országos Tudományos Diákköri Konferencia felé. A határon túli jelentkezők viszont csak helyezésben részesülhettek, díjazásban nem.

Ahogy fentebb is jól tükröződik, a reál- és humán tudományi ETDK-programtervet olyan módon alakították ki, hogy az a legtöbb tudományágat érinteni tudja. A rendezvény hiányosságát viszont erősítette, hogy ebből a programból teljesen hiányzott a színházművészet, a gyakorlati képzőművészet és az esztétika, amelyek a szekciók között feltüntetett művészettörténetnek nem alkotják szerves részeit, s így a fiatal képzőművészek nem kaptak teret a bemutatkozásra.

A konferencián részt vevő diákok nagyobb hányadát a Kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem hallgatói képezték, valamint az utóbbi években a magyarországi egyetemek tanulói is. A Pécsi Tudományegyetemről egyre tömegesebben neveznek be a kolozsvári konferenciára.

Az ETDK koordinátorcsoportja hangsúlyt fektet arra is, hogy a határon túli magyar egyetemek fiataljai is szép számmal látogassák a konferenciát. Idén első alkalommal nemcsak a magyarországi, hanem a vajdasági magyar anyanyelvű hallgatókat is meghívták a konferencia munkájába. Az újvidéki Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékét Oláh Tamás és Lábadi Lénárd képviselte.

Oláh Tamás *Meddig tart a színház? Posztdráma a Bikini Köztársaságban* című értekezését mutatta be, s a megvalósulatlan dramaturgiaszekció miatt dolgozatát a művészettörténeti részlegben helyezték el. Oláh Tamás a Kosztolányi Dezső Színház *Bikini-demokrácia* című előadásában vizsgálja a posztmodern dráma jegyeit, valamint egy komparatív vizsgálat erejéig összeveti a hagyományos és a posztdramatikus színház közötti különbségeket. Kutatásai során azt a folyamatot vizsgálja, ahogyan a színpad és a nézőtér, valamint a színész és a néző közötti határok eltűnnek. Tudományos munkáját második díjjal jutalmazták. Lábadi Lénárd az irodalomelmélet és kortárs magyar irodalom szekcióban *Geometriai formák Sziveri János hermetikus költészetében* című dolgozatát prezentálta. Kutatásának elméleti kiindulópontja a költő *Szabad gyakorlatok* és *Hidegpróba* című verseskötetei, melyekben a geometriai formákat kutatja. A tanulmány központjában a narancs-ciklus áll. Ebben a narancs jelentésének dekonstruálódási folyamatát vizsgálja.

Az irodalommal való tevékenység három különböző szekcióban is megvalósulhatott, mégpedig az irodalomelmélet és kortárs magyar irodalom, a néprajz, valamint a régi és klasszikus magyar irodalom szekcióban.

Az irodalomelmélet és kortárs magyar irodalom részleg versenyzőinek dolgozata a világirodalmi (Angela Carter, Pynchon, Herta Müller, Orhan Pamuk, Pynchon), a magyarországi (Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Závada Péter) és a romániai magyar kisebbségi írók (Láng Zsolt, Szabó Róbert Csaba) műveivel is egyaránt foglalkozott. Az említett szerzők alkotásait egy-egy dolgozat a test- és várospoétika, a prózatechnikai megoldások, a feminizmus és a groteszk

felől is értelmezte. Ezek mellett a kutatási területek mellett kis számban, de a módszertani teóriák és a kortárs etika gyakorlatban való alkalmazásának kérdése is felmerült.

Az ETDK díjátadó és záróünnepsége dr. Soós Annának, a BBTE rektorhelyettesének, Vetési Imolának, az ETDK főszervezőjének, Rész Konrádnak, a KMDSZ elnökének, dr. Szabó Árpád Tőhötömnek, a KMEI elnökének és dr. Weiszbürg Tamásnak, az OTDT alelnökének értékelő beszédével zárult.

Bence Erika

∴ Forum Könyvkiadó Intézet, Létünk: társadalomtudományi-kulturális folyóirat
∴ erikazambo@eunet.rs

TUDÓSKÉPZÉS ÉS KUTATÓI MŰHELYEK A FELSŐOKTATÁSBAN

Felhívás konferenciára

Scientist Training and Research Workshops in Higher Education
Conference Announcement

A XXI. század modern információs társadalmában kulcsfontosságúvá vált a *tudástranszfer* széles hatókörű, összetett fogalomköre, ahova a megszerzett ismeret és tudás átadásának/átsajátításának lehetőségei, a hagyomány-, a tudás-, az eredmény- és az értékközvetítés, valamint az információ továbbításának eljárásai, a kutatási eredmények prezentációja, kódok, minták és magatartások áthagyományozásának tervezése egyaránt tartozik. Ezekkel a folyamatokkal összhangban figyelhetünk meg az egyes tudományterületeken belüli, a hagyományos elrendeződésekkel (az elméleti/kísérleti, illetve történeti orientációk kiemelt szerepével) ellentétes vagy párhuzamos mozgásokat, amelyek az egyes tudományágak alkalmazott területeit helyezik előtérbe – a tudomány-módszertani kérdésektől az eredményprezentáció hatékonyságának retorikai alakzataiig. Nem véletlen, hogy ebben a világban az egyik legfontosabb és legszerteágazóbb diszciplína épp a neveléstudomány és területei lettek, miközben a fenntartható fejlődés alapfeltétele az oktatási innováció és a tudástranszfer hatékonysága, illetve a tudós- és felnőttképzés magas színvonalú kiterjesztése.

A *Létünk* kifejezett törekvése, hogy a térségi határokat átívelő tudományos diskurzusokat folytasson kutatói vonzatkörében. Lapjain feltételeket teremt a világ különböző részein működő kutatói műhelyek, intézmények, doktori iskolák tudományos diskurzusához, tapasztalatcseréjéhez, együttműködéséhez.

Az új törekvésekkel és kihívásokkal összhangban – saját több évtizedes hagyományának megfelelően – kilép a nyomtatott megjelenés határai közül, és a jövőben is kiterjeszti megjelenési lehetőségeit – kerekasztal-beszélgetések, tudományos tanácskozások, kutatói műhelyek és doktoriskolák találkozója, internetkonferencia lebonyolítása, más elektronikus megjelenésformák alkalmazása révén – a hagyományos beszéd- és megjelenési formákon túlra.

A *Létünk*ben a humán és a reáltudományok magyar anyanyelvű kutatói és tudósai egyaránt anyanyelvükön publikálhatják kutatási eredményeiket. A folyóirat a hazai tudományos és kulturális eredmények iránt érdeklődő közönséget szólítja meg, ugyanakkor a külföldi kutatói műhelyek kutatóinak együttműködése és jelenléte folytán a térségi tudományos eredmények egy tágabb kontextusba helyezetten is láthatóvá válhatnak.

A folyóirat által 2012. október 27-én megrendezett *Társadalomtudományi, kultúratudományi és kulturális antropológiai kutatások a 21. század elején* című nemzetközi hatókörű tudományos tanácskozása révén egyrészt saját hagyományára reflektált, másrészt új sorozatát nyitotta meg a kutatói vonzatkörében létrejövő konferencia-diskurzusoknak. 2013-as évi tudományos tanácskozásának témája: *Tudósképzés és kutatói műhelyek a felsőoktatásban*. A tanácskozás ezúttal is nemzetközi programbizottsággal rendelkezik; az európai és a regionális tudományos mozgásokra egyaránt figyel. Ugyanakkor mentori-doktoranduszi konferencia is, amelynek keretében doktoriskolák vezetői, mentorai és tanárai tartanak előadást európai és hazai felsőoktatási kérdésekről, a doktoriskolák és kutatói műhelyek munkájáról. Fiatalkutatók és tanárok, doktorjelöltek és doktoranduszok mutatják be aktuális kutatásaikat, illetve doktori értekezésük valamely kérdését, eredményét, vetületét, fejezetét, részletét etc.

A megrendezésre kerülő tanácskozáson *felkért előadók* vesznek részt: plenáris és szekció-előadásokra kerül sor. A *Létünk* ugyanakkor feltételeket teremt egy tágabb hatókörű diskurzus kialakulásához is, ezért saját honlapján *virtuális szekciót* nyit, amelynek keretében a témában érdekelt tudósok, kutatók, tanárok, doktoranduszok és egyetemi hallgatók is hozzászólhatnak a konferencia főtémájához, kifejtetik véleményüket az aktuális európai és hazai felsőoktatási szerveződésekről, bemutathatják saját kutatásaikat és értekezéseiket. Tehetik ezt egy, a *Létünk* formai és hivatkozási szabványai szerint megformált, öt oldalnál (tízezer karakternél) nem hosszabb, magyar vagy más nyelvű tudományos cikk formájában, amelyet a folyóirat (letunk@forumliber.rs), illetve főszerkesztője (erikazambo@eunet.rs) e-mail címére kell eljuttatni mellékletben.

A felkért előadók legfeljebb 15 perces előadásaik 5–10 soros összefoglalóját és kulcsszavait ugyancsak a fenti címekre juttathatják el 2013. szeptember 1-jéig. Ugyanez a dátuma a virtuális szekció megnyitásának is, ahova a jelentkezők október 18-áig juttathatják el hozzászólásaikat.

A Forum Könyvkiadó Intézet és a *Létünk* folyóirat *Tudósképzés és kutatói műhelyek a felsőoktatásban* című tudományos tanácskozására 2013. október 26-án kerül sor a Forum Ház negyedik emeleti tanácstermében.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Dr. Balázs Lajos egyetemi docens, tanszékvezető-helyettes, Sapientia EMTE,
Műszaki és Humán Tudományok Kara, Humán Tanszék, Csíkszereda

Dr. Barcsi Tamás egyetemi oktató, PTE, Egészségtudományi Kar, Pécs

Dr. Bence Erika egyetemi rendkívüli tanár, Újvidéki Egyetem, BTK,
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Újvidék

Dr. Bene Annamária egyetemi rendkívüli tanár, Újvidéki Egyetem,
Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka

Boér Lenk Ilona festőművész, Csíkszereda

Dr. Boros Oszkár egyetemi oktató, Pannon Egyetem, Veszprém,
Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar,
Irodalom- és Kultúratudományi Intézet

Damacsek L. Tamás egyetemi hallgató, SZTE, JGYPK,
Alkalmazott Pedagógia és Pszichológia Tanszék, Szeged

Gruber Enikő doktorandusz, ELTE, BTK,
Történelemtudományi Doktori Iskola, Budapest

Dr. Kiss Ernő nyugalmazott egyetemi tanár, Újvidék

Dr. Kiss Ferenc egyetemi docens, Újvidéki Egyetem,
Technológiai Kar, Újvidék

Lábadi Lénárd egyetemi hallgató, Újvidéki Egyetem, BTK,
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Újvidék

Lovra Éva diplomás építőmérnök, Újvidéki Egyetem,
Építőmérnöki Kar, Városrendezési Tanszék, Szabadka

Dr. Mészáros Zoltán történész, Történelmi Levéltár –
Kosztolányi Dezső Tehetséggyakornok Gimnázium, Szabadka

Móra Regina magyartanár, Politechnikai Középiskola, Szabadka

Dr. Németh Ferenc egyetemi docens, Újvidéki Egyetem,
Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka

Novák Anikó doktorjelölt, SZTE, BTK,
Irodalomtudományi Doktori Iskola, Szeged

Dr. Rajsli Ilona egyetemi rendes tanár, Újvidéki Egyetem, BTK,
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Újvidék

Dr. Draginja Ramadanski egyetemi docens, Újvidéki Egyetem, BTK,
Szlavisztika Tanszék, Újvidék

Roginer Oszkár doktorandusz, PTE, BTK,
Irodalomtudományi Doktori Iskola, Pécs

Dr. Tapodi Zsuzsa egyetemi docens, intézményvezető, Sapientia EMTE,
Műszaki és Humán Tudományok Kara, Humán Tanszék, Csíkszereda

Törteli Telek Márta mgr., osztálytanító,
Jovan Jovanović Zmaj Iskola, Martonos

Véry Dalma doktorandusz, ELTE, BTK,
Irodalomtudományi Doktori Iskola, Budapest

Zámbó Illés (1939–2009)

RECENZENSEK

Dr. Csányi Erzsébet (Újvidéki Egyetem, BTK,
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Újvidék)

Csorba Béla (Újvidéki Egyetem, BTK,
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Újvidék)

Dr. Dudás Attila (Újvidéki Egyetem, BTK, Jogtudományi Kar,
Polgári Jogi Tanszék, Újvidék)

Dr. Gábrity Molnár Irén (Újvidéki Egyetem, Közgazdaságtudományi Kar,
Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka)

Dr. Katona Edit (Újvidéki Egyetem, BTK,
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Újvidék)

Dr. Ladányi István (Pannon Egyetem, MFTK, Tanárképző Központ, Veszprém)
Major Nándor író, Újvidék

Dr. Mészáros Szécsényi Katalin (Újvidéki Egyetem,
Természettudományi-matematikai Kar, Fizika Tanszék, Újvidék)

Dr. Mészáros Zoltán (Történelmi Levéltár, Szabadka)

Dr. Németh Ferenc (Újvidéki Egyetem,
Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka)

Dr. Rajsli Ilona (Újvidéki Egyetem, BTK,
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Újvidék)

Dr. Silling István nyugalmazott egyetemi tanár, Kupuszina

Dr. Toldi Éva (Újvidéki Egyetem, BTK,
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Újvidék)

TÁJÉKOZTATÓ

Kérjük szerzőinket, hogy a *Létünk*be szánt írásaikat elektronikus formában: doc. formátumban juttassák el szerkesztőségünk (letunk@forumliber.rs) vagy a főszerkesztő címére (erikazambo@eunet.rs); mágneslemezen vagy e-mailben, csatolt fájlként. Tanulmányaikhoz rövid, magyar nyelvű tartalmi összefoglalót, illetve legalább öt kulcsszót illesszenek.

A beérkezett tanulmányokat lektoráltatjuk. A további kapcsolattartás megkönnyítése érdekében (külön mellékletben) tüntessék fel elérhetőségüket: postai és e-mail címüket, telefonszámukat és (a szerzői névsorba) személyes adataikat: akadémiai fokozat(ok), család- és utónév, beosztás(ok), munkahely(ek), helység(ek).

A tanulmányok és az ábrák szövegében egyaránt Times New Roman betűtípust alkalmazunk. A cikkek szövegének betűmérete 12 pontos; a táblázatok és a különféle ábrák (valamint az esetleges lábjegyzetek és az irodalomjegyzék) esetében 10 pontos. Kérjük, hogy a szövegszerkesztés során kerüljék a felesleges technikai eljárásokat (pl. tabulátorok és betűközök alkalmazása a térközök kialakításában: helyettük a behúzás, illetve a táblázatok használatát ajánljuk). A táblázatok szerkesztésekor vegyék figyelembe kiadványunk eddigi gyakorlatát, mintáit és a rendelkezésre álló laptükör méretét. Kérjük a szerzőket, hogy az ábrákat, diagramokat ne illesszék a szövegtestbe, hanem mellékletként, a beillesztés helyének pontos jelölésével küldjék el.

A sorok száma másfeles sorközzel oldalanként legfeljebb harminc. A szövegben ne szerepeljenek indokolatlan sorkihagyások. A szerző neve (normál betűtípus) és a dolgozat címe (**FÉLKÖVÉR NAGYBETŰ**) a szöveg elején áll középzárt helyzetben. A dolgozatnak a tudományos jelzet, illetve az angol nyelvű cím beillesztése miatt nem lehet egysorosnál hosszabb főcíme, s kérjük szerzőinket, hogy mellőzzék az alcímeket. A közcímek írásmódja: NAGYBETŰ. A szövegeket – indokolt esetben – a decimális rendszer segítségével tagolhatják (a szakaszt nyitó bekezdés elejére illesztett arab számokkal: 1., 2., 1.1., 1.2. etc.). A *Szemle* rovatban közölt recenziókhoz és ismertetőkhöz nem járul összefoglaló és kulcsszavak sem. Könyvrecenzióknál az ismertetett könyv adatait az első bekezdésben közöljük. A konferenciabeszámolók esetében a szövegegész tájékoztat a rendezvény jellegéről, adatairól. A szövegen belül a *könyv-* és *kiadványcímeket dőlt (italic)* betűvel emeljük ki. Semmilyen más kiemelés nem alkalmazunk. A szövegközi hivatkozásokat zárójelbe tesszük (a teljes leírást a tanulmány végén közölt irodalomjegyzék tartalmazza). A szövegközi hivatkozások formája a következőképp alakul; teljes mű esetén:

(IMRE 1996), annak egy részlete esetén: (IMRE 1996: 33–40). Többkötetes mű esetében: (GYÖRFFY 1.: 37–159). Adott szerzőtől felhasznált több, azonos évből származó mű esetén: (SZEGEDY-MASZÁK 1980a), (SZEGEDY-MASZÁK 1980b: 30).

A tanulmány végén megadott irodalomjegyzék szorítkozzon a hivatkozott szakirodalomra a következő lehetséges formákban:

IMRE László 1996. *Műfajok létformája XIX. századi epikánkban*. Debrecen

HANSÁGI Ágnes 2007. Tévelygések az irónia irányába. 1845 Eötvös József: A falu jegyzője = Szegedy-Maszák Mihály–Veres András (szerk.): *A magyar irodalom története II. 1800-tól 1919-ig*. Budapest, 258–272.

CSÁKY S. Piroska 2008. Humanista könyvtárakról, olvasási szokásokról = *Létünk* 4. 29–41.

KÁZMÉR Miklós–VÉGH József szerk. 1970. *Névtudományi előadások. II. Névtudományi konferencia*. Budapest, 1969. NytudÉrt. 70. Budapest

A közismert és a szerző által gyakran hivatkozott kiadványoknak széles körben elterjedt rövidítéseit is használhatják: ÚMIL (Új Magyar Irodalmi Lexikon), MNy (Magyar Nyelv), ItK (Irodalomtörténeti Közlemények), ÉKsz. (Magyar értelmező kéziszótár) etc. Az egyes szakirodalmi tételek betűrend, azonos szerző munkáin belül pedig időrend szerint követik egymást.

Kérjük a szerzőket, hogy végjegyzeteket egyáltalán ne, lábjegyzeteket is csak indokolt esetekben alkalmazzanak. A lábjegyzetek ne tartalmazzanak szakirodalmi hivatkozásokat!

A szerkesztőség

INFORMACIJA

Mole se autori da svoje tekstove koje nameravaju objaviti u časopisu *Létünk*, dostave uredništvu (letunk@forumliber.rs) u formatu doc. ili na elektronsku adresu glavnog urednika (erikazambo@eunet.rs) na disketi ili kao atačment. Uz rad treba dostaviti kratak rezime na mađarskom jeziku i najmanje pet ključnih reči.

Prispeli radovi se lektorišu. U interesu lakše komunikacije sa autorima molimo da se (u posebnom prilogu) naznači: poštanska i e-mail adresa, broj telefona i lični podaci: akademska titula, prezime i ime, zvanje, radno mesto i sedište.

U tekstu studije i tekstualnom delu slike se podjednako koristi font Times New Roman. Veličina fonta u tekstualnom delu je 12, dok je u tabelama, u natpisima slika (kao i u eventualnim fusnotama i literaturi) 10. Molimo da se prilikom uređivanja teksta zanemare tehnički postupci (npr. tabulator i upotreba razmaka među slovima, umesto toga preporučuje se korišćenje uvlačenja ili upotreba tabele). Kod uređivanja tabele treba uzeti u obzir dosadašnju praksu, obrasce i način preloma našeg časopisa. Mole se autori, da slike, dijagrame ne ugrađuju u tekst, već da ih pošalju kao priloge uz tačno obeležavanje mesta gde se oni trebaju umetnuti.

Broj redova po strani može biti najviše 30, uz prored od 1,5. U tekstu ne treba da bude suvišnog preskakanja redova. Ime autora (ispisana fontom Normal) i naslov rada (**BOLDOVANIM VERZALOM**) stoji na početku teksta, centrirano. Rad, zbog naučnog obeležja, odnosno zbog ubacivanja naslova na engleskom, ne može imati glavni naslov duži od jednog reda a mole se autori da ne koriste podnaslove. Naslovi odeljaka u radu se pišu VELIKIM SLOVIMA. Tekstovi se zbog preglednosti mogu raščlaniti decimalnim sistemom (na početku pasusa koji otvara odeljak treba upisati arapske brojeve: 1., 2., 1.1., 1.2. itd.). Uz recenzije i prikaze koji će se objaviti u odeljku pod nazivom Prikazi ne idu ni recenzije niti ključne reči. Kod recenzija podaci prikazane knjige se daju u prvom pasusu. U slučaju kada se vrši prikaz naučnog skupa, ceo tekst upućuje na odlike i podatke konferencije. U okviru samog teksta *naslovi knjiga i izdanja* se ističu *italikom*. Nikakvi drugi načini isticanja se ne koriste. Pozivanje na literaturu se u tekstu stavlja u zagradu (potpuni opis se daje na kraju rada u okviru spiska literature). Forma pozivanja na literaturu u tekstu je sledeća: u slučaju celokupnog dela: (IMRE 1996), kada se poziva samo na delove (IMRE 1996: 33–40). Ukoliko se radi o izdanju u više tomova (GYÖRFFY 1.: 37–159). U slučaju kada se pozivate na dela istog autora izdatih iste godine: (SZEGEDY-MASZÁK 1980a), (SZEGEDY-MASZÁK 1980b: 30).

Na kraju rada spisak literature treba da sadrži samo ona stručna dela na koje se autor poziva u svom radu, i to u sledećoj formi:

- IMRE László 1996. *Műfajok létformája XIX. századi epikánkban*. Debrecen
- HANSÁGI Ágnes 2007. Tévelygések az irónia irányába. 1845 Eötvös József: A falu jegyzője = Szegedy-Maszák Mihály–Veres András (szerk.): *A magyar irodalom története II. 1800-tól 1919-ig*. Budapest, 258–272.
- CSÁKY S. Piroska 2008. Humanista könyvtárakról, olvasási szokásokról = *Létünk* 4. 29–41.
- KÁZMÉR Miklós–VÉGH József szerk. 1970. *Névtudományi előadások. II. Névtudományi konferencia. Budapest, 1969*. NytudÉrt. 70. Budapest

Mogu se upotrebiti i skraćenice za dela koja su opšte poznata ili na koje se autor često poziva: ÚMIL (Új Magyar Irodalmi Lexikon), MNy (Magyar Nyelv), ItK (Irodalomtörténeti Közlemények), ÉKsz. (Magyar értelmező kézi-szótár) itd. U okviru literature dela treba da su poređana prema azbučnom redu autora, a u slučaju istog autora po hronološkom redu.

Mole se autori, da beleške na kraju rada uopšte ne koriste, a fusnote samo u slučajevima kada je neophodno. Fusnote ne treba da sadrže pozivanje na literaturu!

Uredništvo

STYLE SHEET

Authors are requested to send their papers to *Létünk* in electronic form: they should be in doc. format addressed to the Editorial Office (letunk@forumlibers.rs) or to the general editor's address (erikazambo@eunet.rs) on a compact disk or in e-mail as an attached file. There should be a short summary of the contents in Hungarian and at least five keywords.

The studies submitted will be edited linguistically and proofread. Please indicate your name and address for further contact: address, e-mail address, telephone number, and other personal data (in the line of the author's name): academic degree, surname and last name, status, workplace.

We use Times New Roman type in the studies and diagrams (pictures, illustrations, figures). The font size of the main text is 12. For tables, schemes and diagrams (footnotes, bibliography) font size 10 is required. Do avoid any unnecessary technical procedures (using tabulators and space in formatting; instead, we suggest using indents and tables). Regarding tables, please notice the usual practice in the quarterly. Avoid inserting diagrams into the text; send them as attachments, marking the place of insertion.

The number of lines is 30 (at most) in a page, with 1.5 line spacing. There should be no extra spacing between the lines. The author's name (normal type) and the title of the study are (**BOLD UPPER CASE**) in front of the text in the centre. Due to the inclusion of the academic title and the English title of the study, the main title cannot be longer than one line. Authors are also requested to avoid subtitles. Titles are printed in UPPER CASE. If so required, the text can be divided using the decimal system (with Arabic numerals 1.2., 1.1., 1.2. etc. inserted in front of the paragraph). Reviews and information published in the *Review* column do not have a summary or keywords. In case of a book review, the data on the book should be provided in the first paragraph. In reporting a conference, the text should give general information about the program. In the text, the *title of books and publications* should be printed in *italics*. The reference in the text is in brackets (the full description should be given at the end of the text in the Bibliography). The form of the reference is the following: in case of a whole book: (IMRE 1996); in case of a part of the book: (IMRE 1996: 33-40); in case of a book consisting of more than one volume: (GYÖRFFY 1.: 37-159); using several publications by a certain author published in the same year: (SZEGEDY-MASZÁK 1980a), (SZEGEDY-MASZÁK 1980b: 30).

The Bibliography at the end of the study should only concern the literature referred to in the article, and should be in the following forms:

- IMRE László 1996. *Műfajok létformája XIX. Századi epikánkban*. Debrecen
- HANSÁGI Ágnes 2007. Tévelygések az irónia irányába. 1845 Eötvös József: A falu jegyzője = Szegedi-Maszák Mihály–Veres András (szerk.): *A magyar irodalom története II. 1800-tól 1919-ig*. Budapest, 258–272.
- CSÁKY S. Piroska 2008. Humanista könyvtárakról, olvasási szokásokról = *Létünk* 4. 29–41.
- KÁZMÉR Miklós–VÉGH József szerk. 1970. *Névtudományi előadások II. Névtudományi konferencia*. Budapest, 1969. NytudÉrt. 70. Budapest

Common abbreviations of well-known publications can also be used: ÚMIL (Új Magyar Irodalmi Lexikon), MNY (Magyar Nyelv), ItK (Irodalomtörténeti Közlemények), ÉKsz. (Magyar értelmező kéziszótár) etc. The items in the Bibliography should be listed in alphabetical order; in case of multiple works by the same author, the items should be in chronological order.

Authors are requested not to use endnotes; footnotes can be used only in justified instances. The footnotes should not enclose the reference.

Editorial office

KÖVETKEZŐ SZÁMAINK TARTALMÁBÓL

A Létiünk különszáma a

NYELV – ÁLLAM – JOG

című magyar nyelvű jogi-tudományos tanácskozás anyagát jelenteti meg.

A Létiünk 2013/4-es száma a

TUDÓSKÉPZÉS ÉS KUTATÓI MŰHELYEK A FELSŐOKTATÁSBAN
című tudományos tanácskozás anyagát tartalmazza.